

Sigurd Stenwig

Masteroppgave

Ideologi eller pragmatisme?

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige
universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Sigurd Stenwig

Ideologi eller pragmatisme?

En studie av nordmenn i tysk krigstjeneste som flyktet til Sverige 1941-1945

Masteroppgave i historie

Trondheim, våren 2014

Ideologi eller pragmatisme?

En studie av nordmenn i tysk krigstjeneste som flyktet til Sverige 1941-1945

Sigurd Stenwig

Forsidebilde: En nyankommet flyktning avgir forklaring på Rettskontoret på Kjesäter.

RA/PA-1209/Uc/65/1-2/S 5458

Masteroppgave i historie

Institutt for historiske studier

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

Trondheim, våren 2014

Forord

Å fullføre en masteroppgave i historie innebærer som regel litervis med kaffe og sosiale avsporinger. Heldigvis er det også disse avsporingene som gjør at man klarer å holde stø kurs inn mot mål. Så takk til Anders, Haakon, Henriette, Markus, Marthe (takkt for hjelpen!), Ola, Rose, Rune, Silje, Sindre og Stine for tøys og tull på 6381.

Mange har hjulpet meg med faglige tips og råd, noe jeg er svært takknemlig for. Først må jeg rette en stor takk til Terje Emberland som tipset meg om tema. Takk også til Mats Deland, Anne Kristin Furuseth og Matthew Kott for mange gode råd om hvor i jungelen av arkiver det kunne være nyttig å lete. Jeg har vært så heldig å få besøke flere ulike arkiv styrt av svært hjelpsomme mennesker. Tusen takk til Leif Thingsrud og alle de andre svært hyggelige medarbeiderne ved Riksarkivet i Oslo. Takk til Hanne Rollag for et kort, men hyggelig og nyttig besøk hos Norges Hjemmefrontmuseum. En takk må også sendes til Barbro Kvist-Dahlstedt og Louise Cederwall Lindström ved det svenske riksarkivet Arninge. En ekstra stor takk må sendes til Lars Hallberg og Mikael Johansson ved Marieberg som gravde opp enorme mengder kilder. En takk må også sendes til de andre medarbeiderne ved Marieberg riksarkiv.

To personer skal ha svært mye av æren for at oppgaven ble en realitet. Tusen takk Sigurd Sørli for all hjelp og konstruktiv kritikk. Dine gode råd har vært svært viktig i arbeidet med et komplekst tema. Den største takken skal min veileder Hans Otto Frøland ha for sitt engasjement og sin evne til å inspirere til videre innsats. Takk også til familien som alltid er der.

Sigurd Stenwig

Trondheim, mai 2014

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Presentasjon av emnet og problemstillinger.....	1
1.2	Definisjon og avgrensning.....	2
1.2.1	Frontkjemper.....	3
1.2.2	Desertør.....	4
1.2.3	«Unasjonal» nordmann.....	5
1.3	Metode.....	5
1.4	Primærkildene.....	7
1.5	Debatten om Kjesäter-arkivet.....	8
1.6	Forskning og litteratur.....	10
1.6.1	Internasjonal forskning om Waffen-SS.....	11
1.6.2	Norsk forskning, dokumentar- og memoarlitteratur om nordmenn i tysk krigstjeneste.....	12
1.7	Waffen-SS og verving av nordmenn.....	16
2	Mottaket av «unasjonale» nordmenn i Sverige.....	19
2.1	Tidligere forskning.....	20
2.2	Rettskontoret.....	22
2.3	Hvem var «unasjonal»?.....	25
2.4	Avvisning og internering av de «unasjonale».....	27
2.5	Konklusjon.....	31
3	Rettskontorets og svenske myndigheters avhør av norske krigsfrivillige i tysk tjeneste.....	33
3.1	Avhørsrapportene.....	33
3.2	Rettskontorets kunnskap om de krigsfrivillige.....	34
3.3	Hva fokuserte etterforskerne på?.....	36
3.3.1	NS-medlemskap.....	37
3.3.2	Angiveri.....	40
3.3.3	Medlemskap i andre nasjonalsosialistiske organisasjoner.....	42
3.4	Svenske myndigheter.....	43
3.4.1	Rikspolisstyrelsens sikkerhetsavdeling.....	45
3.5	Konklusjon.....	46
4	Hvorfor vervet de krigsfrivillige seg til tysk tjeneste?.....	47
4.1	Tidligere forskning.....	47
4.2	De norske krigsfrivillige som flyktet til Sverige.....	52

4.2.1	Alder ved verving	52
4.2.2	Tidspunkt for verving	53
4.2.3	Militær enhet	54
4.3	Motiv	55
4.3.1	De ideologiske motivene	57
4.3.2	Pragmatiske motiv og grunner	59
4.4	Avvik i forhold til tidligere forskning?.....	63
5	Hvorfor flyktet de?	65
5.1	Forskning på desertører blant skandinaviske krigsfrivillige i tysk tjeneste.....	65
5.2	På hvilket tidspunkt flyktet de norske krigsfrivillige?.....	67
5.3	Hvilke motiv for flukt oppgav de krigsfrivillige?	70
5.3.1	Unngå krigstjeneste	71
5.3.2	Fryktet strid mot landsmenn.....	76
5.3.3	Ideologiske motiv	79
5.3.4	Flyktet for å unngå straff	82
5.4	Konklusjon.....	84
6	Konklusjon	87
7	Kilder.....	91

1 Innledning

«Jeg sverger deg, Adolf Hitler, som Fører, troskap og tapperhet. Jeg lover deg og de av deg oppnevnte foresatte lydighet inntil døden, så hjelp meg gud.»¹

1.1 Presentasjon av emnet og problemstillinger

Det er et velkjent faktum at flere titalls tusen nordmenn flyktet til Sverige under krigen. Såpass stor var flyktningetrafikken fra Norge at det dannet seg et norsk samfunn i Sverige.² Det som ikke er like kjent, var at også nordmenn i tysk krigstjeneste flyktet over grensen. Minst 135 nordmenn som tjenestegjorde eller hadde tjenestegjort i de tyske væpnede styrker flyktet til Sverige under andre verdenskrig. Nordmenn som deserterte fra tysk krigstjeneste har ikke vært i fokus hos faghistorikere, og i liten grad hos amatørhistorikere. Derimot har grupper eller enkeltpersoner ofte forekommet i litteraturen, men uten at noen har forsøkt å ta for seg omfanget. I den grad omfanget av norske krigsfrivillige som flyktet til Sverige har blitt nevnt har det vært antatt å ligge på rundt 100 personer og gjerne omtalt som Waffen-SS frivillige.³ Denne oppgaven er ingen studie av norske desertører fra tysk krigstjeneste. Derimot er det en studie av de nordmenn som hadde vervet seg til tysk krigstjeneste for så å flykte til Sverige. Noen av dem var desertører, andre flyktet til Sverige etter å ha blitt dimittert fra tjeneste og var derfor formelt sett ikke desertører. De første krigsfrivillige ankom Sverige allerede høsten 1941, og antallet økte betydelig fram til og med 1944. Det gir grunn til å spørre om hvorfor nordmenn som hadde vervet seg til okkupantens krigstjeneste fant det hensiktsmessig å flykte til nøytrale Sverige.

Denne oppgaven ønsker å finne ut hvorfor 135 norske krigsfrivillige i tysk tjeneste valgte å flykte til Sverige under andre verdenskrig. Hvilke motiv for flukt oppgav de krigsfrivillige da de ble avhørt i Sverige, og var de troverdige? Hvilke motiv oppgav de krigsfrivillige for å verve seg til tysk krigstjeneste, og avviker disse motivene fra de som er kjent fra tidligere forskning? Hva var myndighetene interessert å få vite om de krigsfrivillige under avhørene? Er det mulig å si noe om kunnskapsnivået etterforskerne besatt om nordmenn i tysk krigstjeneste? Hva avgjorde om en nordmann var «unasjonal», og hvordan organiserte norske og svenske myndigheter avvisningen av de såkalt «unasjonale» nordmenn i

¹ Geir Brenden, Tommy Natedal og Knut Flovik Thoresen, *Norske offiserer i Waffen-SS*, Oslo 2013: s. 5. Eden de fleste norske frivillige i Waffen-SS avla. Nordmennene i Den Norske Legion avla en ed som var noe annerledes. Se Ole Andreas Dahl, *Frontkjemperbevegelsen i Norge*, med særlig vekt på «Den Norske Legion», Hovedoppgave i historie, Oslo 1972: s. 38.

² Ole Kristian Grimnes, *Et flyktningesamfunn vokser fram. Nordmenn i Sverige 1940-45*, Oslo 1969.

³ Mats Deland, *Purgatorium. Sverige og andra världskrigets förbrytare*, Stockholm 2010: s. 336. Se også Egil Ulateig, *Jakten på massemorderne*, Lesja 2006: s. 154.

Sverige? Dette er problemstillingene denne oppgaven tar sikte på å utforske og besvare.

Tematisk gir disse problemstillingene preg av at oppgaven kunne vært delt i to masteroppgaver. Oppgaven omhandler både mottaket og avvisningen av norske flyktninger i Sverige, og videre er fokuset på avhør av norske krigsfrivillige der ønsket er å finne ut hvorfor de flyktet til Sverige. Det som binder disse temaene sammen er avhørene. Det er avhørene som gir svar på flesteparten av oppgavens problemstillinger, samtidig kan ikke avhørene isoleres fra flyktningsamfunnet på Kjesäter. Det var ved dette knutepunktet de krigsfrivilliges ble avhørt og videre skjebne ble avgjort, noe også avhørene bar preg av. Det har likevel ikke vært mulig å vite om norske krigsfrivillige kjente til sin videre skjebne, dersom de ble erklært som uønskede og avvist. Det er naturlig å anta at de ønsket å bli godtatt som norske flyktninger, ikke å bli avvist og internert. I en slik situasjon vil trolig avhørene, og svarene de krigsfrivillige oppgav ha vært påvirket av denne situasjonen. Kjennskap til rammene rundt avhørene er nødvendig for å tolke kildene og analysere motivene.

1.2 Definisjon og avgrensning

Da arbeidet med dette temaet begynte for ca. et og halvt år siden var utgangspunktet å ta for seg de ca. 100 Waffen-SS frivillige som skulle ha flyktet til Sverige. Det ble etter hvert klart at det var flere enn bare regulære Waffen-SS frivillige som hadde flyktet dit. Også mange medlemmer av SS-Vaktbataljon hadde tatt dette valget. I tillegg viste det seg at også nordmenn i den tyske Kriegsmarine hadde funnet veien til Sverige. Selv om disse tre militærtjenestene er ulike på flere måter, har de også klare likhetstrekk. Nordmenn i Waffen-SS og Kriegsmarine vervet seg for å kjempe med tyskerne. Flere av dem startet sin utdanning i Ausbildungslager Sennheim, ofte den første militære treningsleiren for de germanske frivillige. Her skulle de frivillige også gjøres fortrolig med nasjonalsosialismen og det tyske språk.⁴ En norsk Kriegsmarine-frivillig fortalte at de var ikledd SS-uniformer mens de var til utdanning i Sennheim.⁵ Det er derfor ikke utenkelig at både motiv og til en viss grad opplevelser fra tysk krigstjeneste er felles for nordmenn i Waffen-SS og Kriegsmarine. SS-Vaktbataljon var på sin side en noe mer unik militær enhet. Ofte regnes ikke soldater fra Vaktbataljonen som en del av de norske «frontkjemperne». En del vervet seg til enheten før den ble underlagt Waffen-SS. Da SS formelt hadde overtatt Hirdvaktbataljonen sensommeren 1942 ble den framstilt i verveannonsene som et alternativ til frontinnsats. I november 1942 ble så «SS-Wachbatallion» underlagt SS-Führungshauptamt og dermed formelt en del av Waffen-

⁴ Terje Emberland og Matthew Kott, *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*, Oslo 2012: s. 231.

⁵ Melbostad til Rettskontoret den 26.1.1945, RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 41953 s. 2.

SS. På tross av dette skilte SS mellom Vaktbataljonen og Waffen-SS frontenheter.⁶ Å inkludere SS-Vaktbataljon innenfor avgrensingen gjør at denne oppgaven skiller seg fra de fleste undersøkelser av norske krigsfrivillige i tysk militærtjeneste. På tross av dette mener jeg det er belegg for å inkludere dem, så lenge man er bevisst deres noe særegne posisjon. Sånn sett hadde de kanskje mer til felles med stasjonære tyske soldater i Norge hva angår krigstjenesten. Det er disse tre grupperingene som er inkludert under paraplybetegnelsen krigsfrivillig i denne oppgaven.

Med utgangspunkt i denne avgrensningen har jeg valgt å inkludere alle de norske krigsfrivillige som flyktet til Sverige under krigen. Med det mener jeg alle de nordmenn som hadde latt seg verve til tysk krigstjeneste før de flyktet til Sverige. Det betyr likevel ikke at de faktisk rakk å tjenestegjøre i tyske militære enheter. Noen få flyktet like etter at kontrakten var underskrevet. De var da underlagt tysk militær straffelov, men hadde ikke vært tjenestegjørende. Tidsmessig er rammene satt mellom 1.1.1941-8.5.1945. Hadde man vært norsk krigsfrivillig i tysk tjeneste og ankommet Sverige senere enn dette er man ikke inkludert i dette utvalget. Det var nødvendigvis ikke så stor forskjell på de krigsfrivilliges motiv for flukt før og etter kapitulasjonen, men datoen er likevel svært betydningsfull.

1.2.1 Frontkjemper

Det er flere begreper som trenger en nærmere forklaring i denne oppgaven. Litteraturen om nordmenn i tysk krigstjeneste referer som regel til dem som frontkjemper. Begrepet «frontkjemper» har vært brukt om dem som kjemper i første linje. I norsk sammenheng er det som oftest knyttet til de som tjenestegjorde i Waffen-SS⁷, men også nordmenn i Wehrmacht er gjerne inkludert.⁸ Selv om det ikke nødvendigvis er problematisk at alle nordmenn i tysk krigstjeneste er gitt betegnelsen frontkjemper, så er det likevel grunn til å diskutere hvorvidt det er en passende betegnelse. Først og fremst impliserer betegnelsen «frontkjemper» at alle som er inkludert utførte fronttjeneste. Det stemmer ikke og gjør betegnelsen misvisende. Veldig få avhandlinger og bøker om de norske krigsfrivillige har problematisert dette. Historiker Gunnar Sverreson Sjøstad etterlyser en presisering av begrepet frontkjemper. I hans avhandling er frontkjemper en betegnelse på en norsk mann som vervet seg frivillig til militær innsats, og tjenestegjorde i en periode for de tyske væpnede styrker under andre verdenskrig. På bakgrunnen av denne definisjonen utelukker han nordmenn i SS-Vaktbataljon og

⁶ Emberland og Kott 2012: s. 369-372.

⁷ Vegard Sæther, *En av oss. Norske frontkjemper i krig og fred*, Latvia 2011: s. 15.

⁸ Gunnar Sverreson Sjøstad, *Nordmenn i tysk krigsinnsats. En kvantitativ undersøkelse av frontkjemperne under den andre verdenskrig*, Hovedfagsoppgave i historie, Bergen 2006: s.6.

frontsøstrene.⁹ Selv om presiseringen er kjærkommen er den ikke nøyaktig nok for denne oppgaven. Norske krigsfrivillige i tysk tjeneste vil være en samlebetegnelse for den gruppen denne oppgaven omhandler. Under denne paraplybetegnelsen finnes norske frivillige i Waffen-SS, SS-Vaktbataljon (underlagt Waffen-SS fra 1942) og Kriegsmarine. I de tilfeller der ikke noe annet er presisert vil bruken av norske krigsfrivillige i tysk tjeneste referere til hele gruppen. Betegnelsen frontkjemper vil bare brukes på de personer som faktisk utførte fronttjeneste. Det er i denne oppgaven ekstra viktig å skille mellom de som faktisk utførte fronttjeneste, og de som aldri kom til noe frontavsnitt. Det er ingen tvil om at tiden i tysk krigstjeneste må ha fortonet seg annerledes for de som utførte fronttjeneste enn de som aldri kom så langt. Det er derfor ikke utenkelig at fronttjeneste hadde betydning for valget om å flykte til Sverige.

1.2.2 Desertør

Ikke alle de 135 nordmennene som flyktet til Sverige var desertører. En del oppgav i Sverige at de hadde blitt dimittert fra tjenesten og var således ikke underlagt tysk militær straffelov. Likevel er det nødvendig å kort redegjøre for hva en desertør er og hvordan tyske militære myndigheter så på faneflukt.

En desertør er en soldat som forlater sin militære avdeling i den hensikt å unndra seg videre tjeneste. Om en soldat blir tatt for desertasjon eller faneflukt vil straffen som regel være meget hard. Faneflukt har gjerne blitt sett på som landsforræderi og var derfor ofte straffet med døden. På tross av dette har det gjerne betydning om faneflukten har forekommet i en stridssone eller i et fredeligere miljø. Tyske Wehrmacht praktiserte ikke alltid dødsstraff, men kunne idømme en desertør tukthus eller militært fengsel. Ved å utføre en slik straff var tanken at desertøren skulle motiveres til ny innsats ved fronten.¹⁰ I slike tilfeller ble gjerne soldaten sendt til tyske straffekompanier ved fronten, en tjeneste som ofte endte med døden da straffekompaniene ble sendt dit striden var hardest.

Tysk militær straffelov skilte i utgangspunktet mellom faneflukt og ulovlig fravær. Ulovlig fravær kunne for eksempel være en (ulovlig) forlengelse av permisjon. I praksis viste det seg at tyske militære myndigheter ikke skilte mellom dem da. Straffen var like hard selv om man ble tatt for ulovlig fravær. Likevel ble utenlandske statsborgere i tysk uniform

⁹ Sjøstad 2006: s. 6-7.

¹⁰ Eivind Heide, *Tyske soldater på flukt*, Oslo 1988: s. 11.

angivelig mildere straffet for faneflukt enn sine tyske kamerater. Derimot var straffeutmålingen hardere i krigstid enn i fredstid for begge kategoriene.¹¹

1.2.3 «Unasjonal» nordmann

Når man jobber med primærkilder er det lett å bli for kildenær. En adopsjon av ord og uttrykk fra dokumentene man studerer er lett. Spesielt problematisk blir det i de tilfeller der det er snakk om verdiladete ord. Betegnelsen «unasjonal nordmann» ble gitt norske flyktninger som på ulikt vis hadde bistått okkupasjonsregimet i Norge. I Sverige ble «unasjonale» avvist som norske flyktninger og nektet flyktninghjelp av norske myndigheter. De ble i stede tatt hånd om av svenske myndigheter, som for øvrig betegnet dem som «quislinger». Betegnelsen «unasjonal» er svært verdiladet og var det motsatte av å være en «nasjonal» flyktning. Mens en «nasjonal» nordmann hadde motarbeidet okkupasjonsregimet, eller i alle fall holdt seg helt nøytral, var en «unasjonal» nordmann en som direkte eller indirekte hadde stått på okkupantens side. Begrepet «unasjonal» nordmann var i daglig bruk i det norske flyktningssamfunnet i Sverige og preger svært mange av denne oppgavens kilder. Å benytte et så verdiladet ord er problematisk, men dessverre er det vanskelig å skrive om avviste nordmenn i Sverige uten å benytte betegnelsen. En avvist nordmann var ikke nødvendigvis en «unasjonal» nordmann og dermed blir det upresist å benytte betegnelsen avvist nordmann i alle tilfeller. En «unasjonal» nordmann trengte ikke å være krigsfrivillig, men også andre som hadde ytet bistand til okkupasjonsregimet ble avvist med den betegnelsen.

1.3 Metode

Denne oppgaven bygger som nevnt på 135 nordmenn som flyktet til Sverige etter å ha tjenestegjort i de tyske væpnede styrker. For å finne navnene på de 135 krigsfrivillige som flyktet var det nødvendig å benytte seg av Rikspolisjefens arkiv i det norske riksarkivet (RA). I dette arkivet finnes det lister over «alle» nordmenn som ble avvist i Sverige under krigen. Disse listene ble regelmessig oppdatert da nye navn stadig ble lagt til.¹² Noen navn oppdaget jeg først igjennom andre arkivkilder og sekundærlitteratur. Det viser at det trolig var enda flere krigsfrivillige som flyktet til Sverige enn denne oppgaven har gravd fram. I tillegg viste det seg at listene i riksarkivet ikke nødvendigvis besto av korrekt informasjon. Det var derfor ikke mulig å akseptere flere enn 135 krigsfrivillige innenfor de rammene jeg satte, men det må likevel ses på som et minimumstall.

For å finne ut hvorfor de 135 krigsfrivillige valgte å flykte har det vært nødvendig å

¹¹ Heide 1988: s. 20-21.

¹² Liste over flyktninger som er nektet flyktninghjelp, RA/S-1560/F/Fa/L0223, Avviste nordmenn.

bruke flere metoder. Kvantitativ metode har blitt benyttet da det har vært nødvendig å behandle materialet statistisk. Slik har det vært mulig å avdekke adferdsmønster og motivmønster blant de krigsfrivillige. Resultatene av den kvantitative analysen kan avdekke avvik i forhold til tidligere forskning. Komparativ metode vil i hovedsak benyttes for å se om de 135 krigsfrivillige avviker fra tidligere forskning på norske krigsfrivillige.

Dokumentanalyse er først og fremst benyttet for å tolke de oppgitte motivene. Metoden har også blitt benyttet for å få et innblikk i hva etterforskerne som foretok avhørene var ute etter. De oppgitte motiv ble nedtegnet av etterforskeren som dermed satte sitt eget preg på kildene. Dokumentene gir ikke bare et innblikk i den avhørtes forståelse, men også etterforskerens og Rettskontorets arbeid. Det er viktig å huske på at hver person har sin unike historie som må ses på som bakenforliggende årsaker for hans motiv. At to personer har opplevd flere av de samme hendelsene under krigen, betyr ikke det de oppfattet alt på samme måte. Ved å se de 135 slik er det relevant å se til hermeneutikk som metode. Denne tilnærmingen «tar de historiske personene på alvor som subjekter – som tenkende og handlende mennesker.»¹³ Målet med hermeneutikk er å forstå handlingene, motivet og målene til de vi studerer. Man ønsker å få en innsikt i hvilke tankeprosesser som ble gjort. For å få til dette er det nødvendig å kjenne til situasjonen personen(e) befant seg i. Å både se handlingen som rasjonelle og intensjonelle er gjerne en forutsetning. Dette kan i seg selv bli en motsigelse. Kritikken av hermeneutikken går gjerne på at handlingene ikke nødvendigvis var rasjonelle. Det er også farlig å tillegge våre egne meninger og tanker til det vi studerer. Det som er rasjonelt er ikke statisk. I tillegg er hermeneutikk dårlig til å forklare større trender og gjentakelser i historien. Det er en metode som fungerer best på studier av mindre grupper mennesker.¹⁴

Jeg har valgt å anonymisere de 135 krigsfrivillige ved å referere til dem ved deres initialer. De siste årene har det vært flere debatter angående navngiving av nordmenn som hjalp det tyske okkupasjonsstyre under krigen, senest i anledning utgivelsen av *Liste nr. 1 over grovere arter av landssvik*.¹⁵ Det har liten hensikt å gå nærmere inn på disse debattene annet enn å vise til at navngiving er en omdiskutert praksis. Denne oppgaven dreier seg om en gruppe personer som skiller seg ut på bakgrunn av sine valg. Her er ønsket å finne ut av hvorfor de valgte å flykte. Da er ikke hvem de var og hva de het av interesse, bare hvorfor.

¹³ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, Oslo 2007: s. 124.

¹⁴ Kjeldstadli 2007: s. 122-125.

¹⁵ *Liste nr. 1 over mistenkte for grovere arter av landssvik. Mai 1945*, Oslo 2014.

1.4 Primærkildene

Dette er en primærkildetung oppgave som i hovedsak benytter norske og svenske avhørsrapporter. Dette medfører at man må være svært bevisst på hvilke opplysninger kilden gir, og hvor etterrettelig den er. Først og fremst er det snakk om avhørsrapporter nedtegnet på Kjesäter. Disse rapportene befinner seg i hovedsak i Kjesäterarkivet i det svenske riksarkivet (RAS).¹⁶ På Norges hjemmefrontmuseum befinner det seg også kopier av enkelte rapporter. Avhørsrapportene ble skrevet på bakgrunn av avhør med innkomne norske flyktninger gjennom hele krigen. En del av de usikre sidene ved disse rapportene skal analyseres nærmere i kapittel 3. Likevel er det nødvendig å presisere at det er all grunn til å være skeptisk til både det avhørte sa, og hvordan rapportskriveren har formulert seg. Det er så å si umulig å vite hva som ikke ble notert ned. De avhørte personene hadde mye å tjene på å lyve ved disse avhørene. Ble de erklært som såkalte «unasjonale» ville de bli avvist og sannsynligvis internert siden de hadde utført tysk krigstjeneste. Mye av de problematiske sidene ved bruken av disse kildene er også å finne i landssvikarkivet. Om avhørte var klar over hva hans videre skjebne ville bli dersom han ble nektet flyktningehjelp og avvist, hadde han ingen ting å tjene på å være sannferdig. Å skjule eventuell krigsdeltagelse, NS-medlemskap og tilknytning til andre nasjonalsosialistiske organisasjoner var både fornuftig og hensiktsmessig i en slik situasjon.

Avhørsrapporter og sammendrag av overnevnte rapporter er også å finne i de aktuelle personenes centraldossiéer i det svenske riksarkivet. Hva disse mappene inneholder varierer sterkt. Som regel er det dokumenter som viser hvordan den aktuelle personen ble overført fra Kjesäter til den svenske interneringsleiren Hälsingmo. I de fleste tilfeller finner man et sammendrag av avhørsrapporten fra Kjesäter-arkivet. Og i enkelte tilfeller finner man rapporter fra avhør gjort av svenske myndigheter. Det samme kildekritiske blikket må benyttes på disse kildene, men sammendragsrapportene bør behandles om mulig enda mer kritisk. Her er det snakk om et kortfattet sammendrag av avhøret. Rapportskriveren har trolig hatt større frihet i hvordan det aktuelle avhøret ble vinklet og presentert. Som nevnt kan disse centraldossiéer inneholde rapporter av avhør som er gjort noen år etter krigen. Så langt det er mulig er ikke disse rapportene benyttet da opplysningene som framkommer kan være preget av avhørtes opplevelser og erindringer etter krigen.

Det svenske riksarkivet er delt i to avdelinger, Marieberg i Stockholm sentrum og Arninge et godt stykke nord for Stockholm sentrum. Marieberg inneholder blant annet

¹⁶ Mesteparten av disse kildene er hentet fra RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII.

Kjesäterarkivet, mens Arninge sitter på Säpo-arkivet. Det svenske sikkerhetspolitiet var også involvert i den norske flyktingetrafikken til Sverige. Her befinner det seg også mapper på enkelte norske krigsfrivillige i tysk tjeneste.¹⁷ Disse mappene inneholder mange ulike type dokumenter, blant annet avhør av den krigsfrivillige og eventuelle vitner. I hovedsak er arkivet interessant for denne oppgaven med tanke på hva de krigsfrivillige ble avhørt om. Hvorvidt det svenske sikkerhetspolitiet opprettet mapper på norske krigsfrivillige varierte. Enkelte ble mistenkt for spionasje, andre for kriminalitet og noen for fluktforsøk til blant annet Sør-Amerika rett etter krigen.

Landssvikarkivet ved Riksarkivet i Oslo er et svært sentralt arkiv for temaet, men det har vært nødvendig å begrense seg. Å inkludere opptil 135 landssvik-mapper i tillegg til det eksisterende kildematerialet ville sprengt tidsrammene for denne oppgaven. Fra et komparativt synspunkt er det dessverre synd. Det hadde absolutt vært av interesse å se om forklaringene, og de oppgitte motiv hadde forandret seg i nye avhør. Samtidig tror jeg valget om bare å fokusere på informasjon fra Sverige i seg selv er fruktbart. Først og fremst benytter jeg kilder som aldri tidligere har blitt benyttet systematisk. I tillegg er dette de tidligste nedtegnelsene av de krigsfrivilliges motiv. Så til tross for alle kildekritiske hensyn og gruppens unike stilling er disse kildene svært verdifulle. De gir et godt innblikk i de krigsfrivilliges selvforståelse allerede under krigen, og før de eventuelt fikk muligheten til å samkjøre sine historier, motiver og opplevelser i interningsleirer og fangenskap.

Rikspolisjefens arkiv (S-1560) ved Riksarkivet i Oslo er benyttet for å innhente informasjon om behandling av de såkalt «unasjonale» og avviste nordmennene. I tillegg gir arkivet mye interessant informasjon om Rettskontorets vanskelige arbeid i Sverige. Her kan det ofte forekomme at brev og dokumenter er fjernet fra sin opprinnelige kontekst, noe man bør være oppmerksom på.

1.5 Debatten om Kjesäter-arkivet

Arkivet etter Kjesäter ble på midten av 2000-tallet et sentralt tema i debatten om norske Waffen-SS frivilliges deltakelse i krigsforbrytelser. Historikerne Bernt Rougtvedt og Terje Emberland utgav i 2004 boken *Det ariske idol*. En biografi om frontkjemperen Per Imerslund.¹⁸ I beretningen om Imerslund benyttet de to forfatterne en bok fra 1945 skrevet av journalisten Evald O. Solbakken. Boken *I fengsel og landflyktighet* inneholder flere historier om masse mord i Ukraina fortalt av norske Waffen-SS soldater. Solbakkens bok er en

¹⁷ RAS, Arninge, SÄPO-arkivet

¹⁸ Terje Emberland og Bernt Rougtvedt, *Det ariske idol*, Oslo 2004.

blanding av memoarbok og historisk dokumentar. Solbakken bruker både sin egen historie og avhør han selv gjorde med norske flyktninger for å gi leseren et inntrykk av livet i Norge under okkupasjonen.¹⁹ Forfatteren Egil Ulateig tok for seg denne kilden i en anmeldelse av *Det ariske idol* han skrev etter utgivelsen. Her rettet han sterk kritikk mot dokumenter i Kjesäter-arkivet som han mente «inneholder en mengde løgn og rykter.» Ulateig argumenterte for at opplysningene fra Solbakkens avhør med frontkjemperne var løgn og trakk kildematerialet i tvil.²⁰ Dette utløste en diskusjon mellom de tre forfatterne der kildene etter Kjesäter flyktningsmottak spilte en sentral rolle.²¹ Denne debatten kom også i etterkant av at NRK (i 2004) hadde reist spørsmålet om norske frontkjempernes rolle i massakre på Østfronten. Holocaust-senteret fikk så tildelt det omfattende prosjektet å kartlegge den norske deltagelsen i Waffen-SS.²² Ulateig på sin side gav ut den selvkritiske boken *Jakten på masseorderne*. Her benyttet han seg av flere kilder nedtegnet på Kjesäter for å avdekke om frontkjemperne hadde tilknytning til masseord. Boken inneholder flere av historiene til norske Waffen-SS frivillige som flyktet til Sverige. Deriblant to av frontkjemperne Solbakken skrev om. Denne gangen aksepterte Ulateig i stor grad denne kildens opplysninger.²³

Debatten om de norske frontkjempernes deltagelse i masseord på Østfronten stilnet ikke etter dette. Da *Himmlers Norge* ble lansert høsten 2012 blusset debatten opp igjen. På nytt sto de to frontkjemperne som fortalte om krigsforbrytelser sentralt. Stein Ugelvik Larsen diskrediterte frontkjemperne fra Solbakkens bok da han anmeldte *Himmlers Norge*. Han henviste til at Egil Ulateig tidligere hadde avfeid forklaringene deres som sannhetsvitner. De to frontkjemperne skulle ha forherliget sine egne motiver og svartmalt de andres.²⁴

Våren 2014 sørget en svært omdiskutert bokutgivelse for å sende Kjesäterarkivet tilbake til sentrum av debatten. Politidirektoratets *Liste Nr. 1 over mistenkte for grovere arter av landssvik* ble ugitt av Vega forlag.²⁵ Dette dokumentet bygget i stor grad på kilder som ble innhentet og systematisert av Rettskontoret i Sverige. Kritikken mot bokutgivelsen pekte blant annet på at kildegrunnet fra Kjesäterarkivet i flere tilfeller var svært tvilsomt.²⁶ Dette problematiseres i veldig liten grad i utgivelsen. Vega forlag konkluderer med at «[...]

¹⁹ Evald O. Solbakken. *I fengsel og landflyktighet*, Oslo 1945.

²⁰ Egil Ulateig, Norske masseorder og norske historikere, Bergens Tidende 3.2.2005.

²¹ Terje Emberland og Bernt Roughvedt, Frontkjemperne lyver! Bergens Tidende 19.2.2005.

²² Emberland og Kott 2012: s. 9-10.

²³ Ulateig 2006: s. 151-163. I dette kapittelet omtaler han avhørene av de to frontkjemperne.

²⁴ Stein Ugelvik Larsen, Lite nytt fra Østfronten, Bergens Tidende 24.3.2013. Terje Emberland og Matthew Kott svarte med Frontkjempernes forsvarsadvokat, Bergens Tidende 4.4.2013. Siste ord i debatten kom fra Larsen med Forsvar for frontkjemperne? Bergens Tidende 14.5.2013.

²⁵ *Liste nr. 1 over mistenkte for grovere arter av landssvik. Mai 1945*, Oslo 2014.

²⁶ Guri Hjeltnes, Dypt uetisk utgivelse, Stavanger Aftenblad 17.3.2014.

Kjesäterarkivet er åpenbart vasket mot andre kilder.»²⁷ Det er derfor interessant å se at forlaget ikke har vært og sett på Kjesäterarkivet i Sverige, eller svært relevante arkiver i det norske riksarkivet. Nå er det likevel ingen grunn til å avfeie avhørene av norske flyktninger i Sverige som løgn. Det er derimot grunn til å være svært skeptisk til opplysninger som kom fram i avhør angående andre personer. En ting er hva de avhørte oppgav om seg selv, noe helt annet er opplysninger om andre. Det kommer også tydelig fram at Rettskontoret var fullt og helt klar over dette, spesielt gjaldt dette anklager om «unasjonal omgang med tyskere.»²⁸ *Liste nr. 1 over mistenkte for grovere arter av landssvik* er en svært interessant historisk kilde, men uten å kontekstualisere listens opphav bedre forblir boken en problematisk kilde.

1.6 Forskning og litteratur

Mye er skrevet om de norske frontkjemperne og norske frivillige i Waffen-SS, men relativt sett er det lite forskningslitteratur. Odd-Bjørn Fure, direktør ved HL-Senteret, påpekte i forordet til *Himmlers Norge* at norske faghistorisk interesse for frontkjemperne er av nyere dato.²⁹ Ivo de Figueiredo påpekte i 2001 at frontkjemperlitteraturen hadde et betydelig volum, men at den i hovedsak besto av memoarlitteratur. I norsk sammenheng har de norske krigsfrivillige på tysk side vært et lite belyst område fra et faghistorisk perspektiv.³⁰ I ettertid har både amatørhistorikere, journalister og faghistorikere kommet langt sterkere på banen. De siste 14 årene har det vært en jevn strøm av bøker, artikler og hovedfags- og masteroppgaver om nordmenn i tysk krigstjeneste. Den økende interessen for frontkjemperne fra faghistorikerne har vært bemerkelsesverdig. En av årsakene kan trolig tilskrives debatten som raste på midten av 2000-tallet angående frontkjempernes mulige deltagelse i krigsforbrytelser på Østfronten. Samtidig skal man ikke se bort ifra at journalister og historikere forsto at antallet gjenlevende nordmenn i tysk krigstjeneste var sterkt minkende.

Denne oppgaven setter fokus på en meget spesifikk gruppe norske krigsfrivillige. Det har verken vært gjort systematiske undersøkelser av norske desertører eller krigsfrivillige som flyktet til Sverige. Eivind Heide skrev i 1988 om tyske desertører som flyktet til Sverige. Her tok han for seg de 20 norske desertører han fant som hadde flyktet fra tysk krigstjeneste.³¹

Litteraturen om norske krigsfrivillige i tysk tjeneste er med få unntak om nordmenn i Waffen-SS. Det eksisterer så å si ikke forskning på nordmenn i andre tyske våpengrener. SS-

²⁷ *Liste nr. 1 over mistenkte for grovere arter av landssvik. Mai 1945*, Oslo 2014

²⁸ Scheel til Rettskontoret, Kjesäter, den 15. januar 1945. RA/S-1560/F/Fc/L0280, Sak nr. 402 II.

Korrespondanse med Kjesäter.

²⁹ Emberland & Kott 2012: 9.

³⁰ Ivo de Figueiredo, De norske frontkjemperne. Hva litteraturen sier og veien videre, *Historisk Tidsskrift*, bind 80, Oslo 2001: s. 537-541.

³¹ Heide 1988: s. 90.

Vaktbataljon har derimot kommet i fokus i de senere år. Litteraturen om Waffen-SS og verving av nordmenn er nødvendig å ha kjennskap til for å plassere de 135 innenfor det større bilde. Det andre tema er litteratur og forskning på den norske flyktningestrømmen og den svenske flyktningpolitikken i Sverige.

1.6.1 Internasjonal forskning om Waffen-SS

George H. Stein blir gjerne kreditert for å ha skrevet det første standardverket om Waffen-SS. *The Waffen SS. Hitlers elite guard at war 1939-1945* vier som tittelen tilsier mesteparten av boken til Waffen-SS i krigsårene. Tidlig i boken tar han for seg maktkampen mellom Himmlers SS og Wehrmacht. Spesielt viktig var SS kamp om å få verve et stykke av hvert årskull til sine væpnede enheter. Stein mener at rekrutteringen av germanske frivillige og folketyiskere var en konsekvens av behovet for nye rekrutter under krigen. Han vurderer vervingen som en pragmatisk handling for å unngå ververestriksjonene i Tyskland. Stein konkluderer også med at Waffen-SS stridsevne ikke økte til tross for at Waffen-SS ekspanderte kraftig under krigen.³²

Bernd Wegner har til forskjell fra Stein hatt et langt mer ideologisk perspektiv på Waffen-SS. I sin bok *The Waffen-SS. Organization, ideology and function* beskriver han Waffen-SS sin ideologiske forankring og tegner et sosio-økonomisk bilde av soldatene og spesielt offiserene i den væpnede delen av SS. Han beskriver et Waffen-SS som i stor grad mistet sin identitet i løpet av krigen. Den enorme veksten var en konsekvens av at man hadde forkastet prinsippet om frivillighet. Ekspansjonen overgikk SS-byråkratiets kapasitet og bildet av den politiske soldaten ble utvannet. Med tanke på vervingen av de frivillige går Wegner langt i å antyde at Heinrich Himmler allerede før krigen ønsket å la germanske frivillige tre inn i rekkene. Himmlers ambisjoner for vervingen av de germanske frivillige strakte seg langt utover bruken av dem som kanonføde.³³ SS sin europeiske ideologi «pangermanisme» var i følge Wegner en katalysator og en legitimering for verving av germanske frivillige.³⁴

To doktorgradsavhandlinger med fokus på vervingen av de germanske frivillige ble også skrevet på 80 og 90-tallet. Kenneth Estes var først ute med sin *A European anabasis: Western european volunteers in the german army and SS, 1940-1945*.³⁵ Denne doktorgraden har en del til felles med George Stein sin bok. Han ser vervingen av de vest-europeiske frivillige primært fra et militært perspektiv. Estes tar for seg de ulike frivillige enhetenes

³² George H. Stein, *The Waffen SS. Hitler's elite guard at war 1939-1945*, Ithaca 1966.

³³ Bernd Wegner, *The Waffen-SS. Organization, ideology and function*, Cambridge 1990.

³⁴ Wegner 1990: s. 359.

³⁵ Kenneth Wil Estes, *A European anabasis: Western European volunteers in the german army and SS, 1940-1945*, Baltimore 1985.

militære historie. Han mener Steins konklusjon om at de vest-europeiske frivillige hadde størst stridsverdi ikke kan verifiseres.³⁶ Estes levner politiske og ideologiske motiv liten betydning for å forstå hvorfor de frivillige vervet seg. Noe som stemmer dårlig overens med norsk forskning. Mark Gingerich tok for seg de germanske frivillige ved å se nærmere på vervingen av dem. Her viser han til SS sin strid med de ulike nasjonalistiske og nasjonalsosialistiske partiene om eierskapet til de frivillige. Gingerich bygger også videre på blant annet Wegners arbeid ved å se på vervingen av germanske frivillige som et ledd i planen om å realisere det storgermanske riket. Gingerich mener at SS sløste bort muligheten til en effektiv verving av germanske frivillige ved å ikke være forberedte på oppgaven. I tillegg skapte motstridende tyske interesser store problemer for vervingen. Dette kom best til uttrykk i de brutale okupasjonsregimene. Så da de hadde muligheten til storstilt verving av frivillige (1941) var de ikke forberedt nok, og da de hadde bygget opp erfaring (1943) var sympatien med Tysklands «korstog» mot kommunismen forsvunnet.³⁷

Også fra skandinavisk hold har det vært gjort omfattende forskning på sine frivillige i Waffen-SS. *Under hagekors og Dannebrog* analyser de danske frivilliges krigstjeneste, men også deres rolle i Danmark under krigen.³⁸ Fra svensk hold har ikke forskningen vært like omfattende, men Lennart Westberg er en forfatter som har publisert flere verker om svensker i tysk krigstjeneste.³⁹

1.6.2 Norsk forskning, dokumentar- og memoarlitteratur om nordmenn i tysk krigstjeneste

Forskning og litteratur på nordmenn i tysk krigstjeneste har nesten utelukkende dreid seg om de som tjenestegjorde i Waffen-SS. Svært lite har vært skrevet om nordmenn i Wehrmacht, eller i tilknytning til de tyske væpnede styrker. Norsk faghistorisk forskning på Waffen-SS er med noen få unntak et relativt nytt fenomen. Fram til millenniumskiftet var denne delen av okupasjonshistorien dominert av frontkjemperne selv, og noen amatørhistorikere. Likevel var det noen pionerer som var overraskende tidlig ute. Psykiater Harald Frøshaug gjorde en psykologisk undersøkelse av de krigsfrivillige som var internert på blant annet Ilebu. Her tok han for seg blant annet bakgrunn og motiv for å verve seg.⁴⁰ En annen slik pioner var Nils

³⁶ Estes 1985: s. 211.

³⁷ Mark Philip Gingerich, *Toward a brotherhood of arms: Waffen-SS recruitment of germanic volunteers 1940-1945*, Madison 1991: s. 401-405.

³⁸ Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen, Peter Scharff Smith, *Under hagekors og Dannebrog. Dansker i Waffen SS 1940-45*, København 2013.

³⁹ Lars Gyllenhaal og Lennart Westberg, *Svenskar i krig 1914-1945*, Lund 2010.

⁴⁰ Harald Frøshaug, A social-psychiatric examination of young front-combatants “(Norwegian volunteers in the German army)”, *Acta psychiatrica et neurologica Scandinavia*, vol 30/1955: 443-465. I dag framstår kanskje

Christie. Han utførte en sosiologisk undersøkelse av fangevokterne i Hirdvaktbataljonen og den senere SS-Vaktbataljon. Christies bok er en studie av de norske fangevokterne som tjenestegjorde i konsentrasjonsleirene i Nord-Norge og fokuserer på deres adferd.⁴¹ Inger Cecilie Stridsklev føyer seg inn i tradisjonen med andre fagfelts granskninger av de krigsfrivillige. Riktignok gjorde hun sine medisinske undersøkelser på 1990-tallet, men fokuset var i hovedsak på ettervirkninger av fronttjenesten. På tross av dette kaster hun også lys over de frivilliges motiv, utdanning, yrkeserfaring og tidligere militærtjeneste.⁴²

Ole Andreas Dahl var den første som fra et faghistorisk perspektiv tok for seg de norske frontkjemperne. *Frontkjemperbevegelsen i Norge, med særlig vekt på «Den Norske Legion»* analyserer maktkampen mellom det tyske okkupasjonsregimet og NS i forhold til Den Norske Legion.⁴³ Sverre Blindheim var med *Nordmenn under Hitlers fane* den første som tok for seg nordmenn i tysk krigstjeneste som helhet. Selv om fokuset helt klart er på de Waffen-SS frivillige bruker han også litt plass på de nordmenn som tjenestegjorde i Wehrmacht. Boken som bygger på hans hovedfagsoppgave er todelt. Første del redegjør for og drøfter nordmennenes tjenestetid i de ulike «norske» Waffen-SS enhetene. Han var således den første som tegnet opp et bilde av de ulike fronttjenestene nordmennene havnet i. Andre del av boken er en sosiologisk framstilling av de frivillige. Her gir han en analyse av deres bakgrunn og motivasjon. I tillegg drøfter han frontkjempernes forhold til nasjonalsosialismen. Spesielt verdifull er Blindheims drøfting av de politiske og ideologiske motivene som ble oppgitt under landssviksoppgjøret.⁴⁴

De siste årene har det kommet flere masteroppgaver som tar for seg ulike sider av okkupasjonshistorien. Gunnar Sverresson Sjøstad har skrevet et av de viktigste bidragene til forskningen om nordmenn i tysk krigstjeneste. I *Nordmenn i tysk krigsinnsats. En kvantitativ undersøkelse av frontkjemper under den andre verdenskrig* gir Sjøstad det mest presise antallet nordmenn i tysk krigstjeneste. Han viser at man tidligere stort sett har operert med for høye tall. I tillegg gir hans kvantitative undersøkelse flere interessante svar med tanke på alder ved verving, andregangs verving og dødsfall.⁴⁵ Flere andre historikere har kastet lys over de krigsfrivillige i sine masteroppgaver. De har gjerne en sosioøkonomisk framstilling av de frivillige, men med et svært avgrenset perspektiv. To av dem tar for seg frontkjemper fra

ikke denne artikkelen som et like verdifullt forskningsarbeid. Den er kanskje like mye en kilde på psykiatrien i sin samtid. Likevel er det de oppgitte motivene som er interessant for denne oppgaven.

⁴¹ Nils Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleir*, Oslo 1972.

⁴² Inger Cecilie Stridsklev, «Norske frontkjemper 1941-45 50 år senere. Erfaringer, belastninger, helsemessige og sosiale forhold», *Tidsskrift for Den norske legeforening* nr. 11, 1995; 115: 1379-84.

⁴³ Dahl 1972.

⁴⁴ Svein Blindheim, *Nordmenn under Hitlers fane*, Halden 1977.

⁴⁵ Sjøstad 2006.

henholdsvis Troms og Agder⁴⁶, mens en tredje fokuserer på soldatene i SS-Vaktbataljon. De to første belyser frontkjemperne som var fra to fylker som ligger utenfor det geografiske kjerneområdet til de norske krigsfrivillige som var Østlandet. Historiker Sigurd Bakke Styrvold bygger videre på fundamentet til Nils Christie med en historiefagelig undersøkelse av SS-Vaktbataljon. «*Heil og Sæl. Jeg er en utdannet morder!*» -*Den Norske SS Vaktbataljon 1942-45* gir et solid innblikk i en militær enhet som har vært neglisjert. Dessverre er Styrvolds utvalg alt for lite til å være representativ for bataljonen som helhet. Derimot klarer han å få fram enhetens særegenhet samt overgangen fra et NS-initiativ til å bli et av okkupantens verktøy. Han gjør også en sammenligning mellom soldatene i Vaktbataljonen og frontkjemperne.⁴⁷

Holocaust-senteret på Bygdøy fikk tildelt forskningsoppdraget å utforske den norske deltagelsen i Waffen-SS. Resultatet av denne forskningen kom i 2012 da boken *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt* ble lansert. *Himmlers Norge* bryter med mye av tidligere forskning om nordmenn i Waffen-SS. Det har vært vanlig å se på tyskernes vervekampanje i Norge som mislykket. Antallet nordmenn i Waffen-SS var langt lavere enn både SS og NS ønsket og forutså. Emberland og Kott mener derimot at vervingen av nordmenn ikke kan tolkes så snevert. De norske Waffen-SS soldatene var ment å danne ryggraden i en norsk SS-stat. På tross av at vervingen ikke gav det ønskede antall nordmenn var krigstjeneste bare et ledd i utdanningen av et «statsbeskyttelseskorps» av norske SS-soldater. Selve fronttjenesten skulle herde nordmennene som Himmler mente hadde mistet den germanske krigerånden. Gjennom frontinnsats skulle de brutaliseres og styrkes i troen på nasjonalsosialismen og pangermanismen. Norge skulle bli en del av Himmlers Storgermania. Denne tesen underbygger de ved å vise til de enorme ressursene SS brukte på Norge. Himmler brukte SS sin enorme makt til skaffet seg innflytelse over store deler av okkupasjonsadministrasjonen, og i flere av NS sine nasjonalsosialistiske organisasjoner. Det norske politi ble reorganisert og utbygget etter tysk SS-modell.⁴⁸ Ved å legge til grunn en slik tese har de bygd videre på tidligere internasjonal forskning som både har antydnet, og mer eller mindre konkludert med at Himmler hadde en slik målsetning for de germanske statene. *Himmlers Norge* er det siste tilskuddet i faglitteraturen om de norske frontkjemperne. I tillegg jobber doktorstipendiat Sigurd Sørli med sin avhandling om norske frivillige i Waffen-SS.

⁴⁶ Jan Skjønsvell, *Frontkjemperne fra Troms. Bakgrunn og motivasjon*, masteroppgave i historie. Tromsø 2005 og Terje Nomeland, *Frontkjemperne fra Agder 1940-45 – Sosial bakgrunn og motiv*, Masteroppgave i Historie Bergen 2008.

⁴⁷ Sigurd Bakke Styrvold, «*Heil og sæl. Jeg er en utdannet morder!*» -*Den norske SS Vaktbataljon 1942-45*, Masteroppgave i historie. Oslo 2009.

⁴⁸ Emberland og Kott 2012.

Historikeren Stein Ugelvik Larsen jobber også med en bok om de norske frontkjemperne.

Siden interessen for frontkjemperne de senere år har vært sterkt økende har også litteraturen i denne kategorien økt i omfang. Det har vært en enorm vekst med bøker om de fleste temaer som kan relateres til de norske Waffen-SS frivillige. Egil Ulateig er en av de mer framtreddende forfatterne innenfor denne delen av litteraturen. Han har skrevet flere bøker om emnet, men *Veien mot undergangen* og hans senere oppgjør med sine tidligere konklusjoner i *Jakten på masseorderne* er de mest givende fra et forskningsperspektiv. Spesielt sistnevnte bok er av stor interesse for denne oppgaven. Den referer til flere krigsfrivillige som flyktet til Sverige i løpet av krigen.

Egil Ulateig hadde i mange år et svært nært forhold til flere gamle frontkjemperne. Dette resulterte blant annet i boken *Veien mot undergangen* fra 2002. Boken gir et levende bilde av opplevelsene til de norske frontkjemperne på Østfronten. Dessverre er boken av apologetisk karakter og blottet for et kritisk syn på frontkjemperne. Det vises spesielt godt da Ulateig virker å ha adoptert de frivilliges beundring for SS-general Felix Steiner.⁴⁹ *Jakten på masseorderne* fra 2006 er på sett og vis Egil Ulateigs oppgjør med sitt tidligere naive forsvar av frontkjemperne. I denne boken gransker han anklagene om at frontkjemperne visste om og deltok i krigsforbrytelser under krigen. Sentralt står historiene til flere norske Waffen-SS frivillige som flyktet til Sverige i løpet av krigen. Det kommer tydelig fram at Ulateig i arbeidet med boken har studert mye av det samme kildematerialet som denne oppgaven bygger på. Det er blant annet disse kildene han benytter for å sannsynliggjøre norsk deltagelse i krigsforbrytelser på Balkan og Østfronten. Interessant nok er det kilder han tidligere har avfeid som løgn (se debatten om Kjesäter-arkivet). Disse kildene er faktisk gitt et helt kapittel i *Jakten på masseorderne*.⁵⁰ Dessverre skjemmes Ulateigs bøker av en total mangel på kildereferering. Det gjør det svært vanskelig å ettergå opplysningene om man ikke sitter på kildene selv. Forfatterne Eirik Veum og Geir Brenden er to andre som har satt sitt preg på denne sjangeren. Førstnevnte har i nyere tid utgitt to kontroversielle bøker om henholdsvis Statspolitiet og Hirden.⁵¹ *Nådeløse Nordmenn, Hirden 1933-1945* forteller historien om Hirden, med et stort fokus på Hirdvaktbataljonen som senere ble kjent som SS-Vaktbataljon.

Memoarlitteraturen var lenge den dominerende litteraturen om de norske

⁴⁹ Egil Ulateig, *Veien mot undergangen*, Oslo 2010: s. 353-359. Felix Steiner blir dedikert et eget kapittel i boken der han framstilles som Himmlers «urokråke». I tillegg mener han Steiner ikke fulgte Hitlers «draps»ordre i innledningen av Barbarossa. s. 141.

⁵⁰ Ulateig 2006.

⁵¹ Eirik Veum, *Nådeløse Nordmenn. Statspolitiet 1941-1945*, Oslo 2012 og Eirik Veum, *Nådeløse Nordmenn, Hirden 1933-1945*, Oslo 2013. Siden Veum har valgt å navngi samtlige personer han omtaler er det mulig å sjekke opp flere av de 135 krigsfrivillige som flyktet til Sverige. En del av dem var innom Vaktbataljonen, Germanske SS Norge eller Statspolitiet.

frontkjemperne. Før amatørhistorikerne og faghistorikerne virkelig viste sin interesse var det de krigsfrivillige selv som fortalte om tiden i Waffen-SS. Det førte til at mye av denne litteraturen har et apologetisk preg. Memoarlitteraturen er av mindre interesse for denne oppgaven, men en bok skiller seg likevel ut. *På liv og død. En frontkjempers erindringer* er en redigert utgave av bearbejdede dagbøker Ørnulf Bjørnstad skrev under krigen.⁵² I hovedsak er det en skildring av Bjørnstads opplevelse av krigen på Østfronten. Her tjenestegjorde han i regiment Germania i 5. SS divisjon Wiking. Dagboken er redigert og utgitt av frontkjemperen Rolf Ursin som også kjempet i Wiking. Dette gjør bruken av kilden noe problematisk da Ursin har skrevet forordet og i en slags innledning redegjør for sin egen motivasjon til å verve seg. Den erindrungen Ursin legger til grunn for å la seg verve er interessant, men samtidig skriver han dette i førsteperson flertall. Ursin sier de var «troende». De bekjente seg til den nye tid, men ville styrke Norges rolle i forhold til Tyskland og da oppfordringen kom vervet de seg.⁵³ Boken er av interesse fordi Ørnulf Bjørnstad var en av de 135 krigsfrivillige som valgte å flykte til Sverige. Jeg velger her å navngi han da han er den mest kjente norske Waffen-SS soldaten som flyktet til Sverige. Bjørnstad er navngitt i flere andre bøker og sammenhenger. Her ble han avhørt flere ganger og oppgav svært interessant informasjon som ikke framkommer i hans egen dagbok.

1.7 Waffen-SS og verving av nordmenn

Waffen-SS sin spede begynnelse kan spores tilbake til 1923 da Adolf Hitler etablerte sin første «Stabswache». Denne livvaktet fikk navnet Strosstruppe Adolf Hitler. Etter det mislykkede Ølhall-kuppet i München samme år ble Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Sturmabteilung og Stabswache forbudte organisasjoner. Da Hitler gjenreiste NSDAP i 1925, opprettet han en ny Stabswache. Den nye livaktstyrken ble gitt navnet Schutzstaffel (SS). Fram til Heinrich Himmler overtok ledelsen av SS i 1929 var det en marginal organisasjon på ca. 280 mann. Da Hitler ble rikskansler i 1933 hadde SS vokst til over 200 000 mann.⁵⁴

Den 17. mars 1933 ble Rikskanslerens livgarde opprettet under navnet Leibstandarte (SS Adolf Hitler), men ble også kjent som Berlin Stabswache. Denne enheten var direkte underlagt Adolf Hitler og var en kort periode utenfor Himmlers kontroll. I samme periode opprettet SS også andre paramilitære grupper rundt i Tyskland (senere SS-Verfügungstruppe

⁵² Rolf Ursin (red), *På liv og død. En frontkjempers erindringer*. Ørnulf Bjørnstad med divisjon Wiking i Russland 1941-1943, Tallin 2011.

⁵³ Ursin (red) 2011: s. 7-14 og 122.

⁵⁴ Wegner 1990: s. 62-63.

(SS-VT)).⁵⁵ SS-menn ble også satt til å vokte de nyetablerte konsentrasjonsleirene. Disse vaktsoldatene ble organisert i SS-Totenkopfverbände. Disse tre separate enhetene av SS-soldater skulle senere danne utgangspunktet for Waffen-SS. Himmlers SS sørget for at utvikling av det væpnede SS økte raskt både i takt og omfang, til hærens store misnøye. Hæren så på SS som en rival til deres egen posisjon i Tyskland. De kommende årene ble SS-VT i stadig større grad militarisert. SS-menn tilhørende SS-VT ble organisert i to regimenter (Standarte): Germania og Deutschland. Leibstandarte SS Adolf Hitler (LSSAH) forble et selvstendig regiment, men var offisielt underlagt SS-VT. For å bli medlem av den væpnede delen av SS var man nødt til å tilfredsstille svært strenge fysiske og rasemessige krav.⁵⁶ Disse kravene sørget for at de politiske SS-soldatene framsto som Hitlers elite utad.

Krigen i Europa sørget for at SS-soldatene i SS-VT og SS-Totenkopfverbände fikk sin ilddåp i Polen. SS-regimentene var ved mobilisering underlagt Wehrmacht etter at Hitler i oktober 1938 hadde satt dem under hærens kommando i anledning invasjonen av Suedetenland.⁵⁷ Betegnelsen Waffen-SS ble først offisielt brukt i en ordre fra Himmler 1. desember 1939 og fra våren 1940 ble Waffen-SS den vanlige betegnelsen på det væpnede SS.⁵⁸ Samtidig hadde man organisert Standarte Germania, Deutschland og den nyetablerte Standarte Der Führer sammen til SS-Verfügungsddivisjon (senere Das Reich). SS-Totenkopfddivisjon ble organisert samtidig på bakgrunn av SS-Totenkopfverbände. LSSAH forble enn så lenge et forsterket regiment, mens en SS-divisjon (4. SS Polizei) ble opprettet på bakgrunn av ordenspolitiet.⁵⁹

Det var også våren 1940 at Gottlob Berger, sjefen for SS-Hauptamt, startet arbeidet med å verve germanske frivillige fra nordvest-Europa. Allerede den 13. april 1940 startet SS organiseringen av personellet som skulle bedrive rekruttering av germanske frivillige i Skandinavia. Den 20. april gav Hitler ordre om at Standarte Nordland skulle opprettes. Regimentet skulle bestå av dansker, nordmenn og rikstyskere. Oppbygningen av regimentet tok tid og først i januar 1941 begynte vervingen av nordmenn.⁶⁰ Allerede på dette tidspunktet skal det i følge Sjøstad ha befunnet seg 13 nordmenn i Waffen-SS. Likevel var det først med oppfordring om å verve seg den 12. og 13. januar 1941 at vervekampanjen startet i Norge. I løpet av januar 1941 skal 161 nordmenn ha latt seg verve.⁶¹ Vervingen av nordmenn fortsatte

⁵⁵ Wegner: s. 64-65.

⁵⁶ Stein 1966: s. 6-10.

⁵⁷ Stein 1966: s. 24-28.

⁵⁸ Gingerich 1991: s. 17.

⁵⁹ Gingerich 1991 s. 29.

⁶⁰ Emberland og Kott 2012: s. 172-173.

⁶¹ Sjøstad: s. 47.

ufortrødent fram mot sommeren. Den 22. juni 1941 startet operasjon Barbarossa, invasjonen av Sovjetunionen, og vervekampanjen i de såkalte germanske statene i Nord- og Vest-Europa kunne rette propagandaen mot så vel anti-bolsjevister som nasjonalsosialister. I Norge proklamerte Reichskommissar Terboven den 29. juni opprettelsen av Den Norske Legion. Legionen skulle i følge Terboven være en norsk militær enhet under norsk kommando som skulle kjempe i Finland.⁶² Den Norske Legion oppfylte aldri alle lovnadene, men sammen med regiment Nordland i Divisjon Wiking klarte SS å få etablert et solid grep om potensielle norske krigsfrivillige. Da freden i Europa var sikret 8. mai 1945 hadde minimum 4394 frontkjempere (Sjåtads bruk av ordet) latt seg verve til tysk krigstjeneste. Disse tallene inkluderer ikke SS-Vaktbataljon.⁶³

⁶² Emberland og Kott 2012: s. 264-265.

⁶³ Sjåstad 2006: s. 58.

2 Mottaket av «unasjonale» nordmenn i Sverige

«Grunnlaget for avvisninger av norske flyktninger i Sverige er en generell ordre som Legasjonen i sin tid fikk om at ingen nordmenn som hadde opptrådt på illojal måte etter okkupasjonen skulle gis norsk pass og flyktningsunderstøttelse. [...] Avvisning som norsk flyktning har til følge at vedkommende må utstyres med svensk «främlingpass» og at han unndras norsk understøttelse og hjelp. De svenske myndigheter vil som regel for så vidt angår mannlige flyktninger, av sikkerhetshensyn internere vedkommende for kortere eller lengre tid. Etter eventuelle frigivelse fra interneringen, får vedkommende oppholdstillatelse i et begrenset distrikt og er under oppsikt av myndighetene»⁶⁴

Slik kan man veldig forenklet framstille organiseringen av flyktninger som ble avvist av norske myndigheter i Sverige. Likevel er det behov for en utdypning og presisering av det overstående sitat. For det første dreier det seg ikke om avvisninger av flyktninger ved den svenske grensen. For det andre hadde norske myndigheter i Sverige i utgangspunktet ingen mulighet til å utøve norsk justis på svensk jord. Dermed var den norske legasjonen i Sverige maktesløse ovenfor norske flyktninger, som etter myndighetenes syn hadde gjort seg skyldig i alvorlige forbrytelser. Sverige sørget likevel for at norske myndigheter fikk visse pressmidler for å håndheve ro og orden blant sine landsmenn. Det var Rettskontoret, og da spesielt avdelingen på Kjesäter, som håndhevet den justis svenske myndigheter hadde tillat at Norge kunne utøve. Rettskontoret utførte arbeidet med blant annet å avhøre norske flyktninger og avgjøre hvem som skulle avvises. Kapittelet vil se nærmere på hvordan norske og svenske myndigheter mottok norske flyktninger som ikke var ønsket i det norske flyktningsamfunnet i Sverige. Med dette menes de som ble ansett å være såkalte «unasjonale» nordmenn.⁶⁵ Dette er nødvendig for å se hva nordmenn i tysk krigstjeneste hadde å tape på å bli avslørt i Sverige. Å bli avslørt som krigsfrivillig fikk store konsekvenser for dem det gjaldt. Gruppen avviste nordmenn var omfattende og av ca. 43000 flyktninger⁶⁶ ble 1460 nordmenn avvist på grunn av «unasjonal holdning».⁶⁷ Hvem var såkalte «unasjonale» nordmenn, og hvordan organiserte norske og svenske myndigheter avvisningen av «unasjonale» i Sverige?

⁶⁴ Angående behandling av AT-befal, RA, S-1560, F/Fb/L0270, Div.korrespondanse. s. 1. Hva angår AT-befal ble de som hadde gått inn i organisasjonen senhøsten 1941 eller senere, ikke godkjent som norsk flyktning og fikk ikke norsk pass.

⁶⁵ Grimnes 1969: s.174-175. Utover «unasjonale» nordmenn, ble også gjengangskriminelle og flyktninger som oppførte seg dårlig i Sverige avvist og internert.

⁶⁶ Grimnes 1969: s. 302-303.

⁶⁷ Grimnes 1969: s. 184.

2.1 Tidligere forskning

Det foreligger mye forskning på både norsk og svensk flyktningpolitikk i perioden 1940-1945. Dessverre er det lite av den forskningen som har hatt fokus på avviste og «unasjonale» nordmenn i Sverige.

Ole Kristian Grimnes er den historikeren som har gått grundigst til verks i studiet av det norske flyktningsamfunn i Sverige under krigen. Utover Grimnes bidrag i andre sammenhenger er boken *Et flyktningsamfunn vokser fram. Nordmenn i Sverige 1940-45* gjerne kreditert som standardverket om temaet. Boken gir et godt og solid innblikk i organisering av den norske flyktningsstrømmen over grensen til Sverige. Både norske og svenske myndigheters samarbeid blir redegjort for, men fokuset er helt klart på norsk side.⁶⁸ Dessverre er de nordmennene som norske myndigheter overlot ansvaret for til svenske myndigheter viet liten plass. Det har heller ikke siden vært gjort noe større forsøk på å rette fokus mot denne gruppen. I den grad det har vært rettet fokus mot nordmenn i Sverige som hadde samarbeidet med okkupasjonsstyret har det dreid seg om spioner og etterretningsvirksomhet. Det var heller ikke nødvendigvis slik at de ble avslørt og dermed avvist.⁶⁹ Fokuset på norske flyktninger i Sverige har derfor i langt større grad dreid seg om «patriotene», polititroppene og flyktningenettverkene over grensen. Fra forskningens side er derfor de avviste nordmenn et relativt mørklagt kapittel, som fortjener langt større faglig oppmerksomhet.

Ikke unaturlig er svenskens egen forskning rundt Sveriges flyktningeproblematikk i denne perioden ganske omfattende og variert. Mye av den nyere litteraturen problematiserer Sveriges rolle som en flyktningsdestinasjon og sitt diplomatiske forhold til Nazi-Tyskland. I Klas Åmarks *Att bo granne med ondskan* analyserer han deler av det svenske samfunnet i forhold til dette. Her er svensk flyktningpolitikk bare et av temaene han tar for seg. Han viser blant annet til hvordan svensk lovgivning først strammet inn sin allerede restriktive flyktningpolitikk i begynnelsen av krigen. Dette gikk blant annet utover tyske desertører de første krigsårene. Etter hvert ble det likevel nødvendig å løse opp retningslinjene for hvem som fikk slippe inn i Sverige.⁷⁰ Mikael Byström er en annen sentral forsker på området, men hans bøker er av mindre interesse for dette temaet. De tar i hovedsak for seg organiseringen

⁶⁸ Grimnes 1969.

⁶⁹ Se blant annet forskning gjort av Tore Pryser om etterretningsvirksomhet i Norden under krigen.

⁷⁰ Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och förintelsen*, Pössneck 2011.

av innkomne flyktninger og det svenske samfunnets møte med disse.⁷¹

Det har også vært fokus på det norsk-svenske samarbeidet under krigen fra svensk side. *Broderfolk i ufredstid. Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig* tar for seg mange ulike sider av flyktningpolitikken. Her er dessverre avvisningen og interneringen av nordmenn ofret lite plass.⁷² Det er likevel skrevet en del om interneringen av flyktninger der både utenlandske desertører, og norske avviste gis litt plass. I boken *Svenska koncentrationsläger i tredje rikets skugga* er fokuset først og fremst rettet mot interneringsleirene og deres angivelige funksjon som konsentrasjonsleirer. Svært mange flyktninger ble internert i disse leirene uten rettergang.⁷³ Siv Rehn fokuserer på tyske desertører som ble internert, men likhetstrekkene til norske krigsfrivillige er mange.⁷⁴ Akkurat det vises enda bedre i Eivind Heides *Tyske soldater på flukt*. Boken er ingen faghistorisk avhandling, men tema han tar opp er meget interessant. Boken viser til de mange faneflyktene begått av tyskere og europeere fra Wehrmachts enheter stasjonert i Danmark og Norge. Boken gjenforteller mange av desertørens historier, både de som lyktes og de som ble tatt. Heide viser at svenskene avviste mange ved grensen, noe som i enkelte tilfeller førte til at desertøren ble henrettet i Norge.⁷⁵ Han dedikerer også et kapittel til nordmenn i tysk tjeneste som forsøkte å desertere. Her oppgis det at 20 nordmenn deserterte fra krigstjenesten. Rammene for hans bok er annerledes enn for min oppgave, og antallet han oppgir er først og fremst knyttet til de som ikke lyktes å ta seg over grensen.⁷⁶

Den svenske historikeren Mats Deland er kanskje den som har viet mest fokus og plass til avviste Waffen-SS frivillige. Boken *Purgatorium. Sverige och andre världskrigets förbrytare* har i første rekke fokus på baltiske krigsforbrytere som flyktet til Sverige, og svenske myndigheters uvilje mot å stille disse til ansvar. I den sammenheng viser han også til danske og norske flyktninger med en fortid i Waffen-SS. Deland angir at ca. 100 norske Waffen-SS frivillige ankom Sverige før krigen var over. Etter 8. mai 1945 fortsatte det å komme norske krigsfrivillige til Sverige og enkelte kunne knyttes til krigsforbrytelser. Mange

⁷¹ Se for eksempel Mikael Byström, *Utmaningen. Den svenska välfärdsstatens möte med flyktingar i andre världskrigets tid*, Lund 2012.

⁷² Stig Ekman og Ole Kristian Grimnes (red), *Broderfolk i ufredstid. Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig*, Oslo 1991. I denne boken bidrar flere norske og svenske forskere. Dessverre bidrar boken med lite nytt angående avvisning av nordmenn i Sverige.

⁷³ Tobias Berglund og Niclas Sennerteg, *Svenska koncentrationsläger i tredje rikets skugga*, Stockholm 2009

⁷⁴ Siv Rehn, *Internerad i norra Sverige. Krigsmaktens och Utlänningskommissionens interneringsläger i Norr- och Västerbotten under åren 1940-1945*, Stockholm 2002

⁷⁵ Heide 1988.

⁷⁶ Heide 1988: s. 90.

av dem prøvde å unndra seg rettsoppgjøret eller straff ved å flykte til Sverige og eventuelt videre.⁷⁷

2.2 Rettskontoret

For en nyankommen norsk flyktning i Sverige var trolig Rettskontoret den institusjonen som i størst grad påvirket deres framtid. Det var framfor en etterforsker fra Rettskontoret man skulle fortelle om hva man hadde foretatt seg under okkupasjonen av Norge. Klarte man ikke å overbevise etterforskeren om sin hederlige fortid var det fare for at man ikke ville bli godkjent som norsk flyktning.

Etter den 15. juni 1942 var de aller fleste norske flyktninger i Sverige innom Kjesäter. Før det hadde Öreryd fungert som den norske mottakssentralen i Sverige. Kjesäter var av flere grunner et langt bedre valg og skulle utvikle seg til å bli en liten norsk by i Sverige. Med etableringen av flyktningmottaket på Kjesäter ble også rutinene for mottak av flyktninger sterkt forbedret. Når en ny flyktning ankom Kjesäter ventet en omfattende prosedyre av «stasjoner», fra lusekontroll via blant annet avhør til utdeling av jernbanebillett.⁷⁸

Rettskontorets spede begynnelse kan trekkes tilbake til opprettelsen av Politikontoret som var underlagt flyktningeadministrasjonen i Stockholm. Politifullmektig Olav Svendsen var på flyktningsjef Johan Andreas Welhavens ønske satt til å bygge opp dette kontoret våren 1941. Året etter, den 13. oktober 1942, ble Politikontoret reorganisert og skiftet navn til Rettskontoret. Årsaken til navneendringen skal i hovedsak ha vært hensyn til Sveriges nøytralitet, men Rettskontoret lød også mindre mistenkeligjørende ovenfor nyankomne flyktninger som skulle avhøres.⁷⁹ Rettskontoret hadde gjennom krigen hovedkontoret sitt i Stockholm, men de hadde også kontorer ved Öreryd og ved Kjesäter. Fra høsten 1942 var de underlagt Justisdepartementet i London og arbeidet etter deres instruksjoner. Fra mai 1943 var det bare Rettskontoret som hadde fullmakter til å godkjenne og avvise flyktninger.⁸⁰

Hovedkontoret til Rettskontoret lå i Stockholm. Her organiserte man all informasjon som ble samlet inn angående flyktninger og nordmenn hjemme i Norge. I Stockholm var kontoret delt inn i fire avdelinger: Den alminnelige avdeling, Overvåkningsavdelingen, Personalavdelingen og registreringsavdelingen.⁸¹ Rettskontoret ved Kjesäter var inndelt i to

⁷⁷ Deland 2010. Se blant annet s. 304-310 og 336-344. Deland er en av de historikerne som i størst grad har brukt forklaringene til de norske Waffen-SS frivillige i Sverige. Som med Egil Ulateig er fokuset først og fremst rettet mot deres (mulige) deltakelse i krigsforbrytelser.

⁷⁸ Grimnes 1969: 112-115. Solbakken 1945: s. 151-152 gir en fin beskrivelse av Kjesäters byaktige struktur.

⁷⁹ Ole Kolsrud, *En splintret stat. Regjeringskontorene 1940-1945*, Oslo 2004: s. 117-118

⁸⁰ Grimnes 1969: s. 184-185.

⁸¹ P.M. Angående Rettskontorets arbeide og kontorordning, RA/S-1560/F/Fc/L0283, Sak nr. 706. Rettskontorets administrasjon.

avdelinger (avd. I og II). Avdeling I hadde ansvaret for avhørene, for å utføre eventuelle etterforskninger og foreta avvisninger. Det var også behov for at man bisto avdeling II som hadde ansvaret for kartoteket. De sørget for at kartoteket var ordnet alfabetisk for hele Norge og hadde oversikt over alle personer man mente støttet okkupasjonsregimet, for eksempel personer i NS og Hirden. Det var også et spesielt kartotek for angivere, agenter og krigsforbrytere. Avdeling II hadde ansvaret for å innhente opplysninger om «unasjonale» personer fra det man anså å være pålitelige personer. Avdelingen ajourførte også registre i anledning nyankomne flyktninger.⁸² Det var et omfattende arbeid som vokste i takt med flyktningestrømmen, og naturlig nok krevde det også en betydelig stab. I starten av 1945 var det ansatt 33 personer ved Rettskontoret på Kjesäter. Kriminalbetjent Mellem ledet kontoret mens 20 etterforsker tok seg av avhør og 7 personer hadde ansvar for kartoteket.⁸³ Evald O. Solbakken som var en etterforsker ved Kjesäter mot slutten av krigen gir et lite innblikk i det omfattende arbeidet Rettskontoret må ha hatt. Antallet «unasjonale» avvisninger for de to siste årene av krigen skal ha vært på 1130. I 1944 ble det avvist 672 personer for ulike «unasjonale» forhold i følge Solbakken. I løpet av de fire første månedene av 1945 ble 458 personer avvist.⁸⁴ Selv om tallene kan være feil viser det et svært omfattende arbeid Rettskontoret må ha hatt med å avsløre og avvise de såkalt «unasjonale». Av i alt 1460 avviste på bakgrunn av «unasjonal» holdning ble altså 1130 avvist de to siste årene av krigen.

For å samle og systematisere opplysninger etter de mange tusen avhørene opprettet man Kjesäterkartoteket. Dette kartoteket besto av to deler (A og B). A-kartoteket besto av flyktningekartoteket, personalrapporter (avhørsrapporter) og spesialrapporter. Personalrapporten skulle fastslå avhørtes identitet, mens spesialrapportene inneholdt opplysninger om fluktruter og motstandsorganisasjoner.⁸⁵ Det skal presiseres at det også ble opptatt spesialrapporter av blant annet SS-Vaktbataljon og Waffen-SS frivillige. Innholdet i disse rapportene har helt andre temaer enn flyktningeruter og motstandsorganisasjoner.⁸⁶ Det ble også laget tilleggsrapporter som omhandlet personer den avhørte visste (eller trodde) var «unasjonal». De ble en del av B-kartoteket som for øvrig besto av Kjesäterkartoteket og Kjesäterlistene. Angivelig ble B-kartoteket kalt sladre-arkivet. Det var her man samlet informasjon om de «unasjonale» og de man trodde kunne bli stilt for rettsoppgjøret etter

⁸² Notat fra Kirkerud til Rettskontoret Stockholm den 13.9.1943, RA/S-1560/F/Fb/L0270, Kartoteket, vedk.

⁸³ Rettskontoret Kjesäter, RA/S-1560/F/Fb/L0270, Personalet Kjesäter.

⁸⁴ Solbakken 1945: s. 157.

⁸⁵ Kolsrud 2004: s. 119.

⁸⁶ RA/S-1725/1/D/Da

krigen.⁸⁷

Avhørene genererte ikke bare verdifull etterretning, de var også kilden til større konflikter. Både innad i Rettskontoret og med andre norske institusjoner i Sverige, men også mellom norske og svenske myndigheter. Avhørene av nordmenn var et svært ømfintlig tema som krevde diskresjon og tillit. Rettskontoret hadde blitt tildelt det fulle ansvar for å avsløre NS-medlemmer, krigsfrivillige, spioner, angivere og provokatører. Da de aller fleste flyktninger ikke hadde noe å skjule, kunne de inngående avhørene på Kjesäter virke svært truende på nye flyktninger. Jobben med å skille de vanlige flyktningene fra de såkalt «unasjonale» var krevende. Etterforskerne ved Rettskontoret skulle prøve å avhøre flyktningene hensynsfullt og diskret. Selv om mye tyder på at Rettskontoret utførte sine oppgaver på en korrekt måte finnes det flere eksempler på flyktninger som klaget over behandlingen. De følte seg presset for svært sensitiv informasjon om illegale aktiviteter, eller angivelige koblinger til norske nazister.⁸⁸ Det var svært strenge retningslinjer om innhenting av informasjon angående illegale fluktnettverk og fluktruter. Det var derfor svært viktig at det foregikk på en korrekt måte.⁸⁹

Norske flyktninger som ble tatt hånd om av militære grensepatroljer eller lokale landsfiskaler ble gjerne avhørt av svenske myndigheter. En landsfiskal var en svensk myndighetsperson – gjerne politimann ute på landsbygda og i distriktene. Dette førte til stor frustrasjon innad i det norske flyktningsamfunn, både blant flyktningene selv og blant myndighetspersoner. Mye av frustrasjonen virker å ha hatt rot i svenskenes svært inngående avhør angående illegal aktivitet i Norge. Nordmenn avhørt av svenske landsfiskaler ble gitt et ultimatum om enten å oppgi informasjon om sine illegale aktiviteter i Norge, eller å bli sendt tilbake over grensen. Grimnes oppgav at dette problemet trolig ble løst i løpet av 1942, men det stemmer ikke helt.⁹⁰ I Rikspolisjefens arkiv er det dedikert en egen mappe til problemet som viser at dette opptok Rettskontorets tid i betydelig grad igjennom 1943 og videre ut i 1944.⁹¹ Denne type informasjon var svært sensitiv og både norske og svenske myndigheter var klar over informasjonens etterretningsverdi.

Slike avhør kan ha bidratt til å forberede norske krigsfrivillige på hva som ventet på Kjesäter. Akkurat dette problemet var bakgrunnen for en lengre diskusjon mellom

⁸⁷ Kolsrud 2004: s. 119-120

⁸⁸ RA/S-1560/F/Fc/L0282, Sak nr. 603, Rettsforhørene på Kjesäter. Mappen inneholder flere brev fra indignerte flyktninger som klaget over avhørene de ble utsatt for.

⁸⁹ Regler om avhør av flyktninger på Kjesäter Mottagersentral, RA/S-1560/F/Fb/L0270, Instruks, reglement, m.m.

⁹⁰ Grimnes 1969: s. 82

⁹¹ RA/S-1560/F/Fc/L0283, Sak nr. 701, Svenske myndigheters avhøring av norske flyktninger ved grensen

Rettskontoret Öreryd, Kjesäter og Stockholm høsten 1944. Selv om Kjesäter var blitt mottakssentralen for norske flyktninger var det ikke uvanlig at nordmenn ankom Öreryd først. Öreryd fungerte fortsatt som en mottakssentral. Her hadde man ønsket å gjenoppta arbeidet med å avhøre nyankommede flyktninger for å avlaste Kjesäter. Dette problemet tok Rettskontorets sjef på Kjesäter O. A. Mellem opp med Christian Bull i oktober 1944. Mellem klaget over uerfarne etterforskere (tilhørende Rettskontoret) og mangel på kontormateriell på Öreryd. Han mente det gav flyktninger «tips» på et tidlig tidspunkt, noe de kunne benytte for å stikke av.⁹²

2.3 Hvem var «unasjonal»?

Selv om flyktningestrømmen til Sverige gikk jevnt og trutt under hele krigen økte altså antallet avviste markant de siste krigsårene. Blant flyktningene som norske myndigheter tok imot på Öreryd og Kjesäter befant det seg «unasjonale» nordmenn. Hvem ble så ansett for å være såkalt «unasjonal»?

Å være medlem av NS, Hirten, Germanske SS Norge og andre nasjonalsosialistiske organisasjoner, eller på noen måte å ha bistått okupasjonsregimet ble ansett for å være «unasjonalt». I sistnevnte gruppe kan nevnes angivere, krigsfrivillige, spioner og norske Gestapo-agenter. Det norske flyktningsamfunnet og norske myndigheter ville på ingen måte gi disse personene noen form for støtte. De ble derfor nektet norsk pass og flyktningeunderstøttelse. Siden de ikke var ønsket var det behov for å separere dem fra de vanlige og de «patriotiske» flyktningene. Også svenskene så fordeler ved å skille de «unasjonale» fra resten av det norske flyktningsamfunnet. Det var ønskelig fra et svensk perspektiv å bevare ro og orden blant flyktningene. Socialstyrelsen (senere Statens Utlänningskommisjon - SUK) fikk derfor ansvaret med å innskrenke friheten til de avviste flyktningene.⁹³ Verken den norske legasjon eller Rettskontoret hadde myndighet til slike tiltak i Sverige.

Da mottagersentralen ved Kjesäter ble opprettet i 1942 ble rutinen for å avsløre «unasjonale» nordmenn bedre. Kontrollen av nyankomne flyktninger ble sterkere. Det ble derfor lettere å avsløre og avvise «unasjonale» nordmenn. Likevel klarte enkelte personer å unngå å bli avslørt da de ankom Kjesäter. Ble en «unasjonal» nordmann avslørt eller tilsto sine handlinger ble han som regel gradert av en ansatt ved Rettskontoret. Denne graderingen

⁹² Mellem til Bull den 12.10.1944, F/Fc/L0281, Sak nr. 402 IV. Öreryd forlegning. Se P.M. angående Rettskontorets virksomhet på Öreryd., for større forståelse for ønsket om organiseringen av avhør både der og på Kjesäter. Arkivmappen viser at Rettskontoret Kjesäter fikk gjennomslag for sitt syn om å begrense avhørsvirksomheten til Kjesäter, og like etter ble Öreryd forlegning lagt ned.

⁹³ Grimnes 1969: s. 181-183.

var ment å være veiledende ovenfor de svenske myndighetene som overtok ansvaret.⁹⁴ Svenskene etterspurte nemlig en slik veiledning fra norske myndigheter da de ikke hadde kjennskap til de indrepolitiske forhold i Norge under okkupasjonen. Det gjorde det naturlig nok vanskelig for dem å danne seg en mening om de avviste nordmennene og behandlingen de skulle få av svenske myndigheter. Statens Utlänningskommisjonen (SUK) etterspurte en inndeling av de avviste i klasser etter politisk farlighet. SUK ønsket bedre innstillinger enn de kortfattede resymeene de fikk tilsendt fra Kjesäter eller Stockholm. Det var også ønskelig for svenskene å ha dette klart før den kommende deporteringen av internerte nordmenn til Norge. De antok at flere «unasjonale» ville nekte å reise hjem til Norge og påberope seg politisk flyktningstatus. Det ville trolig bli slik at enkelte avviste personer måtte få spesielle transporter, mens andre ville kunne dra hjem uten tvang og tilsyn. Rettskontoret anså det også hensiktsmessig med en slik klassifisering da det ville effektivisere det kommende rettsoppgjøret.⁹⁵

Avviste nordmenn kunne klassifiseres i en av fire klasser. Klasse 1 var «hyperfarlige» politiske personer: «Ledende virksomhet i partiet [NS] eller direkte deltagelse i angiveri eller voldshandlinger er skyldige i de grovere krigsforbrytelser.» Slike personer skulle holdes «fengslig forvart» så lenge krigen varte. Klasse 2 var farlige politiske personer på bakgrunn av partistillinger, frontkjemperdeltagelse eller at de bevisst hadde stilt seg til disposisjon for fienden. De skulle holdes internert så lenge krigen varte. Klasse 3 var personer som ikke ble betegnet som politisk farlige, men som hadde gjort seg skyldig i handlinger av landsskadelig art. Vanlige NS-medlemmer var eksempel på denne type personer. Klasse 4 var personer som ble avvist da de ikke hadde vist den nødvendige ettertanke, eventuelt motstandskraft «[...] mot den nye tid og dermed overtrådt nordmenns plikter.»⁹⁶

Norske krigsfrivillige i tysk tjeneste befant seg i utgangspunkt i klasse 2 og var dermed å anse som farlige. Rettskontoret var derimot fullt og helt klar over hvilke konsekvenser klasse 4 kunne skape for flyktninger som ble avvist med den begrunnelsen. I et større dokument som inneholdt forslag til endringer av avvisningspraksisen, kom det fram at flere avviste trolig var langt mer «nasjonalt» innstilte enn mange godkjente flyktninger. I tillegg var tapet av det norske passet det de avviste anså som mest nedverdiggende. Mange

⁹⁴ Grimnes 1969: s. 182-183.

⁹⁵ Notat angående klassifisering av avviste personer fra Heber 31.8.1944, RA, S-1560/F/Fb/L0270, Div. korrespondanse. Angående de kortfattede resymeer se for eksempel: Rapport angående avvisning av O.A.O. til representanten for SUK, 11.8.1944, Centraldossier O.A.O., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABB 2897. Vedlagte avhørsresymeer kunne avsluttes slik: «Han bør betraktes som politisk farlig og bør holdes internert til krigen er slutt.»

⁹⁶ Notat fra Heber 31.8.1944, RA/S-1560/F/Fb/L0270, Div. korrespondanse.

tolket det som at de var fratatt sitt norske statsborgerskap. For de avviste i klasse 4 var det spesielt nedverdiggende å ha bli internert sammen med personer med nasjonalsosialistisk overbevisning eller tilknytning. Mange avviste flyktninger skal ha blitt asosiale individer fordi de oppfattet seg som likestilt med okkupasjonsregimets støttespillere.⁹⁷ Mens avvisning på «unasjonalt» grunnlag kan virke som en svært svart/hvit prosess, var det i realiteten en langt mer kompleks problemstilling for Rettskontoret.

2.4 Avvisning og internering av de «unasjonale»

Betegnelsen politisk flyktning hadde i Sverige blitt brukt om personer som var ettersøkt av politiet i hjemlandet for politiske forbrytelser. Det landet som tok i mot en politisk flyktning kunne med rette vegre seg mot å utlevere den aktuelle personen. En stat som Sverige hadde rett til å tilby politiske flyktninger asyl. Den svenske utlendingsloven ble utarbeidet på 1920-tallet og var i utgangspunktet restriktiv da den svenske riksdagen var urolig for konkurranse på arbeidsmarkedet. Det ble likevel nødvendig for svenske myndigheter å utvikle og tilføye særregler i lovgivningen for politiske flyktninger etter hvert som den internasjonale situasjonen på 1930-tallet utviklet seg. Ønsket om å beskytte politiske flyktninger førte til at politisk asyl ble en integrert del av svensk rettspraksis i forkant av andre verdenskrig. Denne praksisen møtte likevel utfordringer da det omhandlet krigsfanger og desertører. Før andre verdenskrig hadde ikke desertører noen folkerettslig beskyttelse eller internasjonale rettigheter, og svenske myndigheter ble nødt til å ta stilling til dette under de såkalte beredskapsårene (1939-1945). Det var opp til hvert enkelt nøytralt land å benytte sin egen lovgivning. Sverige praktiserte de første krigsårene en politikk der desertører ikke var å regne som politiske flyktninger, og mange ble derfor avvist. Dette endret seg etter november 1942 da Sverige ikke lenger avviste desertører.⁹⁸ Åmark mener avisningene av tyske desertører ved grensen kom etter påtrykk fra den tyske ambassaden i Stockholm.⁹⁹ En konsekvens av dette vedtaket var at femten tyske soldater ble sendt tilbake til Norge og skutt etter å ha desertert til Sverige.¹⁰⁰

Den 16. november 1940 kom det et tillegg til «tillsynskungörelsen» som gjorde det

⁹⁷ Prinsipper for avvisning av flyktninger den 7. 9.1944, RA/S-1560/F/Fb/L0270, Div. korrespondanse. S. 2-3. Dette dokumentet redegjorde for en del av de mer problematiske sidene ved kategorisering av avviste og ønsket en forbedring. Spesielt interessant er det å lese at personen bak dokumentet i stor grad problematiserte den bastante grensen mellom godkjent og avvist flyktning. Ønsket var en mindre svart/hvitt holdning til avviste i klasse 4. At avviste nordmenn feiltolket det å bli nektet pass som tap av statsborgerskap kommer også fram av et brev sendt fra Scheel til Mellem 5.1.1945, RA/S-1560/F/Fb/L0270, Div. korrespondanse.

⁹⁸ Rehn 2002: s. 19-20.

⁹⁹ Åmark 2011: s. 565-566.

¹⁰⁰ Eivind Heide, *Deserteringer fra den tyske okkupasjons hæren i Norge 1940-1945*, Eidskog 1995: s. 66.

mulig å internere en utlending i forlegninger. Dette var en forutsetning for å kunne internere blant annet desertører. Myndighetene fikk i tillegg økte fullmakter til å ta utlendinger i förvar (fengsel) i løpet av krigen.¹⁰¹ Tidlig i 1941 hadde det svenske Utenriksdepartementet valgt å tolke begrepet «politisk flyktning» i videst mulig forstand.¹⁰² Det var gjerne den status norske krigsfrivillige påropte seg da de kom over grensen. Selv om problemstillingen angående desertører i stor grad omhandlet tyske soldater, berørte den i teorien også norske desertører. Således var den strenge politikken mot desertørene noe som kunne ha gått ut over norske krigsfrivillige som flyktet over grensen i perioden 1941-1942. I perioden november 1940 - november 1942 var det 15 kjente tilfeller der soldater tilhørende den tyske krigsmakt deserterte til Sverige og ble avvist som flyktninger. Noen av dem skal ha hoppet av tyske troppetransporter som gikk gjennom Sverige.¹⁰³ Også flere norske Waffen-SS frivillige benyttet tyske troppetransporter for å flykte til Sverige. Blant dem var H.M.B., P.E. og P.J.C. som hoppet av slike togtransporter for å flykte fra sin krigstjeneste.¹⁰⁴ Disse tre flyktet våren 1943 og risikerte derfor ikke å bli avvist som flyktninger og sendt tilbake til Norge.

Saksgangen mot de såkalte «unasjonale» nordmennene skilte seg ut fra behandlingen av andre avviste nordmenn. Dette kom hovedsakelig av praktiske årsaker, da både norske og svenske myndigheter anså det nødvendig å skille de «unasjonale» fra resten av de norske flyktningene. Til forskjell fra det inntrykket man får av Grimnes¹⁰⁵ hadde ifølge Socialminister Gustav Möller interneringen av landsforrædere ikke med deres sikkerhet å gjøre. Det handlet i stede om sikkerheten til andre flyktninger. Man var redd for at de «unasjonale» nordmennene skulle fortelle tyskerne om andre flyktninger og fluktruter. Likevel ble «unasjonale» frigitt etter en tid for å jobbe som skogsarbeidere med begrenset oppholdstillatelse.¹⁰⁶ Fra Rettskontorets side var det viktigste formålet med «avvisningen av visse kategorier av flyktninger» å holde flyktningsamfunnet rent i politisk forstand. Det var viktig for den Norske Legasjon å vise både flyktningene i Sverige og hjemmefronten at man ikke aksepterte tvilsomme flyktninger som kunne sette Norges sak i fare.¹⁰⁷

Da det var klart for Rettskontoret at en flyktning var «unasjonal» telegraferte de den svenske representanten på Kjesäter til socialstyrelsen som straks beordret at flyktningen skulle

¹⁰¹ Rehn 2002: s. 20.

¹⁰² Grimnes 1969: s. 80.

¹⁰³ Rehn 2002: s. 11.

¹⁰⁴ Rapport fra Liljeberg og Leveau den 30.mars 1943, RAS, SUK, Kanslibyrån – Centraldossier H.M.B., F1: ABB 2456 og Rapport fra Lidner og Svensson den 24.2.1943, Centraldossier P.J.C., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 607.

¹⁰⁵ Grimnes 1969: s. 181.

¹⁰⁶ Deland 2010: s. 213.

¹⁰⁷ Prinsipper for avvisning av flyktninger, RA/S-1560/F/Fb/L0270, Div. Korrespondanse.

interneres. I en slik prosess skulle vanligvis utlänningsnämnden ha deltatt, men ønsket var å få slike personer internert raskest mulig. Etter at vedkommende var internert hadde så utlänningsnämnden 30 dager til å avgjøre om beslutningen skulle godkjennes eller ikke. Denne type nordmenn ble av svenske myndigheter beskrevet som «observationsfallen» og skulle over tid observeres. Fra svensk side var det et ønske å finne et passende arbeid på en avsidesliggende plass slik at man kunne utskrive dem fra internering.¹⁰⁸ Avviste og internerte flyktninger under observasjon var en dyr løsning for svenske myndigheter. Det var derfor ønskelig å få de avviste ut på arbeidsmarkedet så de kunne forsørge seg selv. Dette vakte selvfølgelig oppstandelse hos den norske legasjonen, og blant «patriotiske» flyktninger som kunne oppleve å arbeide sammen med «unasjonale». Svenskene la derfor ned en innsats i å finne arbeidsplasser for de avviste i avsidesliggende distrikter for blant annet å unngå konflikter.¹⁰⁹ Internerte og avviste flyktninger uten norsk pass kunne søke svenske myndigheter om å få utdelt et främlingpass slik at de kunne få arbeidstillatelse utenfor interneringsleiren. De fikk da begrenset oppholdstillatelse og kunne således leve noe friere.

I følge en tabell var det sommeren 1943 femten såkalte «quislinger» («unasjonale») internert i forlegning, mens 59 var utskrevet. Tabellen gjaldt personer som var blitt internert mellom 1. mai 1942 og 30. april 1943. Av de som var utskrevet på det aktuelle tidspunktet (16.7.1943) hadde en sittet internert i 10-11 måneder. De fleste som hadde blitt utskrevet på dette tidspunktet hadde til sammenligning bare sittet 1-6 måneder.¹¹⁰ «Unasjonale» som ble ansett som farlige ble i første omgang internert på Smedsbo, men fra våren 1943 ble Hälsingmo den foretrukne interneringsleiren for denne gruppen nordmenn. Det var her størsteparten av de norske krigsfrivillige ble internert for kortere eller lengre tid. Noen «unasjonale» som ble kategorisert som ufarlig ble ikke internert av svenskene, men fikk innskrenket oppholdstillatelse. I følge Grimnes ble 403 personer utskrevet fra forlegningen i løpet av krigen. For norske myndigheter var det likevel ubehagelig at potensielt farlige nordmenn relativt enkelt kunne vandre fritt rundt i Sverige, om de valgte å overse den begrensede oppholdstillatelsen. Å rømme fra arbeidet ute i distriktene var ikke nødvendigvis så vanskelig. Avviste nordmenn som faktisk var spioner i tysk tjeneste hadde store muligheter

¹⁰⁸ Promemoria angående utlännings omhändertaganda i förläggning eller tagande i förvar, avgiven av sakkunniga för översyn av gällande utlänningslag m.m., RA S-1560/ F/Fc/L0278, Sak nr. 205 II. Promemoria ang. arresterte og internerte i Sverige, s. 11-13.

¹⁰⁹ Byström 2012: s. 234.

¹¹⁰ Promemoria angående utlännings omhändertaganda i förläggning eller tagande i förvar, avgiven av sakkunniga för översyn av gällande utlänningslag m.m., RA S-1560/ F/Fc/L0278, Sak nr. 205 II. Promemoria ang. arresterte og internerte i Sverige. Tabell mellom side 13 og 14. Kategori V. er såkalte «quislinger».

til å komme seg tilbake til Norge eller treffe kontaktmenn i Sverige.¹¹¹ Et slikt tilfelle var etter all sannsynlighet den tidligere frontkjemperen K.A. (senere kjent under K.I.) som var sendt over grensen på oppdrag av tysk etterretning. Han ble avslørt og dømt til 6 måneders fengselsstraff for spionasje av svenske myndigheter.¹¹² K.A. hadde utgitt seg for å være en norsk flyktning og ble sendt til Kjesäter. Han ble her avvist da hans fortid i Waffen-SS ble klarlagt, og internert en periode på Hälsingmo, men slapp senere ut.¹¹³ Det var etter interneringen at K.A. ble tatt og dømt for spionasje. Det kan derfor se ut som om han var en aktiv tysk spion mens han satt på Hälsingmo. Til tross for slike saker ble ikke organiseringen av de «unasjonale» endret, og de fikk fortsette å arbeide ute i svenske distrikter etter en tid som internert.

Det hendte ikke sjelden at de norske etterforskeres veiledende anbefalinger ovenfor svenske myndigheter skapte stort bryderi og oppstandelse blant de avviste nordmenn. Svenskene skal ha hatt en vane med å lese opp innstilling for de internerte slik at de fikk et innblikk i hvorfor de havnet på Hälsingmo. I tilfeller der interneringen ville være nødvendig over et lengre tidsrom var det svært viktig at innstillingen fra norske myndigheter var klar og saklig. Det hadde forekommet eksempler der etterforskerne ved Rettskontoret hadde brukt sterke adjektiver eller overdrivelser i konklusjonen. Veiledningen ble da ofte sett på med skepsis av svenske myndigheter, og kunne skape ubehagelige spørsmål for de internerte. Det fantes de som ble internert av sikkerhetshensyn ovenfor norske myndigheter, men som ikke hadde like graverende beviser mot seg. Svenskene ønsket derfor at deres retningslinjer til rapportskrivningen ble fulgt.¹¹⁴

Da krigen gikk mot slutten valgte likevel svenske myndigheter igjen å internere de avviste i påvente av deportasjon.¹¹⁵ I et dokument oversendt fra den norske legasjon til Statens Utlänningskommission den 12. mai 1945 begjærte man interneringen av nordmenn som skulle hjemsendes. Det kommer også fram at enkelte avviste ikke ble ansett nødvendig å internere igjen.¹¹⁶ Med tanke på de Waffen-SS frivillige som det ikke var nødvendig å internere igjen kan det ha sammenheng med deres tjenestetid som hadde inneholdt formildende

¹¹¹ Grimnes 1969: s. 183-184.

¹¹² Tore Pryser, *Tyske hemmelige tjenester i Norden. Spionsaker og aktører 1930-1945*, Oslo 2012 s. 206-207. K.A. ble sendt over grensen av tyske myndigheter for å spionere på norske flyktninger. Det virker ikke som at Pryser var klar over at K.A. var internert en periode etter sin ankomst til Sverige. K.A. ble etter at han slapp ut fra Hälsingmo arrestert for spionasje.

¹¹³ Till Konungen. Stockholm den 17.2.1954, RAS, SUK, Kanslibyrån – Centralldossiér K.I., F1: ABB 3014.

¹¹⁴ Scheel til Rettskontoret den 28.2.1945. RA, S-1560/F/Fb/L0270, Div. korrespondanse. Notat angående innstillingene til de svenske myndigheter og avviste flyktninger.

¹¹⁵ Byström 2012: s. 234.

¹¹⁶ Protokoll, hålet hos utlänningsnämnden den 16. juni 1945, RAS, SUK, Kanslibyrån – Centralldossiér E.O.N., F1: ABA 2953.

omstendigheter. I minst ett tilfelle kommer det fram at den aktuelle personen ikke ble ansett som politisk farlig, og dermed unnslett internering.¹¹⁷

Den 27. juli og 1. august 1945 ble størsteparten av de internerte nordmennene sendt hjem fra Sverige. Transporten hadde foregått slik at de under overvåkning av svensk politi var blitt transportert til Charlottenberg, og derfra overtok det norske rikspolitiet og sendte dem til Ilebu. Det ble henholdsvis sendt 217 og 120 mann i de to transportene, samt at 22 kvinner ble deportert den 24. august. 7. mai 1945 hadde det sittet ca. 350 nordmenn internert i svenske leirer etter anmodning fra Rettskontoret.¹¹⁸

2.5 Konklusjon

Det norsk-svenske samarbeidet om avvisning og internering av norske flyktninger i Sverige viser at andre verdenskrig tvang fram radikale diplomatiske løsninger. Først og fremst sørget okkupasjonen av Norge for et behov om å definere hvem som var en norsk flyktning. Definisjonen på de som ikke var verdig norsk flyktningstatus viste seg å være ganske vid, noe også norske myndigheter virket å ha vært klar over. På tross av dette var altså en «unasjonal» nordmann alt fra en Gestapo-agent til en nordmann som ikke hadde vist nødvendig ettertanke. Svenske myndigheter ikke bare godtok dette, de tilrettela med visse forbehold for at uønskede nordmenn skulle kunne interneres på svensk bekostning. Samarbeidet mellom det norske Rettskontoret og svenske myndigheter bar likevel ikke preg av å være enhetlig når det kom til «unasjonale» nordmenn. Der norske myndigheter i hovedsak var drevet av ønsket om å nøytralisere nordmenn de anså som potensielle trusler, hadde svenskene langt flere hensyn å ta. Svenskene var også opptatt av sikkerhet og spionasje, men de hadde et langt mer pragmatisk syn på avviste nordmenn. For Sverige var de en økonomisk byrde, men også en potensiell arbeidskraft. Da svenskene hadde gjort en bedømming av den avviste nordmann slapp de ham som regel ut på den svenske landsbygden for å gjøre nytte for seg. Slik ble endel norske krigsfrivillige i tysk tjeneste «unasjonale» nordmenn i svensk arbeidstjeneste.

¹¹⁷ Rettskontoret til Socialstyrelsen den 2. mai 1944, RAS, SUK, Kanslibyrån – Centralldossiéer R.T., F1: ABA 4191.

¹¹⁸ Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, Gjøvik 1962, s. 462.

3 Rettskontorets og svenske myndigheters avhør av norske krigsfrivillige i tysk tjeneste

Det var Rettskontorets oppgave å avsløre de såkalte «unasjonale» nordmennene. 1460 nordmenn ble avvist av Rettskontoret for å ha opptrådt «unasjonalt» hjemme i Norge. Av de 1460 var det minimum 135 av dem som hadde vervet seg til tysk krigstjeneste. For å avsløre såkalt «unasjonale» flyktninger ble alle som ankom Kjesäter eller Öreryd avhørt. Det var svært viktig å få avslørt de nordmenn som hadde støttet eller samarbeidet med okkupasjonsmakten. På et tidspunkt ble det klart for Rettskontoret at den de avhørte var en flykting med fortid i de tyske væpnede styrker. Hvilken informasjon var det Rettskontoret ønsket å innhente fra disse personene? Er det visse temaer som utdypes i større grad enn andre? Hadde denne informasjonsinnhentingen et formål utover å kunne avvise personen som såkalt «unasjonal»? Er det mulig å si noe om kunnskapsnivået de besatte om nordmenn i tysk krigstjeneste? Også svenske myndigheter avhørte flere av disse nordmennene. Hva var det svenske myndigheter fokuserte på når de avhørte de norske krigsfrivillige som hadde en fortid i tysk tjeneste? Det er disse problemstillingene kapittelet ønsker å besvare.

Enkelte momenter bør bemerkes da dette er et primærkildetungt kapittel. I løpet av krigen ble flere krigsfrivillige avhørt flere ganger. Både norske og svenske myndigheter gjorde dette, noe som medfører at kildematerialet er større på enkelte personer. Hvilke myndigheter og etterforskere som har avhørt dem varierer, samtidig som dybden i avhørene varierte sterkt. De «unasjonale» flyktingene kom ikke i samlet flokk i 1945, men over flere år. Det kan ha ført til at avhørspraksisen ble endret ettersom norske og svenske myndigheter bygde seg opp erfaring. I tillegg er det naturlig at kunnskapsnivået om skandinaviske krigsfrivillige steg hos Rettskontoret og hos svenske myndigheter i løpet av krigen.

3.1 Avhørsrapportene

Det er avhørsrapportene som er den sentrale kilden til informasjon om både de krigsfrivillige og etterforskerne ved Rettskontoret. Det er vanskelig å si mye om svenske myndigheters etterforskere da kildematerialet er mindre, men et visst innblikk får man i de krigsfrivilliges Centraldossiéer (RAS, SUK). Her varierer antallet avhørsrapporter og hvilke myndigheter som har utført og nedtegnet avhørene. Er det både svenske og norske avhør i mappen er strukturen på rapportene ulike, men som oftest er innholdet og fokus jevnt over ganske likt. I følge et dokument om hvordan avhørsrapportene skulle skrives ble NS-medlemskap og personlige forhold under okkupasjonen vektlagt tungt. Også den enkeltes families eventuelle

NS-medlemskap skulle skrives ned.¹¹⁹ Enkelte mapper inneholder avhørsrapporter som er skrevet etter at krigen var over. Det gjør kilden problematisk å benytte.¹²⁰ Den avhørtes erindring kan ha endret seg, spesielt med hensyn til rettferdiggjøring av sine tidligere handlinger.

I underarkivet Kjesäter rapporter EII vol. (RAS, SUK) befinner det seg tusenvis av avhør gjort med nordmenn som ankom Sverige, og de aller fleste var trolig avhørt på Kjesäter. Disse rapportene betegnes gjerne slik: «Rapport til Kgl. Norske Legasjon, Rettskontoret, Stockholm». De var ofte korte og konsise (normalt 1-6 sider). Rapportene inneholdt som regel et kort resymé av den avhørtes personalia, samt deres gjøremål før okkupasjonen, under okkupasjon, og flukten til Sverige. Størstedelen av avhørene med norske krigsfrivillige ble gjort i 1944 og 1945 siden det var da flesteparten ankom Sverige. Flere norske etterforskere fra Rettskontoret avhørte de krigsfrivillige og avhørene ble skrevet ned og videresendt til Rettskontoret i Stockholm. Når Rettskontoret avviste en krigsfrivillig ble svenskene gitt et resymé av avhøret. Her ble det gjerne presisert at det var ønskelig at den avviste ble internert så lenge krigen varte.¹²¹

Selv om rapportene bærer preg av å være utarbeidet etter en mal er det tydelig at etterforskerne setter sitt eget preg på dem. Dette kommer gjerne til uttrykk i strukturen, hvor detaljert rapporten er og om deres egne betraktninger er nedtegnet i teksten eller som en slags konklusjon til slutt.¹²² Dette viser at rapportene ikke bare fortalte noe om den avhørt, men også noe om personen som skrev den.

3.2 Rettskontorets kunnskap om de krigsfrivillige

Et viktig og interessant aspekt ved avhørsrapportene er kunnskapsnivået Rettskontorets etterforskere besatt om Kriegsmarine, SS-Vaktbataljon og Waffen-SS frivillige. Å besitte nok kunnskap til å avsløre at en flyktning løy, var helt vesentlig i arbeidet. At Rettskontoret hadde god kjennskap til Nasjonal Samling, Hirten, Norges SS og Germanske SS Norge samt Organisasjon Todt og Arbeidstjenesten (A.T.) kommer klart fram i avhørene. Også andre kilder viser at Rettskontoret hadde innsikt i slike organisasjoner.¹²³ Det er derimot grunn til å

¹¹⁹ Notat angående registrering av flyktninger fra Scheel den 27.4.1944, RA/S-1560/F/Fc/L0283/sak nr.802. Statsløse. Dokumentet inneholder 19 punkter med informasjon som skulle fylles ut.

¹²⁰ RAS, SUK, Kanslibyrån – Centraldossiéer, F1ABA/F1ABB.

¹²¹ Se for eksempel; Hansen til SUK, Kjesäter, 15.11.1944, Centraldossiéer J.F.K., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 1972.

¹²² RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII. Avhørsrapporter til Kgl. Norske Legasjon Stockholm.

¹²³ Se for eksempel: Angående behandling av AT-befal og Scheel til Rettskontoret angående flyktninger som har meldt seg til Transportflotte Speer, RA/S-1560/F/Fb/L0270, Div. korrespondanse.

stille spørsmålstegn ved det generelle kunnskapsnivået om tysk krigstjeneste. Riktignok hadde Rettskontoret tilgang på det stadig mer omfattende Kjesäter-kartoteket. Det var likevel ingen garanti for at de norske etterforskerne innehadde den nødvendige etterretningen til å avsløre Waffen-SS og Kriegsmarine-frivillige. Den kunnskapen man i dag besitter om okkupasjonsregimet, krigen, det Tredje Rike og Holocaust var det ingen selvfølge at myndighetene, hadde når de avhørte Waffen-SS frivillige og andre «unasjonale» nordmenn.

I hvilken grad avhørte selv oppgav sin fortid som krigsfrivillig kommer ikke alltid klart fram. Om Rettskontoret mistenkte at en flyktning hadde vært i tysk tjeneste fantes det visse fysiske bevis som kunne avsløre han. De fleste soldater fra Waffen-SS hadde under krigen fått tatovert sin blodtype i sin venstre armhule. Tatoveringen var ment å raskt kunne konstatere hvilken blodtype en eventuelt skadd soldat hadde dersom en blodtransfusjon var nødvendig. Tatoveringene var et permanent merke som ironisk nok ble et fysisk bevis på tilhørighet til Waffen-SS. En tatovering av en bokstav i armhulen var et tegn på at personen trolig hadde tjenestegjort i Waffen-SS.¹²⁴ Også nordmenn fikk denne tatoveringen, noe Rettskontoret virker å ha vært klar over.

I et avhør gjort med en angivelig legionær og Waffen-SS frivillig nevnte ikke avhørte noe om denne krigstjenesten. Han oppgav derimot å ha vært sjåfør for Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps (N.S.K.K). Han hadde rømte fra Norge fordi han var ettersøkt av tyskerne for flukt fra tjenesten og for å ha forårsaket sabotasje. Etterforskeren poengterte i rapporten at avhørte kan ha fått rede på hvordan folk (i Norge) reagerte på nordmenn i N.S.K.K-tjeneste. De var usikre på om historien kunne være sann. Etterforskerne sjekket kartoteket og tre dager senere ble han avhørt på nytt. Det sto på kartotek kortet hans at avhørte var legionær og var ettersøkt av Kripo (Kriminalpolizei). Avhørte nektet for å ha hatt noe med SS å gjøre. Dette fikk tydeligvis etterforskeren til sjekke hans armhule, men der fant de ingen tatovering. Etterforskerne trakk dermed konklusjonen at han muligens fortalte sannheten.¹²⁵ I en brevveksling mellom to ansatte ved Rettskontoret gis det inntrykk av at de selv satte troverdigheten til kartotek kort i tvil. Det trekkes fram at flere N.S.K.K- ansatte tidligere hadde blitt etterlyst som SS-soldater og at man derfor ikke la mye vekt på slike opplysninger.¹²⁶

To dokumenter fra januar 1945 støtter opp om at norske myndigheter var observante på tegn som kunne avsløre krigsfrivillige i tysk tjeneste. Ved den danske forlegningen Håatunaholm ble den norske sjefen for Pass- og Rasjoneringskontoret gjort oppmerksom på at

¹²⁴ Vegard Sæther, En av oss. Norske frontkjempere i krig og fred, Latvia 2010: s. 76-77.

¹²⁵ Berger til Rettskontoret 15.12.1944, RA/S-1560/F/Fb/L0271, Rapporter: 3. Personellrapporten: 39659.

¹²⁶ Mellem til byråsjef Svendsen 29.12.1944 og tilbake 2.1.1945 angående reg.nr. 39659. RA/S-1560/F/Fb/L0271, Rapporter: 3. Personellrapporten.

man hadde funnet en flyktning med fire små, blå prikker under armen. Etter å ha avhørt den gjeldende personen hadde danskene kommet fram til at dette var noe en hver tjenestegjørende mann i tysk krigstjeneste hadde. Dette merket skulle bekrefte at mannen var vaksinert.¹²⁷

Danskene advarte den Norske Legasjonen, som igjen advarte etterforskerne ved Rettskontoret. Også sjefen for legevesenet i Sverige ble bedt om å sjekke alle nyankomne flyktninger for vaksinasjonsmerket.¹²⁸ Dette viser at Rettskontoret i 1945 var bevisst på fysiske kjennetegn som kunne avsløre nordmenn i tysk krigstjeneste. Det kan også forklare hvorfor denne lille opplysningen om blodtypetatoeringen bare en sjelden gang nevnes i avhør gjort med de norske Waffen-SS frivillige. Så fort det var kommet fram at avhørte var Waffen-SS frivillig anså de det ikke nødvendig å finne eller referere til flere «fellende bevis».

Det er vanskelig å gi et tilfredsstillende svar på hvilken kunnskap etterforskerne besatt. Siden rapportene ikke inneholder hvilke spørsmål som ble stilt er det vanskelig å trekke en konklusjon. Kunnskap om SS-tatoeringen og kunnskap om vaksinasjonsmerker antyder at Rettskontoret hadde kunnskap nok til å avsløre nordmenn i tysk krigstjeneste. Samtidig skal man ikke overvurdere betydningen av akkurat den informasjonen. Viktigere var nok Kjesäterkartoteket, etterretningsrapporter fra Norge og regjeringen i London for «tips» om nordmenn i tysk krigstjeneste.

3.3 Hva fokuserte etterforskerne på?

Avhørsrapportene gir ikke et tilfredsstillende svar på hvilken kunnskap etterforskerne hadde, men de gir en indikasjon på hva de fokuserte på. Implisitt i avhør ligger ønsket om å tilegne seg informasjon om noe. Hva ønsket Rettskontoret å finne ut da de avhørte de krigsfrivillige? I tillegg til avhørene er brev utvekslet mellom ulike norske kontorer i Sverige en god kilde på hva Rettskontoret ønsket å få ut av informasjon fra norske flyktninger. Ved å gjennomgå avhørsrapportene til de krigsfrivillige fra både Rettskontoret og svenske myndigheter får man et inntrykk av fokuset. Hva angår eventuell fronttjeneste, nøyde etterforskerne seg som regel med å konstatere hvor avhørte hadde vært geografisk, og hvor lenge han hadde tjenestegjort. Avhørsrapportene er sjelden en god kilde til avhørtes eventuelle fronttjeneste. Det finnes likevel noen unntak på akkurat dette området¹²⁹ og kilder i et annet arkiv i Riksarkivet tyder

¹²⁷ Gjertz til Militærattachéen. RA, S-1560/F/Fb/L0270, Div. korrespondanse.

¹²⁸ Bull til Mellem den 30.1.1945. RA, S-1560/F/Fb/L0270, Div. korrespondanse.

¹²⁹ Det finnes noen få unntak knyttet til frontkjempere fra Den Norske Legion: Rapport fra Kriminalstatpolitien den 2. juni 1943 angående R.H. K., Centraldossiér R.H.K., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 2050, Til representanten for Kungl. Socialstyrelsen, Kjesäter fra Mellem, 4.1.1943, Centraldossiér B.E.L.D., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABB 2350, Rapport til Kgl. Norske Legasjon, Stockholm, 22.2.1945 RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 44627, og Rapport til Kgl. Norske Legasjon, Rettskontoret, 18.7.1944, RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 28709.

på at opplysninger om fronttjeneste ble notert ned i spesialrapporter.¹³⁰ Rettskontorets etterforskere var mer interessert i hva de norske krigsfrivillige hadde gjort hjemme i Norge.

3.3.1 NS-medlemskap

Ved å gjennomgå avhørsrapportene gjort av Rettskontorets etterforskere, er det enkelte temaer som skiller seg ut. Et svært sentralt punkt i de fleste avhørene gjort av norske myndigheter er eventuelle NS-medlemskap. Så viktig var ofte et eventuelt NS-medlemskap at de gjerne ble fremhevet med et underkapittel i rapporten. Her måtte den krigsfrivillige forklare seg om sitt forhold til Nasjonal Samling. Medlemskap i Nasjonal Samling ble gjort straffbart om man var medlem etter 8. april 1940. Det ble gjort straffbart med ettervirkende kraft og vedtatt i Landssvikanordningen av 15. desember 1944. NS-medlemskap var en svært alvorlig forbrytelse og kunne straffes meget hardt. Straffarbeid, bøter, inndragelse av eiendom og formue, samt et kollektivt erstatningsansvar var det NS-medlemmene kunne vente seg i et rettsoppgjør etter krigen. I tillegg kunne det bli snakk om å frata dem statsborgerskapet, stemmeretten, forbud mot utøve visse yrker og å inneha offentlige stillinger og verv. Første gang det ble kunngjort at NS-medlemskap ble ansett for å være straffbart var i en radiosending fra London i januar 1942. Landssvikanordningen av 1944 ble holdt hemmelig til krigen var over.¹³¹ Det er derfor uklart om alle krigsfrivillige med NS-medlemskap var klar over dette da de flyktet over grensen. Noen avhør gir inntrykk av at flere var svært bevisst sitt NS-medlemskap.

Viktigheten av å få bekreftet et eventuelt NS-medlemskap kommer tydelig fram i flere avhør. Om en krigsfrivillig var klar over at et eventuelt NS-medlemskap var straffbart var det ikke rart han ønsket å holde det skjult. Den 28 år gamle Waffen-SS frivillige H.F.H. var veldig bevisst på akkurat dette. Han hadde flyktet til Sverige i midten av mars 1945 og prøvde å holde deler av sin historie skjult. I sitt første avhør med norske myndigheter foretatt 16.3.1945 oppgav han at verken han eller noen i hans familie var medlem av Nasjonal Samling. H.F.H. fortalte også at han aldri hadde utført militærtjeneste på grunn av fargeblindhet. Hans fortid i Waffen-SS sørget han for å holde skjult ved å fortelle at han hadde jobbet som sjåfør for ulike byggmestere under okkupasjonen. Han hadde fått lastebilen sin rekvirert av tyskerne i 1940. Mer kontakt med tyske myndigheter hadde han angivelig ikke før Gestapo eller Stapo var etter han for å ha lyttet ulovlig til radio og spredd illegale nyheter. Motivet hans for å flykte til Sverige var angivelig at han var ettersøkt. Det ble likevel raskt

¹³⁰ RA/S-1725/1/D/Da . Dette arkivet virker å bestå av spesialrapporter skrevet ned av funksjonærer ved Pressekontoret.

¹³¹ Nina Droslum Kroglund, *Hitlers norske hjelpere. Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45*, Oslo 2012: s. 401-402.

klart for Rettskontoret at H.F.H. ikke hadde vært helt oppriktig i sitt første avhør. I Kjesäter-kartoteket befant det seg et kort på avhørte der han sto oppført som legionær og NS-medlem. Opplysningene var så interessante at H.F.H. ble innkalt til et nytt avhør. Han ble da konfrontert med kartoteket kortet og tilsto under avhøret. Han oppgav at han på toget fra Karlstad (til Kjesäter) kom i samtale med en del andre flyktninger. I samtalen kom det fram at NS-medlemmer som ankom Kjesäter ble arrestert omgående. Avhørte fortalte at denne opplysningen rystet han og at han i desperasjon hadde løyet i sitt første avhør. Han ønsket å forklare seg og ta konsekvensene av sine handlinger. Han innrømte at han ble NS-medlem den 1. januar 1942 og meldte seg aldri ut. Etterforskeren konkluderte derfor med at han fremdeles var å betrakte som et NS-medlem. Avhørte fortsatte så å fortelle at han ikke kunne forklare hvorfor han meldte seg inn, men oppgav at han ble påvirket av en pågående skraphandler som var en betalt NS-verver i Moss. Rapporten ble undertegnet av avhører og avhørte.¹³²

Om norske myndigheter alltid dobbeltsjekket opplysninger i kartoteket skal ikke sies for sikkert. Antallet rapporter som referer til Kjesäter-kartoteket er ikke så høyt at man kan trekke en bastant konklusjon. Det virker likevel trolig at man sjekket nyankomne flyktninger i kartoteket for å forsikre seg om sannhetsgehalten i de opplysningene som ble gitt. At de hadde et kort på avhørte var ikke selvsagt. Samtidig skal det nevnes at det kanskje ikke ble ansett nødvendig om nok «unasjonale» momenter ble bekreftet i avhør. At det likevel eksisterte en praksis der man dobbeltsjekket opplysninger underbygges i flere rapporter.¹³³ Blant annet i et avhør gjort med den 25 år gammel frontkjemper E.V. Frontkjemperen oppgav i sitt avhør at han ikke hadde vært medlem av NS, eller noe annet politisk parti. Han var derimot ærlig om sin fortid som frontkjemper. Tjenesten ble ikke utdypet med annet enn at han angivelig var i Den Norske Legion og at han var ved Ilmensjøen ved Nordfronten der han ble såret. E.V. presiserte at etter endt fronttjeneste var han utsatt for stort trykk fra ulike nasjonalsosialistiske organisasjoner. Blant annet fikk han innkallinger til NS-møter, hirden, Germanske SS, Førergarden og på ny Waffen-SS. Etterforskerens konklusjon var at frontkjemperen også gav et bra inntrykk. Til tross for dette dobbeltsjekket norske myndigheter opplysningene fra avhøret opp mot kartoteket. Der sto frontkjemperen oppført som NS-medlem, og henviser til liste 31 av 17.1.1942.¹³⁴ Liste 31 var en «etterretningskilde» tatt med fra Norge av ankomne flyktninger som hadde informasjon på E.V. At frontkjemperen sa han fikk innkallelser til NS-

¹³² Rapport til Kgl. Norske legasjon, Rettskontoret, Stockholm fra A.K. 16.3.1945, RAS SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 46490.

¹³³ RAS SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII. Henvisninger til kartoteket virker å ha blitt vanligere i rapporter fra 1944 og 1945.

¹³⁴ Lorentzen til Rettskontoret, 9.2.1945, RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 43649.

møter uten å ha vært medlem, kan neppe ha gått ubemerket hen ved første avhør.

Under avhørene ble flyktingene nesten alltid spurt om de hadde referanser i Sverige. Altså personer i Sverige som kjente til dem og dermed kunne bekrefte eller avkrefte deres historie. Referansene ble brukt der tvilen rundt en persons troverdighet eller historie måtte avklares. Det store antallet nordmenn i Sverige under krigen gav gode muligheter for at opplysninger angående personer med tvilsom historie kunne dobbeltsjekkes. Referanser i Sverige var derfor en like nyttig kilde for norske myndigheter som kartoteket.¹³⁵ Det var ikke dermed sagt at andre referanser kunne hjelpe til med å avklare en persons forhold under krigen. I et avhør med en Waffen-SS frivillig som hadde sittet på Grini og som i følge rapporten hadde opplevd problemer med tyskerne flere ganger ble det henvist til flere referanser. To av referansene var faktisk ansatte ved Rettskontoret på Kjesäter. Dessverre kunne ingen av dem hjelpe til med å avklare avhørtes forhold under krigen. Rapportens konklusjon kan tyde på at bruken av referansene ble benyttet for å avgjøre om historien til denne mannen var sann. Det kommer klart fram at den avhørte ikke hadde levert en historie som virket troverdig på alle punkter.¹³⁶

Om avhørte selv fortalte at han var NS-medlem var det viktig for myndighetene å få avgjort om den «unasjonale» nordmannen var et aktivt eller sovende medlem. I avhøret til frontkjemperen og kriminalpolitikonstabelen Ø.O.B. gjort våren 1945 fortalte han utfyllende om sitt NS-medlemskap. Han meldte seg inn allerede i 1935 og betalte innmeldingskontingenten, men hørte siden ikke mer fra NS før høsten 1940. Ø.O.B. oppgav at han ikke hadde spesielt gode kunnskaper om politikk. Han syntes NS var et nytt og spennende parti etter å ha lest partiprogrammet. Høsten 1940 betalte han igjen kontingenten, men dro så til Østfronten med divisjon Wiking sommeren 1941. Siden han ikke betalte kontingenten da han var ved fronten anså han seg selv som ikke-medlem. Han kom hjem til Norge høsten 1943 og fikk da beskjed av NS om at de som ikke betalte kontingenten var å betrakte som et ikke-medlem. Ø.O.B. anså seg derfor som utmeldt av NS. I avhørsrapporten ser det ut til at etterforskeren godtok dette, for det oppgis i hans personalia at han høsten 1943 ikke lenger var medlem. I rapportens konklusjon var det lagt til en bemerkning om at Ø.O.B. selv hadde ment han hadde vært på villspor da han støttet NS. Også hans opplysninger ble dobbeltsjekket i kartoteket.¹³⁷ I denne frontkjemperens centraldossier er det også et kort avhør gjort av svenske statspolisen samme dag som han ankom Sverige. Her la han ikke skjul på sitt NS-

¹³⁵ RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII.

¹³⁶ Torkildsen til Rettskontoret, 18.11.1944, RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 37363.

¹³⁷ Rapport til Kgl. Norske legasjon, rettskontoret, Stockholm, avgitt 26.4.45, RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 49794.

medlemskap. Svenskene viste stor interesse for å finne ut mest mulig om han og da var politisk tilhørighet et sentralt punkt.¹³⁸ Flere av centraldossierene har slike avhørsrapporter og flere av dem viser at svenske politimenn var interessert i å kartlegge flyktingens politiske tilhørighet. For Rettskontoret var NS-medlemskapet helt sentralt i avhør av norske krigsfrivillige og framstår i flere rapporter som avgjørende å få bekreftet eller avkreftet.

3.3.2 Angiveri

En angiver ble av norske myndigheter ansett for å være hyperfarlig, og plassert i klasse 1. Dette var klassen for de groveste former for landssvik.¹³⁹ Angiveri var derfor både viktig og naturlig for både norske og svenske myndigheter å være opptatt av. De hadde en felles interesse av å avsløre slike potensielle sikkerhetsrisikoer. Akkurat dette preger flere av avhørene med de krigsfrivillige.

Som tidligere nevnt var kartoteket en nyttig kilde for etterforskerne til å innhente informasjon om mulige angivere. I de tilfeller der det fantes et kort på avhørte i kartoteket, og det sto at han var angiver ble han oppfattet som en svært farlig mann av norske myndigheter. Selv om kartoteket påsto at en flyktning var angiver var det svært vanskelig å bevise det. Frontkjemperen R.G.s kartotek kort oppgav at han angivelig var en farlig angiver. Rettskontorets etterforsker erkjente at det var vanskelig å få belyst hans angivelige angiverske aktiviteter, men han ble likevel betegnet som meget farlig i følge de retningslinjer Rettskontoret gav Statens Utlänningskommision (SUK).¹⁴⁰ Praksisen med å innhente lister over angivelig «unasjonale» nordmenn fra norske flyktninger og etterretningsrapporter var svært vanlig.¹⁴¹ Det var problematisk at det ikke skulle så mye til for å bli mistenkeliggjort for angiveri og annen «unasjonal» opptreden. Det var ikke uvanlig at nye flyktninger på Kjesäter anklaget personer hjemme i Norge for angiveri. Dette problemet var selv de som jobbet ved kartoteket klar over. Et dokument fra 1943 viser tydelig problemene man hadde med uriktig og uverifiserbar informasjon angående mulige angivere. Flere personer hadde blitt anklaget for angiveri uten å bli opplyst om hva angiveri gikk ut på, eller hvem kilden til denne informasjonen var. Det var dermed flere registrerte angivere som man ved kartoteket ikke

¹³⁸ Statspolisen 24.4.1945, Centraldossier Ø.O.B., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 405.

¹³⁹ Notat fra Heber 31.8.1944, RA, S-1560/F/Fb/L0270, Div. korrespondanse.

¹⁴⁰ Hansen til SUK den 16.9.1944, Centraldossier R.G., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABB 2708. Se også Lund til rettskontoret den 10.9.1944, RAS, SUK, Läagerarkiv – Kjesäter, EII: 33089.

¹⁴¹ Se RA/S-1560/F/Fb/L0271, Lister over unasjonale (mistenkte): 1. Rapportliste fra flyktninger og Lister over unasjonale (mistenkte): 2. Rapportliste fra flyktninger, RA/S-1560/F/Fb/L0272 og RA/S-1560/F/Fb/L0273, Lister over unasjonale (mistenkte): 3.-8. Etterretningslister.

hadde beviser mot.¹⁴² Kort i kartoteket som angikk angivere skulle inneholde nøyaktig navn, og eventuelle dekknavn, alder, bopel samt distrikt vedkommende opererte i. I tillegg skulle det henvises til det aktuelle angiveri eller sak.¹⁴³ Dette understreker viktigheten norske myndigheter la ned i å ha kontroll på disse potensielt svært farlige personene. Det forklarer også hvorfor angiveri stadig dukket opp i avhørene med norske Waffen-SS frivillige. Selv om de ikke nødvendigvis var angivere selv kunne de bidra til å avklare om en mistenkt person var angiver eller oppdage andre ukjente personer. Derfor hendte det at Rettskontorets etterforskere også forhørte seg om de Waffen-SS frivillige selv kunne navngi noen angivere.

Dette gjorde blant annet den Waffen-SS frivillige H.F.H. som angav en lensmann som mulig angiver. H.F.H. påsto under avhøret sitt at lensmannen visstnok skulle ha fått penger for angiveri.¹⁴⁴ H.F.H. ble selv anklaget for å være angiver og Gestapo-ansatt i følge sitt eget kartotek kort. Rettskontoret var interessert å vite mer om denne angiveren, så H.F.H. utdypet hvorfor han mistenkte lensmannen for å være angiver. Lensmannen skulle ha angitt flere personer, og fått penger av Gestapo, men dette kunne han ikke bevise. Lensmannen skulle ha hatt kontakt med en fra Gestapo som gikk under dekknavnet Pluto. De to traff hverandre jevnlig hos lensmannen der de snakket sammen på enerom. Gestapo-mannen var en tidligere norsk frontkjemper som hadde tjenestegjort ett år hos Gestapo kunne H.F.H. fortelle.¹⁴⁵ Slike historier kunne ikke bevises, men førte med stor sannsynlighet til at det ble opprettet et kartotek kort på lensmannen. På denne måten bygget Rettskontoret opp et kartotek med informasjon om potensielle angivere i Norge.

En annen Waffen-SS frivillig og frontkjemper kunne fortelle etterforskerne at han næret sterke antipatier mot NS og den tyske krigføringen. Etterforskeren spurt om han hadde angitt noen. Han hevdet at det aldri hadde forekommet, bortsett fra en gang han angav en SS-soldat som var på vei mot svenskegrensen.¹⁴⁶ Det kan virke som avhørte angav soldaten da den kjørte mot svenskegrensen. Det er her interessant å se at etterforskerne ikke utdyper denne hendelsen. Muligens kan det ha med å gjøre at de anså opplysningen som uviktig da den dreide seg om en SS-soldat. Frontkjemperen prøvde å pynte på forklaringen sin ved å påstå at han hadde deltatt i illegalt arbeid, spredd London-nyheter og dekket over mislykkede fluktforsøk. Det kom likevel fram i konklusjonen på rapporten at avhørte hadde blitt nøye

¹⁴² Nytrøen til kollega, Ad angiver- og spesial-reg, den 31.10.1943, RA/S-1560/F/Fb/L0270, Kartotek, vedk. En interessant kilde som også belyser problemene man hadde i Sverige angående tysk etterretningsvirksomhet mot registrene med Gestapo- og kontrasjonasje-navn.

¹⁴³ Instruks fra Svendsen den 8.5.1943. RA/S-1560/F/Fb/L0270, Kartotek, vedk.

¹⁴⁴ Hugo til SUK den 20.3.1945. Centraldossier H.F.H, RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 1200.

¹⁴⁵ Kleveland til Rettskontoret den 16.3.1945, RAS, SUK, Läagerarkiv – Kjesäter, EII: 46490.

¹⁴⁶ Lund til rettskontoret den 27.april 1945, RAS, SUK, Läagerarkiv – Kjesäter, EII: 49950.

eksaminert angående angiver-stemplet. Derimot ble det ikke trukket noen konklusjon om hvorvidt de anså han for å være angiver. Etterforskeren konkluderte bare med at avhørte virket «oppvakt og er neppe av de mest stupide av denne utgave.»¹⁴⁷

Det er grunn til å tro at spørsmålet om angiveri var viktig for Rettskontoret av flere grunner. Den trolig mest avgjørende grunnen var det kommende rettsoppgjøret. Å samle inn opplysninger og bevis ville effektivisere rettergangen. Vinteren 1943-44 skal arbeidsoppgavene til Rettskontoret ha blitt mer innrettet mot rettsoppgjøret etter krigen.¹⁴⁸ Selv om NS-medlemskap nok var lettere å bevise var angiveri isolert sett en langt mer alvorlig forbrytelse. Angivere ble klassifisert som «unasjonal» klasse 1. Som vist i forrige kapittel var nordmenn i tysk krigstjeneste å regne som klasse 2, men kunne man få bekreftet et angiver-stempel ville han bli ansett som «hyperfarlig». Rettskontoret hadde da framtidig bevis ved en eventuell landssviksak. De hadde også ovenfor Sverige mer vekt bak kravet om å få han internert for resten av krigen. Eventuelt kunne det tenkes at Rettskontoret ønsket å få avhørte sendt til England for full nøytralisering.

3.3.3 Medlemskap i andre nasjonalsosialistiske organisasjoner

Utover medlemskap i NS virket etterforskerne å ha vært interessert i om de krigsfrivillige var aktive i noen andre unasjonale organisasjoner. Dette ble ikke nødvendigvis viet stor plass i avhørene, men enkelte ganger ble det utdypet med et eget avsnitt. Etterforskerne ved Rettskontoret virket ikke like interessert i å avdekke medlemskap i andre organisasjoner enn NS. Som regel holdt det å vite tidsrommet de var medlem for deretter notere det ned og gå videre. Hvorfor tidspunktet man var medlem var viktig kommer tydelig fram i et dokument angående behandling av Arbeidstjeneste-befal. Nordmenn som tok avskjed med AT før høsten 1941 ville blitt godkjent som norske flyktninger om ikke annet «unasjonalt» lå til grunn. Den nazistiske tendensen i AT ble åpenbar høsten 1941. De som hadde fortsatt utover høsten 1941 hadde fått norsk pass i Sverige, men medlemskapet kunne innskrenke muligheten til å delta på kurs og hvilke stillinger de kunne inneha. Nordmenn som hadde gått inn som AT-befal høsten 1941 eller senere ble normalt ikke godkjent som norske flyktninger.¹⁴⁹ En frontkjemper fra den Norske Legion fortalte om hvordan han hadde blitt vervet som AT-befal. Dette skjedde høsten 1943 og således etter at norske myndigheter anså det som svært «unasjonalt». Denne frontkjemperen ble overtalt til å melde seg inn i AT av at høyere AT-befal ved en frontkjempertilstelning i Oslo. Til stede var blant annet general Frølich-Hansen

¹⁴⁷ Lund til rettskontoret den 27.april 1945. RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 49950.

¹⁴⁸ Grimnes 1969: s. 345, fotnote 56.

¹⁴⁹ Angående behandling av AT-befal, RA/S-1560/F/Fb/L0270, Div. korrespondanse. s. 1-3.

og andre høyt posisjonerte AT-befal. De oppfordret avhørte til å melde seg til tjeneste og han sa seg villig til det. Deretter oppgav han for etterforskeren i hvilke avdelinger innen AT han hadde tjenestegjort ved og når han var hvor. Etterforskeren skrev at avhørte visste om parolen om å blokkere AT, men fortsatte på tross av dette.¹⁵⁰ Utover dette var ikke AT-tjenesten hans av interesse og dette var et kjennetegn ved de fleste avhørsrapporter. Når det gjelder Hirten nøyde Rettskontoret seg ofte med å spørre om avhørte var medlem, og om han brukte uniformen. Å ikle seg hirduniform ble trolig sett på som en sterk markering av ideologisk tilhørighet.

3.4 Svenske myndigheter

Norske myndigheter så på norske flyktninger med en fortid i tysk uniform som en sikkerhetsrisiko. Det gjorde naturlig nok også svenskene som hadde sin egen suverenitet å ivareta, samtidig som Sverige var et attraktivt land å bedrive etterretningsarbeid i. At svenskene derfor fattet interesse for norske krigsfrivillige må ses på som naturlig.

Svenske myndigheter var ofte de første som fikk avhøre nyankomne norske krigsfrivillige. En god del av de krigsfrivilliges første møte med Sverige var en svensk landsfiskal. Ofte ble flyktninger sendt til en slik myndighetsperson da de ble oppdaget etter grenseoverskridelsen. Avhøret hos landsfiskalen hadde som mål å få på plass flyktingens identitet og få avgjort om flyktingen kunne være en spion eller kriminell.¹⁵¹ Disse avhørene virker å ha vært svært korte og overfladiske. Svarene de krigsfrivillige oppgav ble nedtegnet i «Hemelig P.M.». Disse rapportene inneholder gjerne en kort personalia over flyktingen, om han hadde med legitimasjon, verdisaker og eventuelt om han hadde vært i Sverige tidligere. Også om han var tidligere domfelt, hadde utført militærtjeneste og siste arbeidsgiver var av interesse. Landsfiskalen noterte gjerne ned årsaken og eventuelt motiv for flukten. Her oppgav mange norske krigsfrivillige uriktige, eller i beste fall svært selektive svar. I en avhørsrapport skrevet av norske myndigheter blir det bemerket at avhørte ikke oppgav til svenske myndigheter da han kom over grensen at han hadde tjenestegjort i Waffen-SS.¹⁵² Det var ganske vanlig blant de som først ble avhørt av en landsfiskal.

Mange påberopte seg å være politiske flytninger uten å nevne sin fortid som Waffen-SS frivillig. Eller som i tilfelle med H.F.H., oppgi at tyskerne var etter han på grunn av spredning av illegal informasjon, samt oppbevaring av ulovlig radio. Den svenske landsfiskalen sørget for å gi den norske flyktingen 14 dagers nødfallstillatelse til å reise i

¹⁵⁰ Lund til rettskontoret den 27.april 1945, RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 49950.

¹⁵¹ Grimnes 1969: s. 84.

¹⁵² Leirud til Rettskontoret. RAS, SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 28255. Kgl. Norske Legasjon, 8.7.1944.

riket slik at de kom til Kjesäter.¹⁵³ En annen Waffen-SS frivillig og NS-mann hadde vervet seg til Den Norske Legion, men kom seg unna fronttjenesten. Han fikk etter dette jobb på Bredtvedt gjennom Frontkjemperkontoret.¹⁵⁴ Denne krigsfrivillige nordmannen nevnte ikke et ord om dette da han ble tatt hånd om av Marinepolitiet etter å ha krysset grensen 14.4.1945. Til svenskene oppgav han å være «jordbrukare» og var ettersøkt av Gestapo på grunn av illegal virksomhet.¹⁵⁵

At svenske myndigheter fattet interesse for noen av de norske krigsfrivillige i Sverige er ikke spesielt overraskende. De hadde riktignok sine egne frivillige fra tysk krigstjeneste, men nordmennene var på grunn av internering en lett tilgjengelig etterretningskilde. I stor grad virker de svenske avhørene å ha hatt samme fokus som Rettskontoret. Å få etablert hvem personen var og hva han foretok seg under krigen samt hans politiske holdninger.¹⁵⁶ I visse tilfeller kommer det fram at svenske myndigheter avhørte nordmennene av svært spesifikke årsaker.

Nordmenn som hadde utført tysk krigstjeneste var nyttige kilder for blant annet militæretterretning. En norsk Waffen-SS frivillig som fanget interessen til svenske myndigheter herunder Rikspolisstyrelsens sikkerhetsavdeling (RPS/Säk) var P.J.C. Den 20. februar 1943 hoppet den 18 år gamle mannen av et tysk militærtog på vei igjennom Sverige. Han hadde vervet seg til Waffen-SS for å kunne flykte til Sverige, men hadde ikke lyktes før han fikk permisjon vinteren 1943. Da han vervet seg trodde han de ville bli sendt til Tyskland med tog igjennom Sverige. Dessverre ble han sammen med flere andre nordmenn og fire svensker sendt til Hamburg med båt! Flukten kunne derfor ikke gjennomføres. P.J.C. som tidligere hadde jobbet som montør og reparatør ble sendt til Berlin og Wien for å studere panservåpenet. Etter en tid hadde han blitt overført til en SS-enhet i Polen og forlagt ved noen konsentrasjonsleirer (Debica).¹⁵⁷ RPS/Säk må ha funnet informasjonen verdifull for de sørget for å få avhørt P.J.C. på nytt. De hentet også inn kaptein Lövgren fra den svenske generalstabens panservernsseksjon, slik at han fikk avhørt nordmannen. Kaptein Lövgren var svært interessert i avhørtes informasjon om den tyske stridsvognen «Sturmgeschütz»¹⁵⁸ Etter samtalen forklarte kaptein Lövgren at det ikke var tvil om at P.J.C. satt inne med stor teknisk kunnskap om det tyske panservåpen. Så overbevist må han ha vært at han ønsket P.J.C.

¹⁵³ Hemelig P.M. 15.3.1945. Centraldossier H.F.H, RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 1200.

¹⁵⁴ Mårås til SUK 22.4.1945. Centraldossier T.L.H., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 1340.

¹⁵⁵ P.M. 14.4.1945. Centraldossier T.L.H., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 1340.

¹⁵⁶ Utdrag av protokollet over avhør fra Hälsingmo og Florsbergs förläggningar, Centraldossier K.S.E., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 719. Et 18 sider langt dokument som inneholder referater fra mange ulike avhør gjort med internert dansker og nordmenn.

¹⁵⁷ Rapport fra Lidner og Svensson 24.2.1943. Centraldossier P.J.C., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 607.

¹⁵⁸ Tysk stormkanon primært brukt til infanteristøtte og ødeleggelse av fiendtlige befestninger.

transportert til Stockholm (trolig for videre samtaler).¹⁵⁹ Disse avhørene viser at svenske myndigheter anså P.J.C. for å være en svært nyttig kilde for informasjon av militær art og at svenskene så stor nytteverdi i enkelte av de avviste nordmennene. Dessverre er det vanskelig å avgjøre omfanget av denne typen informasjonsinnhenting. Säpo-arkivet gir en indikasjon på hvilke områder som interesserte det svenske sikkerhetspolitiet.

3.4.1 Rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelning

Andre verdenskrig førte til at det svenske sikkerhetspolitiet - Rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelning (RPS/Säk), i dag SÄPO, fikk en langt travlere hverdag enn før.

Overvåkning av ulike politiske miljøer forble en svært viktig arbeidsoppgave, men med Sveriges rolle som en nøytral nasjon og et tilfluktssted for mange flyktninger økte antallet arbeidsoppgaver. Å overvåke utenlandsk etterretningsvirksomhet på Svensk jord var i løpet av krigens gang blitt en stadig større jobb. Den norske motstandskampen, britiske spioneringer og flyktningenettverk er typiske eksempler på arbeidsområder som tiltrakk seg sikkerhetstjenestens oppmerksomhet. Et annet område som mot slutten av krigen sysselsatte sikkerhetstjenesten var «unasjonale» nordmenn som flyktet over grensen til Sverige. Kollaboratører, Waffen-SS frivillige, hirdmenn, konsentrasjonsleirsvakter samt nordmenn og svensker som jobbet for Gestapo tiltrakk seg naturlig nok deres interesse. Også svenskene egne krigsfrivillige i tysk tjeneste ble gjenstand for sikkerhetstjenestens interesse. Disse ble betegnet som politisk upålitelige og sikkerhetstjenesten var spesielt urolig for at de kunne overlevere militære hemmeligheter til Tyskland.¹⁶⁰

Noen norske frontkjempere og Waffen-SS frivillige ble i avhørt av RPS/Säk i tillegg til de vanlige avhørene fra norske og svenske myndigheter. Grunnen til at enkelte norske Waffen-SS frivillige ble gjenstand for det svenske sikkerhetspolitiets interesse varierte, men har sammenheng med de arbeidsoppgaver som sysselsatte RPS/Säk under krigen. I det svenske riksarkivet i Arninge fikk jeg tilgang på 16 av de Waffen-SS frivilliges mapper. Et flertall av disse er tilknyttet flyktningenettverk i Sverige etter krigen og går så i måte utenfor denne oppgavens rammer. Det betyr ikke at mappene og avhørene ikke er av interesse, men kildene må vurderes ut ifra en noe annen kontekst.¹⁶¹ Noen kom også i søkelyset til RPS/Säk

¹⁵⁹ P.M. fra Kriminalöverkonstabel angående förhör med P.J.C., 26.2.1943. RAS, SÄPO-arkivet, HD 282/43. s. 1-6. Denne rapporten går enda mer i dybden enn avhøret i P.J.C. Centraldossier og inneholder svært mange interessante detaljer rundt avhørtes tid i Tyskland og Polen.

¹⁶⁰ Heléne Lööw, *Nazismen i Sverige 1924-1979. Pionjärerna, partierna, propagandan*, Stockholm 2004: 417-419.

¹⁶¹ SÄPO-arkivet (RAS Arninge).

på bakgrunn av kriminelle handlinger de utførte. Enkelte var også mistenkt for spionasje og ulovlig etterretningsvirksomhet.¹⁶²

3.5 Konklusjon

Avhørene Rettskontoret gjorde med de norske krigsfrivillige i tysk tjeneste på Kjesäter startet trolig som med alle andre nyankomne flyktninger. Man ønsket å få vite hvem den nye flyktningen var, hva han hadde gjort før og under krigen, samt hvorfor han flyktet til Sverige. På et tidspunkt blir det klart at Rettskontoret har å gjøre med en såkalt «unasjonal». Fokuset for Rettskontorets etterforskere tyder på at man da ønsket å få klarhet i flest unasjonale forhold. Den krigsfrivilliges militære tjeneste begrenset seg stort sett til hvor han var geografisk og på hvilket tidspunkt. Derimot er det helt tydelig at Rettskontoret fokuserte sterkt på eventuelle NS-medlemskap og at dette jevnt over er en fellesnevner i alle avhørene. Det er derfor nesten bemerkelsesverdig lite informasjon i rapportene om medlemskap og deltakelse i andre nasjonalsosialistiske organisasjoner. Dette kan kanskje forklares med at Rettskontoret sørget for å behandle den type informasjon separat i spesialrapporter. Angiveri virket også å ha vært høyt prioritert, men Rettskontoret var likevel klar over sine begrensninger på dette punktet. Informasjon om angiver fra andre flyktninger var ikke nødvendigvis etterrettelig.

Det kommende rettsoppgjøret hadde trolig stor innflytelse på fokuset avhørene hadde. Ved å få mest mulig fakta om deres «unasjonale» opptreden under krigen ville det være lettere å dømme dem etter krigen. Det er også trolig at Rettskontoret vurderte om de krigsfrivillige skulle kategoriseres som klasse 1 «unasjonale».

Svenskene myndigheter virker å ha hatt samme fokus som Rettskontoret, men de virker å ha vektlagt annen type informasjon. Informasjon av verdi for svensk sikkerhetstjeneste og militæretterretning virker å ha vært svært ettertraktet.

¹⁶² Se for eksempel: Rapport måndagen den 17 juli 1944, RAS, SÄPO-arkivet, XII83A/4002. s. 19.

4 Hvorfor vervet de krigsfrivillige seg til tysk tjeneste?

Forskningen rundt nordmenn i tysk krigstjeneste har vært mangelfull på mange områder. Det som synes sikkert er at minimum 4394 nordmenn var krigsfrivillige i de tyske styrker.¹⁶³ I tillegg vervet en god del nordmenn seg til SS-Vaktbataljon.¹⁶⁴ Dessverre har det vært forsket lite på de nordmenn som var i Das Heer, Kriegsmarine og Luftwaffe (Wehrmacht). De norske krigsfrivillige som flyktet til Sverige i løpet av krigen utgjorde uansett en svært liten del av det totale antallet norske krigsfrivillige. Det har vært mulig å identifisere 135 slike flyktninger på grunnlag av Kjesäter-kildene. Dog skal antallet tolkes som et minimum da det er grunn til å tro det eksisterte flere flyktninger som ikke ble avslørt som krigsfrivillige.

Hvorfor vervet disse 135 seg i likhet med minimum 4394 andre nordmenn til tysk krigstjeneste? For å forstå hvorfor de flyktet er det også nødvendig å se på motivet de hadde for å verve seg i utgangspunktet. Dette kapittelet har tre spørsmål det ønsker å besvare. Hvilket motiv hadde de 135 nordmennene for å verve seg til tysk krigstjeneste? Var motivene de oppgav troverdige, og avviker de fra tidligere forskning om de krigsfrivilliges motiv?

Analysen benytter seg i hovedsak av avhørsrapporter fra Sverige for å avdekke motivene, et kildemateriale som aldri tidligere har vært brukt for å avdekke de frivilliges motiv. Det er derfor interessant å se om motivene som ble oppgitt i Sverige er ulik de motiv oppgitt av Waffen-SS frivillige i etterkant av krigen. Å vurdere de oppgitte motivs troverdighet har vist seg å være svært vanskelig. Kildegrunnlaget er ofte tynt og vanskelig å etterprøve. For det første var sjelden motivet for å verve seg i fokus under avhøret. For det andre er det vanskelig å vite om alle motiv som eventuelt ble nevnt ble nedtegnet. Når det er sagt var dette en gruppe som hadde mye å tjene på å lyve. Det er derfor naturlig å tro at enkelte oppgav motiv de antok ville stille dem i bedre lys.

Det er også nødvendig å se på hvilket tidspunkt denne gruppen vervet seg. I tillegg er det interessant å se om de 135 skiller seg ut rent aldersmessig ved vervetidspunktet. Kvantitative data gir et innblikk i om denne gruppen krigsfrivillige avviker fra det som er framkommet i tidligere forskning.

4.1 Tidligere forskning

Det mangler ikke på mindre studier av de krigsfrivilliges motiv for å la seg verve. Helt siden de krigsfrivillige var internert på blant annet Ilebu har motivene vært gjenstand for analyse.

¹⁶³ Sjøstad 2006: 58.

¹⁶⁴ Gingerich 1991: s. 390-391. I en rapport fra 30. september 1944 skal det ha vært 636 nordmenn inntatt i SS-Vaktbataljon og 275 nordmenn i Kriegsmarine. Det gir en pekepinn på antallet nordmenn i disse militære formasjonene i løpet av krigen. Styrvold 2009: s. 10, identifiserte 650 nordmenn i SS-Vaktbataljon.

Problemet med så å si samtlige analyser er at antallet er basert på et svært lite utvalg i forhold til de 4394 norske frivillige. Det har heller ikke vært gjort en studie av motivene på et slikt nivå som Sjøstads kvantitative studie av norsk vervingen til Waffen-SS. Et annet problem med flere av analysenes representativitet er at de er knyttet til bestemte geografiske områder,¹⁶⁵ eller spesifikke Waffen-SS enheter.¹⁶⁶ Dette medfører at man må ta visse forbehold ved bruken av kildene som representative for gruppen som helhet. Når det er sagt er det såpass store likehetstrekk ved analysene at de styrker hverandre.

Psykiater Harald Frøshaug var den første som studerte de krigsfrivilliges motiv. Utgangspunktet var en større studie av de krigsfrivillige, så motivene var bare en av flere analyser i undersøkelsen. På bakgrunn av 343 krigsfrivillige innsatt på Ilebu og internert på Gullskogen, har han systematisert deres oppgitte motiv.¹⁶⁷ Problemet med Frøshaugs analyse av motivene er at så mange som 53% av utvalget kom fra Oslo og omegn. 32% kom fra Østlandet, og de resterende 15% fra resten av landet.¹⁶⁸ Man kan, som med de andre forskningsarbeidene, diskutere hvor representative analysen er. Frøshaug har valgt å dele motivene inn i en politisk kategori og en upolitisk kategori. Av de oppgitte motiv er det en klar dominans av politisk motiv. De utgjør 74% av de samlede motivene, og fordelt på fem underkategorier: Politisk overbevisning (7.2%), frykt for kommunismen (17.8%), entusiasme for Finland (15.3%), pliktfølelse – villig til å ofre seg (25.6%) og offer for propaganda (8.1%). Ikke-politiske motiv for å verve seg ble oppgitt av 86 personer (26%). Av de 86 personene oppgav 28% eventyrlyst. 4.7% oppgav dårlig økonomi. 15.1% vervet seg for å komme vekk fra en familiekonflikt. Samme antall (15.1%) oppgav dårlige arbeidsforhold som motiv. Noen få ønsket å unngå fengsel (5.8%), mens andre bare ønsket å flykte (7%). 12.8% oppgav å ha blitt tvunget inn i krigstjeneste. 11.5 % av de 86 oppgav ukategoriserbare motiv.

Frøshaugs utvalg var i stor grad drevet av politisk motiv, men han påpeker at det var overlapping mellom kategoriene. Den største kategorien (pliktfølelse) var en blanding av NS-medlemmer som så fronttjeneste som en naturlig konsekvens av medlemskapet, og personer som ønsket å gjøre noe for Norge. Disse kaller Frøshaug idealister, og antyder at de kom fra hjem med sterk nazistisk sympati. Han konkluderer med at de fleste krigsfrivillige endte opp i

¹⁶⁵ Geografisk avgrensede analyser er knyttet til fylkene Agder og Troms; Nomeland 2008, og Skjønsvell 2005.

¹⁶⁶ Se for eksempel Harry A. Ellingsen, *Regiment Norge. Historien om en frontkjemperenhet*, Oslo 2011. Her dedikeres et kapittel til en sosio-økonomisk framstilling av de frivillige i regimentet. Stridsklev 1995: s. 1379-84. Utvalget til Stridsklev består av 181 frontkjemperer der 76 av dem kom fra 1. kompani, Regiment Norge.

¹⁶⁷ Frøshaug 1955: s. 443-465.

¹⁶⁸ Frøshaug 1955: s. 443-465 og s. 448-449.

tyisk uniform fordi de kom fra et miljø med sterk nazistisk innflytelse.¹⁶⁹

Nordmenn under Hitlers fane var «tidlig» ute med å ta for seg og analysere de norske Waffen-SS frivillige som en gruppe. Svein Blindheim ønsket å finne ut hvem de frivillige var og hvilket motiv de hadde for å verve seg, og hvilke avdelinger de tjenestegjorde i. Dessverre Blindheims analyse litt vanskelig å følge. Det blir stadig referert til, og hoppes mellom, ulike antall som 709, 370, 350 og 307. Hans analyse tar også utgangspunkt i at det var ca. 7000 nordmenn i tysk krigstjeneste.¹⁷⁰ Blindheim tar for seg motivene til 350 frontkjempere fra landssviksakene. Det trekkes fram tre forenklete hovedmotiv: 1. «Knuse bolsjevismen», 2. «Eit nyordna, sameint Europa under tysk leiing» og 3. Assuransetanken som omhandler gjenreising av forsvaret, norsk ære og selvstendighet i et nyordnet Europa. Dessverre kommer det ikke fram hvor mange fra utvalget som oppgav disse motivene. På tross av dette er analysen til Blindheim verdifull av flere grunner. Han drøftet troverdigheten til Finlands-motivet som han antydte ble sterkere etter krigen da ca. 175 personer oppgav dette motivet. Blindheim drøfter også betydningen av norsk nasjonalisme kontra nasjonalsosialisme blant frontkjemperne.¹⁷¹ Analysen var ikke fullstendig, men han satte tidlig fokus på områder som forskningen siden har sett nærmere på.

Inger Cecilie Stridsklev undersøkte på midten av 1990-tallet hvordan 181 frontkjempere hadde klart seg i etterkant av andre verdenskrig. Undersøkelsen er bygget på spørreskjemaer som hun sendte rundt. Stridsklev konkluderte med at gruppen hadde klart seg forholdsvis bra, tatt i betraktning de erfaringer og belastninger de hadde opplevd både under og etter krigen. Da Stridsklevs artikkel har et annet fokus enn selve motivet for å verve seg, er hennes utvalg dominert av nordmenn i 1. kompani Regiment Norge. 76 av de 181 tjenestegjorde i denne avdelingen.¹⁷² Dermed er de oppgitte motiv mer representative for de norske frivillige i Regiment Nordland enn for de Waffen-SS og krigsfrivillige som helhet. Siden undersøkelsen er gjort på 1990-tallet er det enda en grunn til å være kritisk til de oppgitte motiv. Erindringen av hvorfor de vervet seg kan ha endret seg mye på 50 år da de krigsfrivillige har vært en stigmatisert gruppe. I tillegg oppgav hver enkelt person opptil fire motiv i undersøkelsen. Funnene til Stridsklev bygger opp under flere av hovedmotivene til Blindheim. 109 oppgav anti-kommunisme (60%). Deretter kom motivene Blindheim samlet

¹⁶⁹ Frøshaug 1955: s. 461-463. På s. 461 ser Frøshaug på mulighetene som kan føre til feil data. Løgn, rasjonalisering og avhører kan ha gitt feilkilder.

¹⁷⁰ Blindheim 1977: s. 7-9 og s. 113-114. Jamfør med Sjøstad 2006. Sjøstad har gjennomgått blant annet de data Blindheim har bygget sin hovedfagsoppgave og bok på. Tallene til Blindheim er for høye og antallet nordmenn som både prøvde å verve seg, samt de som faktisk gikk inn i tysk krigstjeneste er for høyt.

¹⁷¹ Blindheim 1977: s. 149-156.

¹⁷² Stridsklev 1995: s.1379-84. Fokuset hennes er belastninger og sykehistorier. Dermed er det relevant å ha med svært mange frivillige fra en spesifikk militær enhet for representativitetens skyld.

under betegnelsen «Assuransetanken» - norsk våpenære, selvstendig norsk hær (27%). Sympati med Finland ble oppgitt av 24%. De resterende motivene ble oppgitt av mindre en 10%: miljøpåvirkning (9%), sympati for Tyskland (8%), idealisme (4%), ønske om et forent Europa (3%), pliktfølelse (2%) og spenning/eventyrlyst (1%).¹⁷³

En annen undersøkelse av frontkjempernes motiv er foretatt på bakgrunn levende kilder. *En av oss. Norske Frontkjemper i krig og fred* bygger på 50 dybdeintervjuer gjort i perioden 2004-2008, og utgjør kildegrunlaget for analysen av motivene.¹⁷⁴ Som med Stridsklev innebærer det at de oppgitte motiv i større grad bør ses som en forståelse av hvordan de frivillige oppfattet seg selv etter så mange år. Heller ikke her opplyses det om hvor mange av de 50 som oppgav de ulike motivene, men forfatteren konkluderer med at det var et behov for å framstille et ideologisk motiv. Forfatteren påpeker at motivene er mer sammensatt enn et enkelt hovedmotiv. Til tross for dette gis det inntrykk av at de 50 personene i hovedsak bygger opp under motivene: Finlands-sympati, gjenopprette norsk våpenære, kampen mot bolsjevismen og eventyrlyst.¹⁷⁵

I nyere tid har historiefagligforskningen omkring norske Waffen-SS frivilliges motiv kommet fra ulike master- og hovedfagsoppgaver. To avhandlinger gir en sosio-økonomisk framstilling av frontkjemper fra Agder og Troms, mens en tredje fokuserer på SS-Vaktbataljon. Disse tre er helt klart lite representative for de frivillige som helhet, men gir et solid innblikk innenfor de aktuelle avgrensningene. Spesielt interessant i forhold til denne oppgaven blir derfor Styrvolds masteroppgave om SS-Vaktbataljon. Avhandlingen om nordmenn i SS-Vaktbataljon tar for seg en gruppe frivillige som i liten grad er analysert. Her presenteres det et bilde av en gruppe med liten ideologisk oppslutning. Dessverre er utvalget lite i forhold til antallet som var innom denne enheten. Styrvold mener de fleste vervet seg av økonomiske årsaker, endel var arbeidsledige og trengte en jobb. Andre flyktet for å komme unna problemer på hjemstedet. Han konkluderte med at gruppen frivillige verken var motiverte eller ivrige soldater. Han nevner likevel at avhørene som hans analyse bygger på i liten grad tar for seg motivene bak.¹⁷⁶

I masteroppgaven om frontkjemperne fra Troms består utvalget av 53 personer. 10 av

¹⁷³ Stridsklev 1995: s. 1381.

¹⁷⁴ Sæther 2011. s. 328-329. Boken gir en sosio-økonomisk framstilling av de frivillige basert på dybdeintervjuer gjort med 50 gjenlevende frontkjemper. I tillegg går den grundig tilverks for å belyse motivene og årsakene deres for å la seg verve.

¹⁷⁵ Sæther 2011: s. 27-29. Framstillingen av motivene er først og fremst de klassiske verve-motivene kjent fra annen forskning. I den framstillingen legger han til sitater fra sine muntlige kilder. I tillegg til en presentasjon av hovedmotivene er det også en gjennomgang av underliggende, medvirkende og utløsende årsaker til at de lot seg verve. s. 29- 50.

¹⁷⁶ Styrvold 2009: s. 90- 91 og 116-117.

dem tjenestegjorde i Kriegsmarine, men er inkludert under betegnelsen frontkjemper. Hva angår deres motiv har historiker Jan Skjønsvfjell bare motiv for 26 av de 53. Motivene er hentet fra landssviksakene deres. Skjønsvfjell bemerker at hver person kan ha oppgitt mer enn et motiv. Blant de oppgitte motiv er det kampen mot bolsjevismen dominerer. 13 av de 26 oppgav dette motivet, mens bare en oppgav Finlands-sympati. 10 personer ønsket å øke Norges frihet, men bare en oppgav «ny norsk hær». Ellers oppgav fire «Beundring for Tyskland/propaganda» og to nevnte pliktfølelse. Av ikke-politiske motiv oppgav fem personer hver disse motivene: «Unnslippe forhold hjemme», «unnslippe straff/Sipo» og eventyrlyst. Ellers ble miljøpåvirkning, økonomi og diverse oppgitt av henholdsvis to, to og en person.¹⁷⁷

Historiker Terje Nomeland har med sin masteroppgave om frontkjemperne fra Agder satt sine egne funn opp mot tidligere forskning i form av Frøshaug (1955), Stridsklev (1995), og Skjønsvfjell (2005). Selv om prosentandelen i de ulike kategoriene varierer sterkt mellom de fire utvalgene, viser tabellen til Nomeland at de samme vervemotivene går igjen; Kampen mot Bolsjevismen/antikommunisme, Finlands-sympati, eventyrlyst og Norges frihet og selvstendighet. Svakheten ved denne tabellen er at alle de fire nevnte har kategorisert motivene på sin måte. Å kategorisere årsaker og motiver er en subjektiv øvelse i tillegg til at kildematerialet man forholder seg til ikke nødvendigvis så lett lar seg ordne. Dermed ender man opp med kategorier som trolig bygger på det samme; Idealisme, sympati med Tyskland, Norges frihet og ny norsk hær/våpenære, og pliktfølelse er alle politiske kategorier, men trolig også kategorier som sterkt overlapper hverandre.¹⁷⁸

Det siste publiserte norske forskningsarbeidet som tar for seg motivene kommer fra historiker Harry A. Ellingsen. I sin bok *Regiment Norge. Historien om en frontkjemperenhet* tar han for seg nordmenn i en spesifikk militær enhet. Analysen av motivene bygger på 361 saker fra landssvikerarkivet. Her kommer det fram at hele 253 personer vervet seg for å kjempe for Norges frihet. Det tilsvarer 70% av utvalget til Ellingsen. 36% oppgav kampen mot bolsjevismen som motiv. For 20% var Finlands kamp et svært viktig motiv. Ellingsen har så en kategori han kaller politisk som hadde 14% oppslutning. Denne gruppen sloss for et nasjonalsosialistisk Norge og nasjonalsosialismen som ide. 8% oppgav eventyrlyst, mens i underkant av 100 personer oppgav diverse motiv. For eksempel å komme unna annen tjeneste,

¹⁷⁷ Skjønsvfjell 2005 s. 66-68.

¹⁷⁸ Nomeland 2008: 75-76 Nomeland nevner også dette med kategoriene, og har i størst mulig grad benyttet de andres kategorier for å få en bedre sammenligning mellom ulike avhandlinger, samtidig som motivene ofte er sammensatte. Antikommunisme varierer fra 17.8% til 60% i de ulike utvalgene, Finland-sympati fra 4% - 25.3% og kategorien Øke Norges frihet er ikke en kategori Frøshaug har benyttet. Men hos de tre andre varierer det mellom 15.7% og 38%. De enkelte utvalgene har også egne kategorier som får betydelig prosentandeler.

fryktet å bli satt inn i kamp mot landsmenn,¹⁷⁹ komme unna tyskerne eller forhold hjemme. På bakgrunn av dette konkluderer Ellingsen at de fleste vervet seg av nasjonalistiske grunner. Kampen for fedrelandet var motivet.¹⁸⁰

Tidligere forskning tegner et bilde av de frivillige vervet seg av politiske og ideologiske motiv. Selv om størrelsen på de oppgitte ideologiske motivene varierer er det liten tvil om at det var de viktigste motivene for å la seg verve. De ideologiske motivene dominerer klart i forhold til ikke-ideologiske motivene. Bare Styrvolds undersøkelse av SS-Vaktbataljon avviker fra dette bildet. Vaktsoldatene var mindre ideologisk orienterte og drevet av mer pragmatiske og personlige motiv.

Et par interessante aspekter ved de ideologiske motivene bør bemerkes. Finlandssympati utmerker seg som et motiv som får større oppslutning i undersøkelser gjort med gjenlevende krigsfrivillige. Hva motivene «idealisme» og pliktfølelse» egentlig inneholder drøftes i liten grad. Disse to motivene antyder et sterkt motiv, trolig ideologisk som fikk mange til å verve seg. Dessverre blir de sjelden gjenstand for en grundig analyse som kunne vært oppklarende. Nomeland antyder at pliktfølelse har sterk tilknytning til norsk våpenære og selvstendighet.¹⁸¹

4.2 De norske krigsfrivillige som flyktet til Sverige

Selv om dette kapittelet skal analysere de oppgitte motiv er det nødvendig å se nærmere på alder ved vervetidspunkt, samt hvilket år de lot seg verve. Skiller denne gruppen seg ut på sentrale områder vedrørende krigstjenesten. Gunnar Sverresson Sjøstad har gjort den grundigste kvantitative analysen av de krigsfrivillige og har gått igjennom alderen deres ved vervetidspunkt. Ved å sammenligne alderen til de 135 med Sjøstads tall er det mulig å se om de avviker i forhold til alder.

4.2.1 Alder ved verving

På bakgrunn av de 135 krigsfrivilliges alder ved vervetidspunkt er det mulig å fastslå om gruppen avvek fra mønstret i histogrammen. Av de 135 er det 7 personer med uklart vervetidspunkt og dermed er også deres alder på dette tidspunkt uklart. Så på bakgrunn av 128 krigsfrivillige tegner det seg et klart mønster i tabell 4.1. De yngste som lot seg verve var 16 år, mens den eldste var 42. På tross av dette var det bare 10 av de 128 som vervet seg etter fylte 31 år.

¹⁷⁹ Det dreier seg om 12 personer som søkte seg over fra Skijegerbataljonen til Regiment Norge etter at førstnevnte avdeling var kommet tilbake til Norge.

¹⁸⁰ Ellingsen 2011. s. 215-219.

¹⁸¹ Nomeland 2008: s. 79-80.

Tabell 4.1. Alder ved verving

Alder:	16-18	19-21	22-24	25-27	28-30	31-33	34-36	37-39	40-42
Antall:	33	43	17	15	10	2	5	1	2

Tabell 4.1 viser at de 128 (135) krigsfrivillige hovedsakelig var unge menn da de vervet seg. Ytterst få var eldre enn 30 år. Gjennomsnittsalderen ved vervetidspunkt var 22.2 år. 76 av de 128 var 21 år eller yngre da de vervet seg. Hovedvekten av de som flyktet til Sverige var altså yngre enn gjennomsnittsalderen. Sjøstad viser at gjennomsnittsalder til nordmenn i tysk krigstjeneste var 24.59 år.¹⁸² De krigsfrivillige som flyktet til Sverige var altså noe yngre enn gjennomsnittet. Det skal presiseres at 128 inkluderer frivillige i SS-Vaktbataljon som ikke er en del av Sjøstads data. Snittalderen på SS-Vaktbataljon-soldatene var 25.7 år og er basert på de 31 vaktssoldatene jeg har alderen til.

4.2.2 Tidspunkt for verving

Ved å se på vervetidspunktet for de som flyktet til Sverige opp mot Sjøstads forskning kan man se om det de avviker fra tendensen. I følge Sjøstad var høydepunktet for vervingen av frivillige 1941. Året før hadde 13 nordmenn vervet seg til tysk krigstjeneste. I 1941 tok 1778 nordmenn det samme valget. I 1942 var antallet frivillige omtrent halvert (897) og fram til og med 1944 fortsatte denne trenden. I 1944 lot bare 202 nordmenn ikle seg tysk uniform. I 1945 var tallet sunket til 19 personer.¹⁸³

Tabell 4.2. Vervingsår

1940	1941	1942	1943	1944	1945	Ukjent
1*	47	43*	26	12	1	6

Tabell 4.2 består av et utvalg på 135 der en krigsfrivillig er dobbeltregistrert. En svært ung Waffen-SS frivillig oppgav å ha vervet seg både i 1940 og 1942. Det er grunn til å være skeptisk til hans påstand om at han vervet seg i juni 1940. Da var han 15 år, så jeg har valgt å ta med begge tidspunkter i akkurat hans tilfelle.¹⁸⁴ Utover dette er ingen andre dobbelt-

¹⁸² Sjøstad 2006: s. 103.

¹⁸³ Sjøstad 2006: s. 47.

¹⁸⁴ Hansen til SUK, Kjesäter, angående avvisningen av E.A.B, Centraldossiér E.A.B., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 333a. Han skal angivelig ha vervet seg i juni 1940 og tjenestegjort 6 uker i Sennheim.

registret selv om de vervet seg til tysk krigstjeneste mer enn en gang. Tabell 4.2 viser at de norske krigsfrivillige som flyktet til Sverige ikke avviker fra Sjøstad forskning. At 1941 også er det året som tiltrakk seg flest av de som flyktet er ikke overraskende. Det var året Waffen-SS begynte sitt verveframstøt i Norge, og tyske og norske myndigheter lokket med to militære enheter man oppfattet skulle ha et norsk preg. I januar 1941 ble Regiment Nordland proklamert, mens Den Norske Legion ble offentliggjort på tampen av juni 1941. Til forskjell fra Sjøstad var antallet relativt stabilt mellom 1941 og 1942, men året etter sank antallet kraftig. Det viser at flesteparten av de som flyktet til Sverige lot seg verve innenfor perioden som var høydepunktet for vervekampanjen.

4.2.3 Militær enhet

Hvor de 135 krigsfrivillige tjenestegjorde kan ha hatt en innvirkning på valget de tok om å flykte. Spesielt med tanke på Waffen-SS var det stor variasjon mellom hvor intens krigføringen var for de ulike militære frontenhetene. Det var et betydelig spenn mellom SS-Vaktbataljon som tjenestegjorde i Norge til 5. SS divisjon Wikings tjeneste på Østfronten. Det har liten hensikt å gå igjennom stridshistorien til de ulike enhetene, men det kan gi et lite innblikk å vite hvor de tjenestegjorde. Det skal bemerkes at ikke alle opplevde fronttjeneste. En del flyktet fra tjenesten mens de var under utdanning, andre ble dimittert, og noen flyktet faktisk til Sverige så fort de hadde undertegnet kontrakten om tjenestegjøring.

Tabell 4.3. De krigsfrivilliges militære enheter:

5. SS Wiking	Den Norske Legion	6. SS Nord**	11. SS Nordland	SS- Vaktbataljon	Diverse Waffen- SS	Kriegsmarine ****
21	40	20	8	35	25	11

Som man kan se av tabell 4.3 var det en betydelig spredning mellom enhetene de frivillige var innom i løpet av sin tjeneste. Noen av de krigsfrivillige var også innom flere militær enheter. Av de 135 frivillige var i alle fall 40 av dem innom Den Norske Legion, som i tabellen inkluderer 1. politikompani.¹⁸⁵ Fra Den Norske Legion ble proklamert den 29. juni 1941 til ut

Ausbildungslager Sennheim var en fungerende leir fra sent 1940, så om historien til E.A.B. var sann må han ha vært i en annen militærleir.

¹⁸⁵ 1. Politikompani ble underlagt Den Norske Legion da den ankom Leningradfronten høsten 1942.

i august samme år hadde 1700 nordmenn prøvd å la seg verve, men ikke alle ble godtatt.¹⁸⁶

Den Norske Legion var den militære enheten som appellerte til flest nordmenn. Kategorien 6. SS divisjon Nord inneholder alle «norske» enheter som ble sendt til Finland. De norske frontkjemperenhetene som var en del av 6. SS divisjon var: Skijegerbataljonen, skijegerkompaniet, 2. politikompani og 3. politikompani. SS-Vaktbataljon var sterkt representert med 35 av 135 frivillige. Utover dette er kanskje det mest interessante at flere av de som flyktet til Sverige var innom SS-enheter som sjelden er omtalt i litteraturen.¹⁸⁷ Kategorien diverse Waffen-SS inneholder blant annet krigsfrivillige som var i disse enhetene, eller fikk utdanning i Sennheim uten at noe videre tjenestested ble nevnt. 11 av de krigsfrivillige var innom Kriegsmarine. Flere av disse opplyste om at de hadde deler av utdanningen sin i Sennheim, og noen av dem fortalte at de var ikledd Waffen-SS uniformer mens de var der. De ble så overført til Kriegsmarinens egne utdanningsleirer for videre utdanning.

4.3 Motiv

Hvilke motiv oppgav de krigsfrivillige for å verve seg til tysk krigstjeneste? Denne analysen bygger på motiv oppgitt under avhør i Sverige, og ikke på bakgrunn av landsvikarkivet. Minst 17 krigsfrivillige oppgav mer enn et motiv i ulike avhør mens de var i Sverige. At så få oppgav mer enn et klart motiv tyder på at etterforskerne bare noterte ned et hovedmotiv.

Etter å ha gjennomgått avhørene og andre relevante dokumenter vedrørende de 135 norske krigsfrivillige, er det klart at det dreier seg om en kompleks gruppe. Det er ikke nødvendigvis så oppsiktsvekkende, derimot er det vanskelig å vurdere i hvilken grad motivet for å ikle seg tysk uniform kan knyttes til motivet for flukt. I visse tilfeller er det helt klart en sammenheng, men for gruppen som helhet er det umulig å trekke en slik konklusjon.

I 4.1. redegjorde jeg for motivene fra tidligere forskning. Kategoriene som deler inn motivene fra de 135 følger i stor grad Frøshaugs inndeling. Jeg har likevel valgt å gjøre en endring, og det er å slå sammen en del av de ideologiske motivene fra histogrammen som indikerer sympati med nasjonalsosialismen. En slik sammenslåing mener jeg kan rettferdiggjøres da pliktfølelse, idealisme, sympati med Tyskland, et selvstendig Norge, norsk våpenære og politisk overbevisning er sterkt knyttet til det nasjonalsosialistiske regimet i Norge. Blindheim påpekte at Quisling ønsket å føre Norge inn i et germansk statsforbund.

¹⁸⁶ Emberland og Kott 2012: s. 266.

¹⁸⁷ Enkelte av de 135 tjenestegjorde i blant annet: 1. SS Division Leibstandarte SS Adolf Hitler (LSSAH), 2.SS Das Reich og 3.SS Totenkopf. Minst en var Kreigsberichter, og en var trolig i SS-Röntgensturmbann. En var i SS-Fallschirmjäger-Bataillon 500 og er ikke en av de seks tidligere omtalte nordmennene i denne enhet. I tillegg kom en nordmann til SS-Hauptamt i Berlin.

Regiment Nordland skulle være med å sikre Norge en slik plass.¹⁸⁸ Nasjonal Samlings fører erkjente med det at Norges plass var i et nasjonalsosialistisk Europa. Man kan selvfølgelig drøfte om det Blindheim kalte «Assuransetanken» er et rent nasjonalistisk motiv, men det oppsto i en nasjonalsosialistisk kontekst. Motivene «å gjenreise norsk våpenære» og «et selvstendig Norge» kan bare ses ut ifra denne konteksten. Så selv om norske krigsfrivillige ikke vervet seg til tysk krigstjeneste av nasjonalsosialistisk overbevisning, var motivene svært tett knyttet til ideologien som også NS bekjente seg til. De valgte å følge NS sin propaganda, de ikledde seg tysk uniform og i mange tilfeller kjempet de på Østfronten eller Balkan sammen med tyske soldater. Dermed deltok de i og støttet Nazi-Tysklands krig for en nyordning av Europa. Det man derimot kunne drøftet var hvorvidt norske krigsfrivillige ønsket et Norge inkludert i et Stor-Tyskland, eller et selvstendig Norge styrt av Nasjonal Samling. Motivene som indikerer et selvstendig Norge kan uansett ikke ses isolert fra ideologien nasjonalsosialismen. Derfor har jeg valgt å inkludere samtlige slike motiv i en nasjonalsosialistisk kategori.

Innen for de pragmatiske motivene befinner det seg to kategorier som ikke er motiv. Kategoriene «Press» og «Tvangsverving» i tabell 4.4 er ikke motiv da de som er inkludert i disse kategoriene oppgav at de ble tvunget eller følte seg presset inn i tysk krigstjeneste. De som ble tvunget var personer som enten satt fengslet, hadde familie som var gisler eller nordmenn tyskerne mente var tyske statsborgere.

Hvilke motiver oppgav de krigsfrivillige under avhør i Sverige? Som vi ser av tabell 4.4 var det mange ulike motiv blant de 135. På bakgrunn av kildematerialet er det umulig å få klarhet i motivet til 25 av personene. I de tilfeller har det ikke vært mulig å se at kildene inneholder et klart motiv. Noen var såpass uklare at det var vanskelig å kategorisere de. Uklart motiv blir således den nest største kategorien. Utover disse personene er de oppgitte motiv kategorisert så godt det lar seg gjøre. Det vil alltid være en viss grad av skjønn i et slikt arbeid.

¹⁸⁸ Blindheim 1977: s. 160.

Tabell 4.4. Oppgitte vervemotiv av et utvalg på 135 krigsfrivillige.

		Antall:	Prosent:
Ideologiske motiv	Nasjonalsosialistiske motiv	26	19.3%
	Anti-kommunisme	3	2.2%
	Finlandssympati	6	4.4%
Pragmatiske motiv	Økonomisk/sysselsettings motiv	21	15.5%
	Eventyrlyst	9	6.6%
	Personlige forhold	15	11.1%
	Flukt til Sverige/Russland	8	5.9%
	Komme unna arbeid/arrestasjon	11	8.1%
	Press fra omgivelser (ikke et motiv)	8	5.9%
	Tvangsverving (ikke et motiv)	23	17%
	Uklart motiv	25	18.5%

4.3.1 De ideologiske motivene

De motiv som er samlet under den nasjonalsosialistiske kategorien er godt dokumentert i forskningen om de krigsfrivillige. De må anses som troverdige vervemotiv, selv da det ble oppgitt under avhør i Sverige. I hvilken grad de vervet seg for å støtte Tyskland kontra NS og Norge kan diskuteres, men enkelte skjulte ikke sin støtte til Tyskland. Likevel er det ofte vanskelig å gi et entydig svar på deres politiske standpunkt. 19 av de 26 med nasjonalsosialistisk motiv vervet seg i løpet av 1941 da Tyskland var på frammarsj.

M.N.N. forklarte i Sverige at han trodde Tyskland ville vinne krigen. Han anså seg som patriot som hadde stått på nordmenns side. Til tross for at han hadde vervet seg mente M.N.N. at okkupasjonen ikke var bra, og hadde ført til at Nasjonal Samling hadde kommet ut av spor.¹⁸⁹ En frontkjemper fortalte at han hadde blitt et overbevist medlem av Nasjonal Samling. Da NS hevdet at den eneste måten man kunne fri Norge på var å stille seg på Tysklands side trodde han på det.¹⁹⁰ Fronttjenesten virket å ha blitt en naturlig konsekvens av denne holdningen. J.M.T. vervet seg da han trodde NS hadde ærlige hensikter, og at de var de

¹⁸⁹ Se Hansen til SUK, Kjesäter den 19.7.1944 og protokoll, [...] Hälsingmo den 29. augusti 1944, s. 4-5. angående M.N.N. Centraldossiéer M.N.N., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 2893.

¹⁹⁰ Olsen til Kgl. Norske Legasjon den 10.8.1944, RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII: 29677.

eneste som kunne få frigjort Norge.¹⁹¹ En oppgav under avhør med svenske etterforskere at han hadde hatt Tyskland-sympatier, og utover i krigen ble en meget ivrig NS-tilhenger. Han fortalte at han vervet seg fordi han ville bidra til den tyske krigsinnsatsen. En framtidig karriere som marineoffiser var også et motiv for avhørte.¹⁹² Frontkjemperen J.G.T. oppgav at han var idealist og ønsket en nyordningen av Europa.¹⁹³ De fleste som vervet seg av nasjonalsosialistiske motiv viste enten en klar støtte til Nasjonal Samling eller sympati med Nazi-Tyskland. I Sverige hadde de krigsfrivillige lite å tjene på å vise sin støtte til okkupasjonsmakten. Det man derimot kan stille spørsmål ved er om disse motivene er underkommunisert i Sverige? Bare 26 av 135 personer oppgav slike motiv, noe som må betegnes som lavt i forhold til tidligere forskning. Spesielt med tanke på at den nasjonalsosialistiske kategorien består av flere adskilte kategorier fra tidligere forskning.

Også de andre ideologiske motivene hadde liten innvirkning på hvorfor de krigsfrivillige vervet seg. I avhørene oppgav bare seks personer Finlandssympati (4.4%) og tre anti-kommunisme (2.2%). Mangelen på anti-kommunisme blant de frivillige kan kanskje forklares ved at kommunismen var en klart definert fiende for Nasjonal Samling og den tyske nasjonalsosialismen.¹⁹⁴ Dermed er det ikke utenkelig at anti-kommunisme var sentralt, men at andre motiv veide tyngre da de forklarte seg i Sverige. Selv om de var anti-kommunister var ikke grunnen til at de vervet seg. En mulig forklaring gir SS-Obergruppenführer Felix Steiner som ledet mange germanske frivillige i strid.¹⁹⁵ Han mente at de germanske frivillige først etter å ha opplevd krigen på Østfronten ble anti-kommunister og tilhengere av det europeiske felleskapet. Historiker George Stein støtter opp om Steiners tolkning. Han mener at om de frivillige var idealistiske i forhold til å redde Europa fra kommunismen, så utviklet de den overbevisningen først etter å ha vært ved fronten.¹⁹⁶ I Estes doktorgrad refereres det til intervju med to norske frontkjemper som støtter dette synspunktet. De fortalte at de først ble anti-kommunister ved fronten.¹⁹⁷

Finlandssympati var derimot noe de krigsfrivillige neppe utviklet ved fronten. Sympatien med Finland var stor i Norge under Vinterkrigen 1939-1940. I avhør med frontkjemperen J.F.K ble Finlandssympati og anti-kommunisme trukket fram som grunner til

¹⁹¹ Til SUK, Kjesäter den 4.9.1944, Centraldossiér J.M.T., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 4275.

¹⁹² Utdrag av protokollet fra Edlund den 17.4.1945, Centraldossiér K.S.E., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 719. s. 12-13. Dette avhøret ligger i en annen nordmanns centraldossiér.

¹⁹³ Sjaastad til SUK, Kjesäter, den 27.4.1945, Centraldossiér J.G.T., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 4113.

¹⁹⁴ Kroglund 2012: s. 317-319.

¹⁹⁵ SS-general Felix Steiner var ved invasjonen av Sovjetunionen kommandanten til SS-divisjon Wiking. Senere hadde han kommandoen over det 3. SS Germanske panserkorps som blant annet inneholdt SS-divisjon Nordland.

¹⁹⁶ Stein 1966: s. 139-140.

¹⁹⁷ Estes 1984: s. 24.

hans krigstjeneste i Waffen-SS. Det interessante er at Finlandsympati og anti-bolsjevisme var motivene som ble trukket fram i de norske rapportene. I avhør med svenske myndigheter oppgav han: «hans idealistiske innstilling til livsproblemen». Videre står det å lese at han alltid hadde vært nasjonalt innstilt. Han hadde akseptert den tyske okkupasjonen «en oundviklig, av ödet skapad situation» til tross for at den sto i strid med hans nasjonale innstilling.¹⁹⁸ Mens anti-kommunisme kan forklares som en integrert del av ens politiske oppfatning, kan ikke det samme sies om Finlandssympati. Likevel var Finland viktig i vervekampanjene til Den Norske Legion i 1941.¹⁹⁹ R.Y.Q. oppgav i avhør at han vervet seg til Den Norske Legion fordi han ikke ville påmønstre tyske båter. Han ville hjelpe Finland, og at han da gjorde mer nytte enn å seile for tyskerne.²⁰⁰ En frontkjemper opplyste i avhør at han hadde prøvd å verve seg til Vinterkrigen allerede i 1939. Det var av sympati med Finland han vervet seg til tysk krigstjeneste, men han underskrev vervekontrakten da han var på «rangel» med noen kamerater.²⁰¹

NS-medlemskap var i fokus under avhør og det er derfor mulig å avdekke et betydelig avvik i denne gruppen. Av de 135 krigsfrivillige var angivelig ikke mer enn 46 NS-medlemmer (34%). Blindheim oppgir at 312 av 350 i sitt utvalg hadde vært NS-medlemmer.²⁰² Fra Frøshaugs utvalg hadde 93.3% vært NS-medlemmer.²⁰³ Minst 73.5 % av frontkjemperne fra Troms var NS-medlemmer.²⁰⁴ 63 av de 85 soldatene fra SS-Vaktbataljon i Styrvolds utvalg var NS-medlemmer.²⁰⁵ Det er altså et betydelig avvik hva angår NS-medlemskap hos de 135 krigsfrivillige i Sverige. På bakgrunn av at jeg ikke har benyttet meg av landssviksakene er det meningsløst å trekke bastante konklusjoner. Det er derimot grunn til å tro at det var mange krigsfrivillige som løy da de ble spurt om NS-medlemskap som vist i kapittel 3.

4.3.2 Pragmatiske motiv og grunner

De krigsfrivillige som oppgav at de vervet seg av ideologiske motiv får sin troverdighet styrket av tidligere forskning. Det er derimot større grunn til å være skeptisk til de som oppgav andre pragmatiske motiv. Tidligere forskning har vist at det var de ideologiske

¹⁹⁸ Utdrag av protokollet hållet hos överståhållarämbetet den 11. april 1945, Centraldossiér J.F.K., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 1972. Og som motiv for sin krigsdeltagelse vektlegges i større grad Se blant annet Hansen til SUK, Kjesäter den 15.11.1944.

¹⁹⁹ Emberland og Kott 2012: s. 264.

²⁰⁰ Berg til Kgl. Norsk legasjon den 19.5.1943, RAS SUK, Läagerarkiv – Kjesäter, EII: 17488.

²⁰¹ Leirud til Rettskontoret, Stockholm, den 16.7.1944, RAS SUK, Läagerarkiv – Kjesäter, EII: 28461.

²⁰² Blindheim 1977: s. 131-132.

²⁰³ Frøshaug 1955: s. 464.

²⁰⁴ Skjønsfjell: s. 40.

²⁰⁵ Styrvold 2009: s. 52.

motivene som i hovedsak lå bak beslutningen om å la seg verve. Da analysen bygger på motiv oppgitt av desertører og dimitterte krigsfrivillige som flyktet er det troverdig at de vervet seg av andre motiv.

Av de pragmatiske motivene er trolig eventyrlyst det motivet som kan tillegges størst troverdighet. Eventyrlyst var både et velkjent og vanlig motiv blant nordmenn i tysk krigstjeneste. Blant de 135 dukker eventyrlyst gjerne opp sammen med andre motiv noe som indikerer at eventyrlyst sjelden var nok i seg selv.

Det økonomiske motivet ble oppgitt av så mange som 21 krigsfrivillige. I forhold til annen forskning er det unormalt høyt, men kan forklares da 15 av de 21 tjenestegjorde i SS-Vaktbataljon. Styrvold mente flertallet av soldatene i denne enheten vervet seg av økonomisk opportuniste. Det gjaldt spesielt menn med familier å forsørge da støtterordningene var lukrative.²⁰⁶ To brødre oppgav dette var grunnen til at de vervet seg i september 1942.²⁰⁷ Det fantes også de frivillige som vervet seg til Den Norske Legion da de oppfattet de økonomiske betingelsene gunstige.²⁰⁸ Dette motivet virker likevel spesielt troverdig for soldatene i SS-Vaktbataljon. På tross av dette er det likevel grunn til å stille seg kritisk til påstandene flere kommer med. Svært mange av de frivillig i nettopp i Vaktbataljonen oppgav i Sverige at de trodde det var en sivil tjeneste.²⁰⁹ I hvilken grad de ulike annonsene for Hirdvaktbataljonen og SS-Vaktbataljon faktisk presiserte hvilken tjeneste man vervet seg til er ofte uklart. Enkelte som J.P.J. opplyser likevel at de var klar over at det var «regelrett krigstjeneste» de vervet seg til. J.P.J. oppgav likevel at han ikke skjønnte enheten var ledet av tyske offiserer.²¹⁰

Hele 15 personer oppgav personlige forhold som motivet til at de vervet seg. Dette er personer som fortalte om ulykkelige forhold hjemme, ekteskap som gikk i oppløsning eller kjæresten som forlot dem. Forklaringene bærer preg av dette var impulshandlinger som de senere angret sterkt på. Det er nesten umulig å avgjøre om det er sannheten disse personene forteller. Enkelte kilder tyder likevel på at noen av de tragiske historiene ikke er helt sannferdige. En frontkjemper oppgav at han vervet seg til Den Norske Legion da kjæresten brøt forlovelsen. Han forsto det var galt, men var så ute av seg at han ikke brydd seg.²¹¹ Da han ble avhørt av svenskene oppgav han at han var nysgjerrig på hvordan krigen var. En brutt

²⁰⁶ Styrvold 2009: 52-55 og 60-61.

²⁰⁷ Angell-Baustad til Rettskontoret, Stockholm, den 1.3.1945, RAS SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 45335.

²⁰⁸ Avhør av norske flyktninger ved landsfiskalens kontor i Vingåker, 29.8.1942, Centraldossiér S.A.A., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABB 146.

²⁰⁹ Se for eksempel Melbostad til Rettskontoret den 15.10.1944, RAS SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 34988. I en avis sto at det i en annonse at man søkte sivile vaktfolk. Henvendelser skulle rettes til Drammensveien 105.

²¹⁰ Bjørnerud til Rettskontoret, Stockholm den 6.3.1945, RAS SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 45656 s. 1-2.

²¹¹ Mellem til Socialstyrelsen angående B.D., Centraldossiér B.E.L.D., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABB 2350.

forlovelse eller kjærlighetssorg ble ikke nevnt.²¹² Det er ikke slik at disse to motivene utelukker hverandre, men viser at troverdigheten til denne type motiv ofte var tvilsom.

Press fra nærmiljøet var angivelig en grunn til at flere lot seg verve. De krigsfrivillige påsto at arbeidskollegaer, sjefer, familie og venner var årsaken til at de vervet seg. I Sverige kan det ha vært fristende å framstille seg som et offer for gruppepress og sosial stigma. I denne kategorien er kanskje forklaringen til A.A den mest spesielle. Han oppgav å ha blitt presset til fronttjeneste av sin egen familie. Familien var svært entusiastisk for NS og skal ha mast på han for å la seg verve.²¹³ Hvorfor familien ivret på for at mannen skulle verve seg kommer ikke klart fram. Hoveddelen av de som oppgav denne grunnen skylder på venner, kollegaer og sjefer. J.A.L. jobbet som politiinstruktør på Kongsvinger da 1. politikompani ble proklamert. Gjennom et sirkulær oppfordret Jonas Lie alle til å søke. J.A.L. meldte seg etter gjentatte oppfordringer og press fra andre.²¹⁴

Mens noen angivelig ble presset inn i krigstjeneste ble andre tvunget. Hele 23 personer oppgav at de ble tvunget til å verve seg. Noen nordmenn hadde tyske foreldre og ble derfor innkalt til krigstjeneste. Uten mulighet til å nekte falt valget ofte på Waffen-SS som opererte med tidsbegrenset kontrakt.²¹⁵ Andre avhørte fortalte i Sverige at fedre eller søsken var tatt som gisler. De ble da gitt et valg: Verver du deg slipper din bror eller far fri.²¹⁶ Noen hadde gjort seg skyldig i forbrytelser og ble gitt valg mellom konsentrasjonsleirer og fronttjeneste.²¹⁷ Flere andre satt angivelig i fengsel eller på Grini og valgte å verve seg da tilbudet kom.²¹⁸ I en masteroppgave kommer det fram at Germanske SS Norge anså Grini som potensiell vervekilde.²¹⁹ Germanske SS Norges stabssjef Leif Schjøren ønsket at alle innsatte menn under 20 år skulle lokkes over til den nasjonalsosialistiske sak ved å gi dem bedre soningsforhold. For dette oppdraget ble det innkalt to Germanske SS Norge-menn fra stormen²²⁰ i Stavanger til Grini. Vervearbeidet førte til at tre mann vervet seg til SS-Vaktbataljon, 7 mann til Waffen-SS, 15 mann til Kriegsmarine og noen flere til blant annet

²¹² P.M. fra Eriksson den 2.1.1943, Centraldossiér B.E.L.D., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABB 2350.

²¹³ Hansen til SUK angående avvisning av A.A, Centraldossiér A.A., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABB 2477.

²¹⁴ Storli til Rettskontoret den 1.12.1943, RAS SUK, Lägararkiv – Kjesäter, EII: 22394. s. 2.

²¹⁵ Horndahl til Sosialstyrelsen, Kjesäter den 10.7.1944, SÄPO-arkivet, XII83A/4002.

²¹⁶ Sjaastad til SUK, Kjesäter, den 25.2.1945, Centraldossiér H.N.G., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 957. I akkurat dette tilfellet skal det nevnes at H.N.G. hadde prøvd å verve seg som frivillig til de finske styrkene. Han var tidligere en finlandsfrivillig.

²¹⁷ Hansen til SUK, Kjesäter, angående avvisningen av T.F., Centraldossiér T.F., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABB 3013.

²¹⁸ Hansen til SUK, Kjesäter, den 14.3.1945, Centraldossiér R.W.A., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 226. Denne personen fortalte at han og seks andre lot seg verve mens de var på Grini. Han hadde sittet 8 måneder på Grini da tilbudet kom.

²¹⁹ Olav Christoffer Bogen, *Fremst I fylking. Germanske SS Norge. Organisasjonens historie, skoleringsvirksomhet og ideologi*, Masteroppgave i historie, Oslo 2008: 35-36.

²²⁰ En Storm var Germanske SS Norges avdeling i et fylke. En stormfører ledet en Storm.

Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps og Legion Speer. I *Nådeløse Nordmenn* omtales den nevnte strategien, samt et annet prosjekt som ble gjennomført av Germanske SS Norge. Flere lojale menn skulle settes inn på Grini som «normale» fanger. Her skulle de prøve å innhente informasjon og verve andre fanger til krigstjeneste.²²¹ En Waffen-SS frivillig som flyktet til Sverige utdyper hvordan det topphemmelige prosjektet skulle gjennomføres. Det skulle verves tre svært lojale Germanske SS Norge-menn fra Storm Rogaland for å la dem bli arrestert av Gestapo. Ingen skulle være informert om grunnen til arrestasjonen, selv ikke Gestapo. De skulle så innsettes som fanger på Grini. Motivet for dette oppdraget var todelt. Først skulle de tre opparbeide seg troverdighet blant fangene. Deretter skulle man diskre innhente informasjon som Gestapo ikke hadde mulighet til. Del to gikk ut på at de tre skulle gradvis innta en nazistisk innstilling som skulle påvirke fangene. Målsettingen var å kunne verve så mange fanger som mulig til Waffen-SS.²²²

Et betydelig antall fanger ble vervet til krigstjeneste på Grini. Det er også naturlig å tro at andre lot seg verve i norske fengsler, og eventuelt i Tyskland og Polen. Gisseltagning blant slektninger var også noe som andre krigsfrivillige fryktet. Selv de som vervet seg på bakgrunn av andre motiver oppgav i Sverige at de hadde fryktet at familiemedlemmer skulle bli tatt som gissel.²²³ Rettskontoret i Sverige hadde også tilgang på lister over fengslede nordmenn i Norge, Tyskland og Polen.²²⁴ Det var derfor teoretisk mulig å etterprøve slike opplysninger.

11 av de 135 påsto da de ble avhørt at de vervet seg for å unngå arrestasjon eller annet arbeid. Dette var en gruppe som av ulike grunner oppfattet tysk militærtjeneste som et bedre valg enn annet arbeid. Noen var lei å arbeide for tyskerne og så Waffen-SS som en utvei.²²⁵ For enkelte må valget om å verve seg ha framstått som et valg mellom pest og kolra. Slik kan det muligens ha fortont seg for T.E., som valgte å verve seg til Kriegsmarine da han angivelig var ettersøkt av det tyske politiet for tyveri.²²⁶ Problemet med dette motivet er at det må ha vært svært vanskelig for Rettskontoret å sjekke opp. Det finnes eksempler på at de hadde tilgang på polititidende, men i hovedsak virker det å være unntaket. Som flyktning gjorde man seg ingen tjeneste ved å innrømme at man vervet seg for å unngå arbeid eller arrestasjon.

²²¹ Veum 2013 s. 830 og 850-851

²²² Specialrapport fra Hansen til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret den 13.4.1944, RA, S-1560/F/Fc/L0284, Sak. nr. 810, Den Norske Legion. Dette oppdraget skal avhørte angivelig ha fått kort tid før jul 1943.

²²³ Jokstad til Kgl. Norske legasjon den 4.9.1944, Centraldossier K.G.D., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 1694.

²²⁴ RA/S-1560/F/Fc/L0281, Sak nr. 406 I. Fengsler og konsentrasjonsleirer i Tyskland.

²²⁵ Se for eksempel: Til Sosialstyrelsen angående avvisningen av A.T.S. de 19.4.1944, Centraldossier A.T.S., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 3957 og Melbostad til Rettskontoret, den 8.3.1944, RAS SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII: 25277.

²²⁶ Hansen til SUK, Kjesäter, den 2.11.1944, Centraldossier T.E., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 746.

Det siste motivet som ble oppgitt av flere var kanskje det minst troverdige, i alle fall ved første øyekast. 8 personer oppgav at de vervet seg til tysk krigstjeneste for å flykte, enten til Sverige eller Sovjetunionen. Med tanke på hvor mange nordmenn som flyktet til Sverige i løpet av krigen, virker dette motivet lite troverdig. Det var ikke enkelt å ta seg over grensen, men var man innstilt på å flykte virket det som gode sjanser for å få det til. P.J.C. oppgav i Sverige at han vervet seg til Waffen-SS frivillige for å flykte. Grunnen skal ha vært at tyskerne pleide å sende de krigsfrivillige igjennom Sverige med tog. Dermed kunne han hoppe av på vei igjennom Sverige. Dessverre for P.J.C. ble han sendt med båt etter å ha latt seg verve.²²⁷ En frontkjemper fortalte at han vervet seg for å flykte over til russerne. Hans kamerat hadde begått faneflukt og gått over til russerne ved fronten. Etterforskeren trodde ikke på historien og skrev ned at motivet ikke var sant.²²⁸ En annen oppgav at han vervet seg til krigstjeneste for å flykte over til russerne. Han sympatiserte med det kommunistiske Sovjetunionen. Hans historie svekkes av at han flyktet fram og tilbake mellom Norge og Sverige flere ganger. Dette tiltrakk seg da også svenske myndigheters oppmerksomhet, herunder det svenske sikkerhetspolitiet.²²⁹ Troverdigheten til det oppgitte motivet svekkes av hans besynderlige handlingsmønster. Til tross for at de fleste som oppgav dette motivet virker lite troverdige var det enkelte som kan ha fortalt sannheten. K.U. valgte i januar 1941 å signere en kontrakt som tysklansarbeider. Da kontrakten utløp sommeren samme år ble han og en del av hans kollegaer nektet å reise hjem. De valgte å verve seg til Den Norske Legion da de ville bli sendt til Norge for militær trening. Tilbake i Norge bad han om permisjon, og da den ble innvilget flyktet han til Sverige. Han kom over grensen 8.8.1941.²³⁰

4.4 Avvik i forhold til tidligere forskning?

Analysen av de oppgitte motiv viser en kompleks gruppe, men motivene skiller seg ikke ut fra tidligere forskning. De fleste motivene finnes i den eksisterende litteraturen om de norske krigsfrivillige. Derimot viser analysen av motivene at det var et betydelig ideologisk avvik. Bare 19% oppgav motiv jeg har valgt å klassifisere som nasjonalsosialistiske motiv. I tillegg oppgav bare 6.6% Finlandssympati eller anti-kommunisme. Til sammen utgjør de ideologiske motivene drøyt 26% av de oppgitte motiv. Inkluderer man NS-medlemmer, som ikke utgjorde mer enn 34%, viser det en gruppe som i hovedsak vervet seg av pragmatiske motiv (og grunner). Denne gruppen vervet seg verken for å bekjempe kommunismen eller kjempe for

²²⁷ Rapport fra Lidner den 24.2.1943, Centraldossiér P.J.C., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 607 s. 1-4.

²²⁸ Mellem til Socialstyrelsen, Kjesäter, den 21.6.1944, Centraldossiér G.G.O.B., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABA 492. På hvilket grunnlag etterforskeren konkluderer med at motivet ikke er sant kommer ikke klart fram.

²²⁹ Rapport om B.J.F.S den 13.1.1944, Säpo-arkivet, HD 1071/42. s. 1-8.

²³⁰ P.M. fra Ambrén den 10.8.1941, Centraldossiér K.U., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABB 2578.

Finland. Hvor mange som egentlig var sympatisk innstilt ovenfor NS og Nazi-Tyskland er vanskelig å si.

Andelen som oppgav pragmatiske motiv og grunner viser en gruppe som vervet seg til tysk krigstjeneste fordi de ønsket å oppnå noe på et mer personlig nivå. Det kunne være frihet, økonomi eller et eventyr de søkte da de lot seg verve. Mange oppgav at de ikke en gang vervet seg for å kjempe, men for å flykte fra arbeid, fengsel eller til Sverige og Russland. At disse personene siden valgte å flykte fra krigstjeneste, eller vanskelige forhold i Norge er da mulig å forstå. De 135 krigsfrivillige var i hovedsak ikke idealister som var drevet av politisk overbevisning, men pragmatikere som så tysk krigstjeneste som en løsning på et problem.

Mørketallene er nok store da nesten 19% oppgav uklare motiv. Det er både sannsynlig og naturlig å anta at flere ikke oppgav de riktige motivene for å ha latt seg verve. På Kjesäter hadde de krigsfrivillige ingen ting å tjene på å framstille seg som sympatisk innstilte til nasjonalsosialismen. Rettskontorets innstillinger ovenfor svenske myndigheter inneholdt gjerne en «trusselvurdering». De krigsfrivillige hadde, om de besatt kunnskap om dette, all grunn til å tone ned en eventuell ideologisk overbevisning.

5 Hvorfor flyktet de?

Minimum 135 norske krigsfrivillige valgte i løpet av krigen å flykte til Sverige. Selv om litteraturen om norske frontkjemper og krigsfrivillige jevnlig viser til en eller flere av disse 135, har det aldri tidligere blitt gjort en systematisk analyse av disse personene. Når flyktet de krigsfrivillige og hva var motivet deres for å flykte? I hvilken grad kan de oppgitte motiv for flukt sies å være troverdige, og i så fall hva forteller avhørene om situasjonen de befant seg i? Kildegrunnlaget for dette kapittelet er i hovedsak avhørsrapporter og spesialrapporter skrevet av ned på bakgrunn av avhørene med de krigsfrivillige. Avhørsrapportene må på ingen måte tas som den absolutte sannhet. Det var ikke uvanlig at etterforskerne ved Rettskontoret tilla de avhørte motiv, karakteristikk, og noterte ned generelle betraktninger. I tillegg hadde de avhørte ofte mye å tjene på å lyve eller forvrengte sannheten.

Det er det nødvendig å sette de oppgitte motiv inn i verdenskrigens kontekst. Hvert enkelt individs forklaring kan ikke analyseres uten å ha kjennskap til det større bilde de krigsfrivillige var en del av. Krigen i Europa, men også i Norge, har i større eller mindre grad påvirket deres valg. Norske desertører fra tysk krigstjeneste var ingen unik gruppe. Det er derfor hensiktsmessig å se litt på hva forskningslitteraturen sier om skandinaviske Waffen-SS frivillige og faneflukt. Komparative sideblikk til dansk og svensk forskning gir verdifull informasjon som kan belyse hvorfor norske krigsfrivillige flyktet. Likevel må det igjen bemerkes at dette ikke er en studie av norske desertører fra tysk krigstjeneste. Også dimitterte norske krigsfrivillige flyktet til Sverige i løpet av krigen.

5.1 Forskning på desertører blant skandinaviske krigsfrivillige i tysk tjeneste

I litteraturen om de norske krigsfrivillige og frontkjemperne vies det lite plass til norske desertører og overløpere fra ulike tyske militære enheter. Kjente tilfeller som Bjørn Bast Pedersens faneflukt til russerne fra Den Norske Legion blir gjerne dratt fram som et eksempel på desertører og disiplinære problemer.²³¹ Overløpere og desertører blir gjerne statistikk, men sjelden gjenstand for en mer grundig analyse i norsk litteratur om krigsfrivillige i tysk tjeneste. Det nærmeste man kommer en studie av norske desertører dukker opp i en dokumentarhistorisk bok om tyske desertører som flyktet til Sverige.

I *Tyske soldater på flukt* oppgir forfatter Eivind Heide at 320 tyskere og 20 nordmenn deserterte fra sin krigstjeneste i Norge. Fem av disse nordmennene skal ha tilhørt SS-

²³¹ Ulateig 2010: s. 188-190. For et bedre bilde av Den Norske Legions problem med desertører og dens rettspraksis i så måte: Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen, Peter Scharff Smith, Legion Norge. Forskelle og ligheder med de øvrige »germanske« legioner i Waffen SS, *Historisk Tidsskrift* (dansk) nr. 100 (2) 2000, pp. 419-448.

Vaktbataljon, og alle ble arrestert og dømt til tukthus. I den grad tydelige motiv kommer fram for de 20 nordmennene Heide omtaler, er det snakk om personlige forhold og å unngå mer krigstjeneste.²³² For de tyske desertørene som prøvde å flykte fra Norge mener Heide det dreier seg om krigstrøtthet. I tillegg ønsket mange tyske soldater å unngå beordring til Østfronten. Kjærlighetsforhold mellom tyske soldater og norske kvinner skal også ha spilt en stor rolle i flere faneflukter. Heide trekker paralleller mellom Tysklands tilbakeslag og økning av desertører til Sverige.²³³

Historikeren Harry Ellingsen nevner at Regiment Norge hadde elleve norske desertører og fire overløpere i løpet av sin eksistens. Noen av disse flyktet til Sverige. I alle fall 8 av flyktningene var innom Divisjon Nordland, men de rømte ikke nødvendigvis da de var tilknyttet denne divisjonen. Dessverre gir Ellingsen i liten grad innsikt i hvorfor disse personene valgte å desertere, men antyder at en krevende tjeneste og stor misnøye innad i regimentet kan ha vært foranliggende årsaker til faneflukten.²³⁴ I Egil Ulateigs «Jakten på masseorderne» blir flere Waffen-SS frivillige som flyktet til Sverige brukt som kilder, uten at han gir et bilde av denne gruppen. Kildene etter frontkjempere som flyktet til Sverige benyttes for å sannsynliggjøre krigsforbrytelser på Østfronten.²³⁵

Også blant danske og svenske krigsfrivillige fantes det de som begikk faneflukt. De danske historikerne Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith bak «*Under hagekors og Dannebrog*» bruker ikke mye plass på denne gruppen, men oppgir at rundt 88 dansker begikk faneflukt fram til desember 1943. 38 av disse var på frifot, og man antok flere hadde flyktet over til Sverige. Motivene skal ha variert, men de nevner at i løpet av de første krigsårene var det individuelle motiv. Det antydes at flere kom fra belastede hjem, noe som kunne ha ført til spontanverving, som de senere angret på. Andre kan ha flyktet på grunn av krigens utvikling. Som med tilfellet for de norske desertørene var det spesielt på «orlov» (permisjon) at danskene så sitt snitt til å begå faneflukt. Faktisk var danske desertører i Waffen-SS allerede blitt svært problematisk i 1941. Det ble innkalt til et møte i Utenriksministeriet mellom tyske og danske representanter den 3.11.1941 der de tok opp problemet.²³⁶ Også i desember 1943 skal antallet desertører ha vært bekymringsverdig høyt

²³² Heide 1988: s. 90-96. Heide inkluderer tydeligvis tre nordmenn som begikk faneflukt i Finland blant de 20 nordmennene. Ut ifra hva han selv oppgav som avgrensninger burde de ikke vært inkludert. Derimot befinner de tre seg blant denne oppgavens 135 norske krigsfrivillige som flyktet til Sverige.

²³³ Heide : 1988: s. 16-18. Også andre motiv hadde også en viss oppslutning. Noen hadde gjort kriminelle handlinger, andre var lei streng disiplin og tysk militarisme. Anti-nazisme var sjelden et motiv for flukt blant tyske soldater i følge Heide.

²³⁴ Ellingsen 2011: s. 174-176.

²³⁵ Ulateig 2006.

²³⁶ Christensen, Poulsen og Smith 2013: s. 309-311.

blant danske krigsfrivillige. I starten av januar 1945 var antallet nådd slike dimensjoner at SS anså det nødvendig å statuere et eksempel med å henrette en desertør. Årsaken til det økende antallet faneflukter skal ha vært krigstrøtthet.²³⁷ I en artikkel skrevet av de samme historikerne kommer det fram at minst 9 dansker deserterte i løpet av høsten 1941. I tillegg oppgir de to tidspunkter der flest dansker skal ha forlatt sine respektive enheter. De tidspunktene skal ha vært da Frikorps Danmark ble avviklet sommeren 1943, og da det ble klart at Tyskland ville tape krigen. I alt skal over 100 dansker ha prøvd å desertere, og en klar overvekt valgte å flykte fra tjenesten under permisjon.²³⁸ Hvor mange av dem som valgte å flykte over til Sverige gir de ingen informasjon om, men ut ifra hva jeg har sett i egne kilder er det en del, men trolig færre enn norske krigsfrivillig.

Blant de drøyt 200 svenske frivillige i tysk uniform skal angivelig 25 Waffen-SS frivillige ha valgt å desertere i løpet av krigen. De svenske historikerne Lars Gyllenhaal og Lennart Westberg nevner at desertørene skal ha hatt ulike motiv; «Krigstrøtthet i samband med Tredje rikets vikande krigslycka, förlorade illusioner om den nazistiska «idealstaten» eller rent personliga skäl.»²³⁹ Som vi skal se var det mange likheter mellom motivene til tyske, danske, norske og svenske desertører.

5.2 På hvilket tidspunkt flyktet de norske krigsfrivillige?

Før de oppgitte motiv blir analysert er det nødvendig å se litt nærmere på tidspunktene de krigsfrivillige flyktet over til Sverige. At tidspunkt for å flykte og hvilket motiv man oppgav kan ha en sammenheng er ikke usannsynlig. I litteraturen ble krigstrøtthet og krigens utvikling ilagt stor betydning for faneflykt. Var det noen tidspunkter som pekte seg ut, eller var det en jevn strøm krigsfrivillige over grensen fra 1941-1945?

Som krigsfrivillige i tysk tjeneste hadde svært mange av dem tjenestegjort ved et, eller flere, frontavsnitt i løpet av sin krigstjeneste. I alle fall 66 av de 135 krigsfrivillige skal ha vært ved fronten, men på ulike tidspunkt. Flere hundre norske Waffen-SS frivillige var allerede i aktiv krigstjeneste ved invasjonen av Sovjetunionen 22. juni 1941. De fikk dermed oppleve den svært vellykkede innledning av felttoget i øst. Flesteparten av de norske frontkjempere tjenestegjorde likevel i en periode da krigslykken var i ferd med å snu.²⁴⁰ Det er delte oppfatninger om når krigslykken definitivt snudde for Nazi-Tyskland, men for mange

²³⁷ Christensen, Poulsen og Smith 2013: s. 313.

²³⁸ Christensen, Claus Bundgård, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith. The Danish Volunteers in the Waffen SS and German Warfare at the Eastern Front, Contemporary European History, vol 8, No. 1 (Mar., 1999), pp.73-96. s. 89.

²³⁹ Gyllenhaal og Westberg 2010: s. 256 og 296-297.

²⁴⁰ Sjøstad 2006: s. 83-84. Sjøstads oppgir et omtrentlig antall på 2150 nordmenn i tysk krigstjeneste ved årsskifte 1942/1943.

er slaget om Stalingrad det avgjørende vendepunkt. At krigens gang må ha påvirket de norske krigsfrivillige er helt klart, men i hvilken grad og på hvilken måte må ses på nærmere.

Tabell 5. 1. I hvilket år flyktet de:

År:	1941	1942	1943	1944	1945
Antall:	2	6	23	64	40

Tabell 5.1 bygger på de omtrentlige flukttidspunktene som oppgis i avhørsrapportene. 134 av de 135 krigsfrivillige har det vært mulig å oppdrive et flukttidspunkt til. Tabellen viser at svært få flyktet i 1941 og 1942. I 1943 derimot har det vært en markant økning av krigsfrivillige som flyktet over grensen. Så tredobles nesten antallet i 1944, og i 1945 kom 40 krigsfrivillige seg over grensen før andre verdenskrig var over. Norske krigsfrivillige som kom over grensen etter dette er ikke inkludert innenfor denne oppgavens rammer. Enkelte individer faller dermed utenfor, men for å gi det mest presise svaret på denne oppgavens problemstillinger har det vært nødvendig.

I 1941 var det altså to krigsfrivillige som flyktet. Den ene personen oppgav å ha blitt tvangsvervet til Den Norske Legion i oktober, men flyktet fra tjenesten allerede måneden etter.²⁴¹ Den andre vervet seg til Den Norske Legion for å kunne få reise hjem fra tysk arbeidstjeneste og dermed flykte til Sverige. Flukten over grensen skjedde 8. august 1941.²⁴² I 1942 hadde antallet steget til 6 personer. I boken «Himmlers Norge» oppgis det at medlemmer fra Vaktbataljonen flyktet til Sverige i perioden 1942-1943, uten at et eksakt antall spesifiseres. Ut ifra oppgitt dato og kildehenvisninger til avhørsrapporter er det snakk om minst to som rømte høsten 1942, og en som rømte i 1943.²⁴³ De to som flyktet i 1942 er ikke blant de 135 denne oppgaven tar for seg og indikerer dermed at det finnes et lite mørketall dette året.

Den 2. februar 1943 var slaget om Stalingrad over, men tyskerne gjenerobret initiativet på Østfronten ved Karkhov måneden etter, før den siste store tyske sommeroffensiven mot Kursk i juli mislyktes. På samme tidspunkt gikk de allierte i land på Sicilia og senere på det italienske fastlandet. Militærhistorisk er 1943 således et svært viktig år med mange tyske

²⁴¹ Protokoll over polisförhör avgitt av Hjerpe den 23.11.1941, Centraldossiér G.E.S., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 3058. Den avhørte ble angivelig tvangsrekruttert til Den Norske Legion på grunn av sin militærutdanning samt hans krigserfaring fra Finland. Han ble sendt til en utdanningsleir i Hallingdal, men rømte etter kort tid da han mente kunne bli anvendt mot egne landsmenn.

²⁴² P.M. angående K.U. fra Abrén den 10.8.1941, Centraldossiér K.U., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABB 2578

²⁴³ Emberland og Kott 2012: s. 372 og 583, fotnote 342.

tilbakeslag. Det er likevel vanskelig å finne et mønster som gir et definitivt svar på den økte flyktningestrømmen i 1943 da 19 krigsfrivillige valgte å flykte. Verken oppgitte motiv, eller tidspunkt for flukt viser et klart mønster. Derimot kan økningen til en viss grad skyldes at 1943 var året svært mange Waffen-SS frivillige ble dimittert fra tysk tjeneste. Sjøstad oppgir et minimumsantall på 795 dimitterte i 1943. Nordmenn i divisjon Wiking, Den Norske Legion og 1. politikompani utgjorde hovedvekten av de dimitterte i denne perioden. Den Norske Legion og 1. politikompani avsluttet sin frontinnsats våren 1943 og Legionen ble oppløst i mai 1943.²⁴⁴ Økningen i 1943 kan til en viss grad skyldes mange hjemvendte Waffen-SS frivillige. Det mener i alle fall de danske historikerne er årsaken til økningen av danske desertører i 1943.²⁴⁵ Det som er klart er at 8 av de 23 norske krigsfrivillige som flyktet i 1943, stakk av da de allerede var dimittert. Resten begikk faneflukt fra sine respektive enheter, gjerne ved permisjon eller lasarettopphold. Det skal bemerkes at fire av de 23 hadde tjenestegjorde i SS-Vaktbataljon.

Det er slående at nesten tre ganger så mange valgte å flykte i 1944 som i 1943. Hvorfor denne voldsomme økningen i 1944? Tabell 5.1 kan gi inntrykk av at de fleste flyktet da det i stor grad var klart at Tyskland ville tape krigen. Ved å dele 1944 inn i kvartaler kommer det et enda tydeligere mønster fram.

Tabell 5.2. tidspunkt for flukt 1944:

1944	januar – mars	april – juni	juli – september	oktober – des.
Antall:	8	10	22	24

Som man kan se av tabell 5.2 var det på sensommeren og høsten 1944 at de krigsfrivillige i hovedsak flyktet over grensen. De siste 6 månedene av 1944 flyktet altså 46 av de 135 over grensen. Tar man med de fire første månedene, samt de 8 første dagene av mai 1945, flyktet altså 86 av de krigsfrivillige i løpet av krigens siste 10 måneder. Krigens utvikling i Europa blir derfor naturlig å trekke fram som en mulig forklaring.

Den 6. juni 1944 gikk allierte styrker i land i Normandie. Den 22. juni 1944, på dagen tre år etter Barbarossa, angrep den Røde Arme tyskernes Armegruppe Sentrum (Operasjon Bagration). I løpet av et par måneder opphørte en hel tysk armegruppe å eksistere og Wehrmacht ble påført et uerstattelig tap. I en slik situasjon, avhengig av hvor godt den enkelte

²⁴⁴ Sjøstad 2006: s. 67-69.

²⁴⁵ Christensen, Poulsen og Smith 1999: s. 89. Frikorps Danmark ble oppløst sommeren 1943, etter periodevis svært hard fronttjeneste.

nordmann var informert, må utsiktene til en tysk seier ha virket umulig. For de mest fanatiske nasjonalsosialister kan selvfølgelig krigens alvor ha blitt tilslørt. For norske krigsfrivillige i tysk tjeneste og dimitterte frontkjempere, må alvoret i den militære situasjonen ha stått klart for dem. Det var også i 1944 de norske frontkjemperne opplevde de største tapene blant sine egne. Et minimumsantall på 325 mann falt i løpet av året, der juni skiller seg ut med 101 falne. Dette var et voldsomt oppsving fra 1943 da bare 81 frontkjempere falt.²⁴⁶ Grunnen til de store tapene i akkurat 1944 var den Røde Armes voldsomme offensiver i sektorer der norske frontkjempere var konsentrert. I de første månedene av 1944 var tapene primært knyttet til 11. SS divisjon Nordland, der regiment Norge inngikk. Divisjonen kjempet desperate kamper mot den Røde Arme i Baltikum. I juni samme år ble SS-Skijegerbataljon Norge posisjoner i Karelen utsatt for overveldende sovjetiske angrep. Tapene de norske skijegerne opplevde utgjør tilnærmet alle falne frontkjempere i juni 1944.²⁴⁷ I denne sammenheng kan det være verdt å bemerke at svært mange av de Waffen-SS frivillige i materialet tilknyttet Skijegerbataljonen, befant seg andre steder enn fronten på dette tidspunktet, av ulike grunner.

De siste 10 månedene av krigen flyktet flertallet av norske krigsfrivillige i tysk tjeneste. Det er en korrelasjon mellom Tysklands stadig svakere krigsstilling og antallet flyktninger. Det er derfor ikke usannsynlig at både motiv og tidspunktet for flukt kan ha vært styrt av krigens utvikling.

5.3 Hvilke motiv for flukt oppgav de krigsfrivillige?

For å forstå hvorfor så mange som 135 norske krigsfrivillige valgte å flykte til Sverige, under eller etter endt krigstjeneste, er det nødvendig å gjøre en analyse av de oppgitte motiv. Selv om man skal være ytterst kritisk til hver enkelt forklaring, er det heller ikke mulig å avfeie alle oppgitte motiv som løgn. Både fordi kildegrunnet er for tynt til å avsløre eventuelle løgner, og fordi mange trolig oppgav riktig motiv. Ved å gjennomgå avhør gjort på de 135 personene, viser det seg at det er en gruppe som slutter opp om relativt få motiv. Det var svært mange sammenfallende motiv som lett lar seg kategorisere indikerer at gruppen var overraskende homogen. De ser ut til å ha hatt relativ lik oppfatning av sin egen situasjon. En gruppe på 20 krigsfrivillige oppgav enten svært uklare motiv, eller at motivet deres ikke er nedtegnet i rapportene. Det må igjen presiseres at det er en viss grad av skjønn i kategorisering av motiv.

²⁴⁶ Sjøstad 2006: s. 77.

²⁴⁷ Sjøstad 2006: s. 80.

Tabell 5.3.: Oppgitte motiv for flukt

Motiv:	Antall per år:						
	1941	1942	1943	1944	1945	Sum:	Prosent:
Unngå krigstjeneste	-	1	9	32	16	58	43%
Fryktet strid mot landsmenn	1	-	2	5	4	12	9%
Ideologiske motiv	-	2	2	6	2	12	9%
Unngå arrestasjon og straff	-	2	5	17	14	38	28%
Uklart motiv	1	1	6	8	4	20	15%

5.3.1 Unngå krigstjeneste

Det vanligste oppgitte motiv for flukt nevnes av 58 personer (43%). Motivet de oppgav var at de ikke ønsket å utføre (mer) krigstjeneste. At mange oppgav et slikt motiv er forståelig da krig er en ekstrem situasjon. Hvilke belastninger frontkjemperne måtte overkomme, både fysisk og psykisk, ved fronten vet bare de. At krigstjenesten var svært hard er likevel godt dokumentert. Det å vite at krigstjeneste var svært krevende er likevel ikke nok for å gi en tilfredsstillende forklaring på hvorfor såpass mange valgte å oppgi dette motivet i Sverige. At de frivillige oppgav at de ikke ønsket mer krigstjeneste forteller lite om hvorfor.

Blant de norske 20 desertørene Eivind Heide omtaler oppgav minst en at han begikk faneflukt fordi han ikke ønsket å utføre krigstjeneste. Desertøren ønsket ikke fronttjeneste fordi han ikke var forberedt for en slik tjeneste.²⁴⁸ Mange av de tyske soldatene Heide har studert fryktet i 1945 at de at de skulle bli kommandert til å fortsette en krig de så på som en meningsløs.²⁴⁹

²⁴⁸ Heide 1988: s. 93-94.

²⁴⁹ Heide 1988: s. 12.

Ved å se på tabell 5.3 ser man at dette motivet «Unngå krigstjeneste» hovedsakelig er oppgitt i 1944 og 1945. Da var Tyskland på defensiven på alle frontavsnitt og svært mange frontkjempere falt ved fronten. Det er helt tydelig at krigstjeneste var lite forlokkende for de krigsfrivillige de siste 16 månedene av krigen. 48 av de 58 som oppgav motivet «Unngå krigstjeneste» flyktet i perioden 1944-1945. Av de 58 som oppgav dette motivet, hadde også 25 av dem fronttjeneste bak seg. At fronterfaring trolig spiller en sterk rolle i det oppgitte motiv kan man få inntrykk av igjennom enkelte forklaringer. Tre frontkjempere som deserterte fra Skijegerbataljonen oppgav at «de ville ikke påny oppleve det helvete som legionærene lever under tysk kommando». De hadde hatt permisjon under slaget om Karelen, og unngikk dermed blodbadet.²⁵⁰ Riktignok flyktet ikke alle de som fortalte om brutale forhold ved fronten for å unngå ny frontinnsats. Men om man ser deres utsagn som representativt også for andre, vitner det om en svært tøff og belastende overgang fra det sivile liv. De tidligere frontkjemperne J.G.T. og Ø.O.B. snakket med journalisten og Kjesäter-funksjonæren Evald O. Solbakken like etter at de hadde ankommet Kjesäter. De to Wiking-veteranene fortalte om svært brutale forhold ved fronten, og J.G.T. siteres slik «Avh. sier at tyskernes brutalitet, hele deres mentalitet, var en hard påkjenning for nordmennene. Avh. for sin del fikk brekkninger første gang han så virkelig hvordan tyskerne kunde opptre.»²⁵¹ Disse to var ikke de eneste Wiking-veteranene som fortalte om tyskernes brutalitet. Samtidig viser det at krigføringen i seg selv neppe var eneste årsak til motivet.

Rettskontorets etterforskere spekulerte i at den egentlige grunnen til at de krigsfrivillige kom over grensen var krigens utvikling.²⁵² Flukttrenden er så sterkt knyttet til 1944 og 1945 at det er sannsynlig at de har rett, men det kan ikke bevises. At de tyske tilbakeslagene forårsaket en økning av desertører og fluktforsøk til Sverige antydes også i litteraturen. På tross av dette er det ytterst få norske krigsfrivillige som oppgav at de flyktet fordi de så hvordan krigen kom til å ende. «Som grunn for reisen til Sverige oppgir han at han var på det rene med at Tyskland vilde tape krigen. Han vilde derfor bort fra tyskerne og visste ingen anden utvei enne å rømme til Sverige». Denne frontkjemperen hadde tjenestegjort i

²⁵⁰ Rapport fra E.F., Kjesäter, 6. september 1944, RA/S-1725/1/D/Da/L0451, Spesialrapporter Kjesäter, nr. 30152-36770. E.F. jobbet trolig for Pressekontoret og avhørte de tre frontkjemperne som fortalte om sin fronttjeneste.

²⁵¹ Spesialrapporter fra E.O.S. angående 49795 og 49794, den 28.4.1945 og 29.4.1945, RA/S-1725/1/D/Da/L0453, Spesialrapporter fra Kjesäter, nr. 44461-60667. Spesialrapportene er innholdsrike og omhandler mer enn bare deres opplevelser fra østfronten. Ø.O.B. og J.G.T. forteller om grusomme overgrep mot den ukrainske sivilbefolkningen, og da spesielt jødene. Store deler av denne spesialrapporten er gjengitt, tilnærmet ordrett i Solbakken 1945: s. 129-147.

²⁵² Se for eksempel Hansen til SUK, Kjesäter angående avvisningen av K.S.E, Centraldossiér K.S.E., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 719. K.S.E. påsto i avhør at han hadde blitt religiøs og angret på det han hadde gjort. Etterforskerne levnet dette motivet for flukt lite gehør.

Finland inntil han ble skadet, og hadde vært en idealist når det gjaldt medlemskapet i NS. Han flyktet til Sverige i november 1944.²⁵³ Til tross for dette er det ytterst sjelden at slike utsagn kommer fram i rapportene. Det i seg selv er interessant, og gir grunn til å mistenke flere krigsfrivillige flyktet fordi de så at krigen snart var tapt.

Slitasjen ved krigstjenesten gjorde at mange ønsket å avslutte tjenesten. Svært mange av de 135 frivillige oppgav i avhør at de flere ganger i løpet av sin krigstjeneste søkte om å bli dimittert eller få permisjon. En norsk frontkjemper som tjenestegjorde i Leibstandarte SS Adolf Hitler oppgav i Sverige at han jevnlig prøvde å bli dimittert. Unngå mer krigstjeneste var riktignok ikke motivet hans for flukt, men avhøret belyser problemene nordmennene hadde med å komme fri av tjenesten. Fra frontkjemperen vervet seg sommeren 1941 til han ble dimittert sommeren 1944 skal han gjentatte ganger forsøkt å komme fri. Først da divisjonen befant seg i Italia høsten 1943 fikk han forlate enheten, men måtte oppholde seg i Tyskland fram til han ble dimittert i mai 1944.²⁵⁴ Han var ikke alene om å kjempe en lang kamp mot SS-byråkratiet. Flere frivillige oppgav å ha vært i Tyskland i lengere perioder i påvente av å bli dimittert. Rapportene gir dessverre lite indikasjon på hva de frivillige da slo ihjel tiden med. Krigsfrivillige som oppgav at de var lei krigstjeneste eller ville unngå krigstjeneste kom gjerne med utsagn som: «Avh. opplyser at han nu var håplöst trett på det hele, og for å komme ut av det römte han til Sverige.»²⁵⁵ Dette kom fra en desillusjonert frontkjemper fra SS-Skiløperbataljonen som flyktet over til Sverige i juli 1944. En Wiking-veteran fortalte i Sverige at han og flere andre nordmenn angivelig hadde gått til «sit down» streik. Han hadde fått avslått en søknad om å bli dimittert og hadde i tillegg avtjent kontraktstiden. De ville avslutte tjenesten og dra hjem til Norge. Konflikten gikk tydeligvis så langt at Reichsführer-SS Heinrich Himmler selv grep inn og dimitterte dem. Vel hjemme forsto frontkjemperen at han bare var overflyttet til Waffen-SS reserven, så han flyktet over grensen.²⁵⁶

Konflikt rundt krigstjeneste-kontraktene var langt fra uvanlig og kontrakten Den Norske Legion underskrev er kanskje det beste eksempelet på dette. Det store stridstema var tjenestens varighet i forhold til det som sto i kontrakten. De nordmenn som vervet seg til Den

²⁵³ Mårås til SUK, Kjesäter 28.11.1944. Centraldossiér Y.J.S., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 4045

²⁵⁴ Sjaastad til Kgl. Norske Legasjon, Stockholm, den 20.2.1945, RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII: 44461. Denne frontkjemperen oppgav en del interessante opplysninger om sin tid i Hitlers personlige Waffen-SS divisjon.. Han kjempet med Leibstandarte i noen av andre verdenskrigs hardeste slag, så det er kanskje ikke så rart han ønsket å bli dimittert.

²⁵⁵ Leirud til kgl. Norske Legasjon, Rettskontoret, Stockholm den 16.7.1944, RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII: 28461.

²⁵⁶ Rapport fra Oddv. H., Kjesäter, den 9.7.1944, angående 28241, RA/S-1725/1/D/Da/L0451, Spesialrapporter Kjesäter, nr. 27802-30158.

Norske Legion sommeren 1941 underskrev en kontrakt for minst 6 måneder, der minimum 5 av dem skulle betjenes i utlandet.²⁵⁷ At Den Norske Legion befant seg ved Østfronten fra februar 1942 til første del av 1943, førte til at mange av de opprinnelige medlemmene befant seg ved fronten like lenge.²⁵⁸ Mange frontkjemperne opplevde det som et kontraktsbrudd og det kan ha vært medvirkende til «krigstrøtthet» blant veteranene fra Legionen.

Overraskende få av de Waffen-SS frivillige som i løpet krigen var tilknyttet Den Norske Legion oppgav at de flyktet for å unngå ny krigstjeneste. Dette til tross for de mange skuffelsene og problemene denne enheten opplevde i løpet av sin eksistens. Bare 10 av de krigsfrivillige med en fortid i Legionen sluttet opp om dette motivet. Problemene innad i Legionen og tyskernes misnøye med enheten er for omfattende til å dekkes her. Den Norske Legion er likevel et godt eksempel på at tjenesten ikke ble slik de krigsfrivillige mente de var lovet. Eksempler på stridsområder mellom Den Norske Legion og Waffen-SS er gjerne kontrakten de underskrev, edsavleggelsen i Fallingbostel, ikke en ren norsk enhet og frontinnsats ved Leningrad - ikke Finland. Det oppsto en rekke problemer mellom det historiker Ole Andreas Dahl kalte «Legionens «norske» forutsetninger» og Waffen-SS «retningslinjer.»²⁵⁹ Noen av krigsfrivillige fortalte hvordan de oppfattet tjenesten i Legionen. En frontkjemper fortalte om flere skuffelser allerede under utdanningen i Tyskland. Etter å ha vervet seg sommeren 1941 ble han forlagt på Gullskogen i fjorten dager. «Her ble det forelagt en kontrakt om fem måneders tjenestetid i utlandet. De trodde de skulde til Finnland, men i stedet ble de sendt til Falling Bostell i Tyskland. Der fikk de utlevert tysk uniform og fikk ikke lov til å bære det norske flagg på uniformen.»²⁶⁰ En annen fortalte om stemningen i Legionen; «Det var vanligvis nasister som hadde meldt seg til Den Norske Legion, men det ble ikke snakket politikk der. Stemningen var dårlig blant nordmenn – med stor pessemisme - og alle ønsket bare å få komme hjem.» Avhørte fortalte at også tyske soldater i denne sektoren av fronten slet med dårlig moral. Russerne skal jevnlig ha holdt dem oppdatert med de store krigsbegivenheter.²⁶¹ At han begikk faneflukkt under sin første permisjon fra fronten er derfor

²⁵⁷ Blindheim 1977: s. 36.

²⁵⁸ Blindheim 1977: s. 50-51.

²⁵⁹ Dahl 1972: s. 35. Hovedoppgaven i sin helhet tar for seg den politiske og militærpolitiske betydningen av Den Norske Legion, og striden mellom norske og tyske myndigheter. En kortfattet analyse av striden mellom Waffen-SS og NS i Emberland og Kott 2012: s. 264-275. Denne analysen trekker Legionens funksjon inn i Himmlers storgermanske prosjekt og som et ledd i SS-ificeringen av Norge.

²⁶⁰ Sjaastad til SUK, Kjesäter, 4.4.1945, Centraldossier H.P.K., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA: 1932.

²⁶¹ Mellem til Kungl. Socialstyrelsen, Kjesäter, 4.1.1943, Centraldossier B.E.L.D., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABB: 2350 Denne frontkjemperens dossier gir et lite innblikk i hans oppfatning av Den Norske Legions situasjon ved fronten. Han nevner blant annet i samme rapport at Viken bataljonen raskt ble redusert til det halve på grunn av sårede og syke. Sannsynligvis overdriver han en del da tallene han oppgav virker voldsomme, men slike hendelser påvirket soldatene negativt er det ingen tvil om.

ikke så overraskende.

Tyskernes nedlatende holdning ovenfor blant annet nordmennene i tysk uniform er en gjenganger i litteraturen. For de norske krigsfrivillige ble møtet med tyske «kamerater» og befal ofte en tøff mental omstilling. Heinrich Himmler hadde under sitt Norgesbesøk i 1941 fortalt at Norge kunne få sin rettmessige plass innen det storgermanske fellesskap om folket sluttet opp om NS-styret.²⁶² Ved å spille på Norges selvstendighet kunne han nå ut til de mer nasjonalistisk enn nasjonalsosialistiske nordmennene. Det er likevel lite som tyder på at Heinrich Himmlers pangermanisme og idolisering av de skandinaviske frivillige gjennomsyret hele Waffen-SS. Enkelte frivillige har fortalt at tyskerne ikke behandlet dem som likeverdige germanske brødre. Forfatter Egil Ulateig forteller om hvordan Fredrik Jensen i «Das Reich» opplevde å ha gjort seg fortjent til utmerkelsen jernkorset, men kompanisjefen nektet Jensen æren da han var utlending.²⁶³ Enkelte oppgav at deres tro på et fritt Norge ikke ble delt av tyskerne.²⁶⁴ En fortalte at nordmennene under utdanning i Graz hadde fått ideologisk undervisning: «Foredragsholderen sa der åpent til dem at det ikke lenger eksisterte noe fedreland for dem annet enn Stor-Germania. Dette var helt motsatt av det avhørte hadde ment da han meldte seg og fra da av, sier avh., var interessen borte.»²⁶⁵

De danske historikerne bak Under hagekors og dannebrog har antydnet at mange som deserterte hadde spontanvervet seg. Det var også tilfelle for en del norske krigsfrivillige. Det var flere krigsfrivillige som angret med en gang de hadde vervet seg, og ønsket å unngå krigstjenesten. Å verve seg til militærtjeneste ble for mange et svar på andre problemer, og slik en lite gjennomtenkt handling. En 17 år gammel gutt lot seg verve i desember 1944 etter en krangel med sin mor. Han angret med en gang, og sørget for å få ordnet permisjon da moren lot som hun var syk. Da han på nyåret fikk ordre om å melde seg til militærleiren på Mysen sørget han for å få seg en legeerklæring og ble sykemeldt. Da han enda en gang ble innkalt til SS-Skijegerbataljon i mars, rømte han til Sverige.²⁶⁶

Det var ikke bare frontkjempere og Waffen-SS frivillige som ønsket å unngå mer krigstjeneste. 19 av de 35 som tjenestegjorde i SS-Vaktbataljon oppgav at de ikke ønsket mer

²⁶² Emberland og Kott 2012: s. 304.

²⁶³ Ulateig Oslo 2010: s. 160-161. Das Reich var en av de tre originale Waffen-SS divisjonen, og besto primært av tyskere og østerrikere.

²⁶⁴ Sjaastad til SUK, Kjesäter, 10.12.1944, Centraldossiér B.R.W., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABB: 2640: En nordmann som var offisersaspirant i Kriegsmarine, men senere ble overført til Waffen-SS fortalte at han under tjeneste i Østersjøen «[...] kom han i krangel med de tyske offisersaspiranter som bare gjorde nar av ham og hånet ham for at han trodde at Norge skulle bli fritt som tyskerne hadde lovet dem.»

²⁶⁵ Torkildsen til Rettskontoret den 1.9.1944, RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII: 31026.

²⁶⁶ Hansen til SUK, Kjesäter, den 20. 3.1945, Centraldossiér K.J.B., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:B: 200.

krigstjeneste i bataljonen. 8 av de 11 som tjenestegjorde i Kriegsmarine flyktet til Sverige for å unngå krigstjeneste. En oppgav at han ikke likte seg i Kriegsmarine og flyktet derfor under en permisjon.²⁶⁷

Bak motivet «unngå krigstjeneste» kan det skjule seg mye. Noen flyktet nok rett og slett fordi de ikke lenger orket den enorme belastningen krigen påførte dem. Andre opplevde kanskje at sider ved tjenesten ikke var som de trodde på forhånd. Likevel er det grunn til å tro at de tyske nederlagene hadde en stor innvirkning på motivet. 48 av 58 som oppgav dette motivet flykter i perioden 1944-1945. Man kommer derfor ikke utenom at Tysklands nederlag var nært forestående. Det er derfor grunn til å tro at motivet var sterkt knyttet til krigens utvikling. Samtidig skal det bemerkes at de høye tapstallene blant frontkjemperne i 1944 kan ha hatt stor betydning. Sjansen for å dø ved fronten hadde økt markant, noe mange nok fikk med seg.

5.3.2 Fryktet strid mot landsmenn

Et motiv som var langt mer spesifikt enn «unngå krigstjeneste» var frykten for strid mot landsmenn. De krigsfrivillige som oppgav dette fryktet strid mot andre nordmenn i Norge ved en eventuell alliert invasjon eller borgerkrigsliknende tilstander. Noen oppgav også at de fryktet at deres militære enheter ville bli satt inn mot nordmenn.²⁶⁸ I alt oppgav 12 personer at de fryktet å måtte sloss mot nordmenn. Tabell 5.3 viser at de 12 var det bare tre som flyktet tidligere enn 1944-45. En Waffen-SS frivillig som var forut for sin tid oppgav dette motivet allerede i 1941!²⁶⁹ Selv om noen angivelig fryktet kamp mot landsmenn allerede i 1941 var motivet nært knyttet til de to siste krigsårene. Faktisk flyktet de 9 andre krigsfrivillige til Sverige mellom august 1944 og mai 1945.

SS maktapparat i Norge begynte etter nederlaget ved Stalingrad i 1943 å vurdere sin politiske stilling ved en eventuell invasjon. Motstandsbevegelsen ble også mer aktiv i denne perioden og det vedvarte resten av krigen. Samtidig som okkupasjonsregimet måtte håndtere Vemork-aksjonen og lignende sabotasjeaksjoner, satte SS i gang tiltak som skulle sikre dem fortsatt sterk innflytelse. SS ønsket å befeste sin stilling i Norge som den sentrale aktøren i kampen mot regimets fiender. For denne oppgaven hentet SS øverste ledelse i Norge inn

²⁶⁷ Melbostad til Rettskontoret 30.1.1945, RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII: 41952.

²⁶⁸ Melbostad til Rettskontoret den 15.10.1944, RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII: 34988.

²⁶⁹ Protokoll over polisförhör avgitt av Hjerpe den 23.11.1941, Centraldossiéer G.E.S., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 3058. G.E.S. var tvangsvervet til Den Norske Legion og oppgav at grunnen til at han flyktet var at han fryktet enheten kunne anvendes mot nordmenn.

kompetente menn med erfaring fra partisanbekjempelse.²⁷⁰

Etter Vemork-aksjonen ble det igangsatt en intens jakt etter sabotørene på Hardangervidda. Trolig var minst en av de Waffen-SS frivillige med på denne aksjonen.²⁷¹ Andre krigsfrivillige hadde etter endt krigstjeneste blitt ansatt i politiet, og deltok i lignende aksjoner mot fallskjermjegere og sabotører i andre deler av Norge.²⁷² De krigsfrivillige var derfor ikke skånet for krigshandlinger i Norge.

En Waffen-SS frivillig som flyktet til Sverige, for så å dra tilbake til Norge igjen en tid senere, viste at frykten for å bli satt i kamp mot landsmenn i aller høyeste grad var berettiget. Etter en tid i Norge, der han blant annet gikk på et Arbeidstjeneste-kurs på Elverum, ble han beordret til en spesialavdeling (Z.B.V – zur besonderen verwendung). Denne enheten var et politikompani for spesielle oppgaver, og besto av 60 mann og ledet av en norsk frontkjemper med løytnants grad. Samtlige hadde vært frontkjemper og skulle være ikledd SS ordinære feltuniformer. Soldatene i enheten ble pålagt svært strenge krav til diskresjon. Kompaniets eksistens måtte holdes hemmelig og SS-uniformene ble brukt for å kamuflere kompaniets virkelige hensikt (som ikke kommer klart fram hva var). Avhørte ble beordret til kompaniet den 28. juni 1944 og det var satt av bare en måned til trening siden samtlige medlemmer hadde stor våpenerfaring. Kompaniet skulle utstyres med tunge våpen og øvde i den tid avhørte var der med maskinpistoler og gevær. Senere skulle kompaniet trene med panservernkanoner, store mitraljøser og granater. Det siste han kunne fortelle var at de hadde deltatt i en razzia fra 8. til 11. juli. De hadde da vært stasjonert i et distrikt mellom Modum og Tyrifjorden hvor de skulle passe på at ingen kom ut av skogen.²⁷³ Om det var riktig at dette Z.B.V.-kompaniet var ment å operere i Norge, slik man får inntrykk av, er det ingen tvil om at det skulle rustes for en langt tyngre krigføring enn jakt etter sabotører og andre regime-motstandere under razziaer.

Også SS-vaktbataljon var angivelig tiltenkt mer offensivt rettede oppgaver enn vakthold skal vi tro enkelte av deres soldater. T.L. vervet seg til SS-Vaktbataljon i juni 1943, og fortalte at bataljonen fikk opplæring i bekjempelse av sabotører utover vaktholds-utdanningen. Som motiv for å flykte fra SS-vaktbataljon oppgav han at soldatene ble pålagt å arbeide for det tyske sikkerhetspoliti som angivere. SS-vaktene skulle i sivil blande seg med

²⁷⁰ Emberland og Kott 2012: s. 403-405.

²⁷¹ Bull til Kungl. Socialstyrelsen, Kjesäter, den 30.3.1944, NHM 306, Krigstidsdokumenter, MP 1.: 25882

²⁷² Se: Olsen til Kgl. Norske Legasjon, Stockholm, den 10.8.1944, RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII: 29677, og Hansen til SUK, Kjesäter, den 19.8.1944, NHM 306, Krigstidsdokumenter, MP 1.: 30061.

²⁷³ Avhør med 29656/19523, Kjesäter, den 11. august 1944, S-1560/F/Fc/L0284, Sak. nr. 810, Den Norske Legion. Denne personen hadde flyktet over grensen to ganger og hadde derfor to ulike flyktningenummer.

andre nordmenn og avlytte samtalene deres for å spore opp norske organisasjoner og lignende. Han fortalte at også Vaktbataljonen hadde blitt udannet i en del spesialvåpen, og trakk dermed konklusjonen om at de kunne settes inn i kamphandlinger når som helst.²⁷⁴

Det mest konkrete tegnet på at de Waffen-SS frivillige kunne bli satt inn i strid mot landsmenn var den kontrakt de angivelig ble presset til å underskrive da de kom hjem igjen til Norge.²⁷⁵ En slik kontrakt blir referert til av en Germansk SS Norge-stormfører fra Buskerud. En erklæring som inneholder en order om at samtlige frontkjemper som også er medlem av Hirten eller Germaniske SS Norge ville bli beordret til å forberede en eventuell mobilisering ved tilfelle av en alliert invasjon. Erklæringen skulle undertegnes og sendes i retur.²⁷⁶ En tidligere Waffen-SS frivillig (som trolig ikke flyktet til Sverige) oppgav i et spørreskjema for Førergarden at «Jeg har i likhet med andre frontkjemper, forpliktet meg til å la meg mobilisere, i tilfelle av at Norge trues av fiendtlige stridskrefter.»²⁷⁷

Sannsynligvis satte denne kontrakten i gang en hel del ubehagelige tankeprosesser i hodene til de krigsfrivillige. Etersom de tyske armeer ble presset lenger og lenger tilbake mot Tyskland, må en mulig alliert invasjon ha framstått mer og mer sannsynlig. At enkelte tok valget å forlate landet for å slippe å utføre den plikt de muligens hadde bundet seg til framstår som ganske troverdig. Om flukten derimot var motivert av fedrelandskjærighet eller mer eller mindre risikokalkulering skal ikke sies for sikkert. At de neppe hadde større ønske om å forverre situasjonen for seg selv virker sannsynlig. Det kan også være grunnen til at de velger å nevne kontrakten for norske etterforskere, som de da presenterte som et bevis på sin rettskaffenhet. Å oppgi at man både fryktet og ei ønsket å bekjempe sine landsmenn framstår som et noe edlere motiv enn krigstrøtthet. Ved å oppgi at man flyktet fordi man ikke ønsket å kjempe mot nordmenn og en mulig alliert invasjon, framstilte man seg selv som en person med patriotiske følelser. Det var ikke sine landsmenn man vervet seg til tysk krigstjeneste for å bekjempe. Om det faktisk var slik satte krigens utvikling dem i en moralsk knipe, der deres eneste alternativ var å flykte. At bakgrunnen for motivet var reelt er det lite tvil om, men det er derimot grunn til å sette spørsmålsteget ved individenes troverdighet. At enkelte løy på seg dette motivet er helt tydelig, i alle fall i et tilfelle.

Frontkjemperen K.A. ble beordret inn i Statspolitiet etter å ha blitt dimittert. Her ønsket han angivelig ikke å tjenestegjøre og understreket dette ved å oppgi at han ble kalt inn

²⁷⁴ Sjaastad til SUK, Kjesäter den 25.9.1944, NHM 306, Krigstidsdokumenter, MP 1.: 33418.

²⁷⁵ Hansen til SUK, Kjesäter, den 19.8.1944, NHM 306, Krigstidsdokumenter, MP 1.: 30061.

²⁷⁶ Meldung aus Norwegen nr. 56, 28.5.1943, gjengitt i Stein Ugelvik Larsen, Beatrice, Volker Dahm (red.), Meldung aus Norwegen 1940-1945. Die geheimen Lageberichte des Befehlshabers der Sicherheitspolizei und des SD in Norwegen, München 2008, s. 1121.

²⁷⁷ Spørreskjema for Førergarden, RA, L-sak, Rogaland og Stavanger politikammer: Anr. 105.

til møte hos Statspolitisjef Martinsen. Han søkte derfor avskjed og det ble innvilget. I denne perioden ble han beordret til å undertegne et skjema der han forpliktet seg til å kjempe med tyskerne ved en eventuell invasjon av Norge. Dette ønsket han ikke, så han flyktet til Sverige sensommeren 1943.²⁷⁸ Denne historien skiller seg lite fra de andre med samme motiv, men på tross av dette var den ikke sann. K.A. flyktet ikke til Sverige på bakgrunn av det oppgitte motiv, men dro til Sverige som tysk spion. Han ble av sine tyske overordnede gitt dekknavnet «Asbjørn» og oppgaven var å spionere på norske flyktninger. Han ble etter noe tid avslørt som spion av det svenske sikkerhetspolitiet og satt arrestert i seks måneder.²⁷⁹ Som eksemplet K.A. viser, troverdige motiv kunne bli brukt for å kamuflere den egentlige hensikten.

At ikke flere enn 12 personer oppgav dette motivet gjør det uklart i hvilken grad de oppfattet en alliert invasjon eller borgerkrig som en reel trussel. Det er derimot ingen tvil om at mange norske krigsfrivillige hadde grunn til å frykte at de kunne bli satt i kamp mot landsmenn. Selv om både en allierte invasjon, og borgerkrigstilstander aldri materialiserte seg kom det til direkte slag mellom nordmenn mot slutten av krigen. Den 26. april 1945 bekjempet Milorg en tysk-norsk sammensmeltning av politi og hird-menn i Eggedal. Haglebuslaget som det ble kalt kostet til sammen 13 mann livet.²⁸⁰ På dette tidspunktet hadde 11 ut av de 12 krigsfrivillige med dette motivet forlatt landet.

5.3.3 Ideologiske motiv

Kapittel 4. viste at 35 krigsfrivillige oppgav ideologiske motiver for å la seg verve. Av disse hadde 26 personer oppgitt et motiv som kunne ses på som nasjonalsosialistisk. Med det som bakgrunn for krigstjenesten er det kanskje ikke så overraskende eller unaturlig at ideologiske motiv også lå til grunn for å flykte til Sverige. Det ideologiske motivet for flukt ble ikke bare oppgitt av angrende syndere, eller de som ikke ønsket å kjempe for tyskerne. Noen flyktet over til Sverige fordi de var misfornøyd med Nasjonal Samlings retning under det tyske okkupasjonsstyre. I alt 12 krigsfrivillige oppgav ideologisk motiv som grunnen til sin flukt.

Seks av de som oppgav nasjonalsosialistiske motiv for å la seg verve, flyktet på bakgrunn av et ideologisk motiv. De som vervet seg til krigstjeneste av sympati med nasjonalsosialismen og troen på Nasjonal Samling, virket rett og slett skuffet over tyskernes arrogante behandling. Også NS sin maktesløshet ovenfor det tyske okkupasjonsstyre virket å ha vært et avgjørende motiv for å flykte. For nordmenn som trodde på NS og deres lovnader om et selvstendig Norge må realiteten ha vært brutal. Flere nordmenn hadde gitt sine liv på de

²⁷⁸ Mellem til Kgl. Norske Legasjon den 2.9.1943, RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII: 19554.

²⁷⁹ Pryser 2012: s. 206-207.

²⁸⁰ Emberland og Kott 2012: 475.

fronter der tyskerne kjempet, men verken de krigsfrivillige eller nasjonen Norge ble behandlet slik de trodde. For frontkjemperne kan kanskje det de hadde ofret ha virket forgjeves. En Waffen-SS frivillig som vervet seg våren 1941 valgte å flykte da han skjønnte at det han trodde på var feil. Han kunne fortelle at under sin utdanning i Graz erfarte han at Norges framtid ikke eksisterte slik han trodde. Han og de andre rekruttene ble fortalt at det ikke lenger eksisterte noe fedreland, bare Stor-Germania.²⁸¹ En veteran fra 1. politikompani oppgav at han ikke følte NS fulgte sine politiske retningslinjer. De kunne ikke befri Norge fra tyskerne slik han trodde da han meldte seg inn i NS.²⁸²

Andre krigsfrivillige opplevde at det de trodde på viste seg å være feil. Noen endret oppfatning om NS, mens enkelte utviklet et konfliktfylt forhold til nasjonalsosialismen. En soldat fra SS-Vaktbataljon som hadde vervet seg til Den Norske Legion fortalte at han trodde på NS sine lovnader om et fritt Norge. Han regnet også med at Tyskland ville vinne krigen og det var derfor var nødvendig å bli NS-medlem. Han tok senere avstand fra NS som han opplevde som et parti for forrædere som kjempet for Tysklands sak. Han valgte så å flykte til Sverige for å melde seg til de frie norske styrker. Han ønsket da å gjøre en innsats for Norges sak og rette på det gale han hadde gjort.²⁸³

Frontkjemperen O.V., som hadde tjenestegjort i 2. SS divisjon «Das Reich» kunne fortelle at han hadde tidlig angret på sitt ideologiske ståsted. Den 7. desember 1940 hadde han meldt seg inn i NS. Han hadde aldri tidligere vært medlem av et politisk parti eller vært politisk interessert, men oppgav at medlemskapet i NS var av idealistiske grunner. Han vervet seg så den 10. mars 1941 til Regiment Nordland og allerede dagen etter reiste han til Tyskland. O.V. oppgav at han allerede under den politiske utdanningen i Sennheim, Tyskland, kom til den innsikt at han ikke kunne fordra de nasjonalsosialistiske ideer. Allerede da ønsket han å komme seg vekk fra tjenesten. I avhøret med norske myndigheter på Kjesäter oppgav O.V. at motivet for flukten var å komme til Sverige for å reise videre til England for å kjempe mot tyskerne.²⁸⁴ Den drastiske ideologiske endringen kan kanskje forklares ut ifra hva tidligere forskning kan fortelle om den ideologiske indoktrineringen av de frivillige. Danske frivillige fikk høre at latterlige småstater som Danmark ville bli et «Gau» i det nye Stortyskland. Også i SS-Ausbildungslager Sennheims tidlige fase førte behandlingen av de

²⁸¹ Hansen til SUK, Kjesäter, den 4.9.1944, Centraldossiér J.M.T., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA: 4275.

²⁸² Olsen til Kgl. Norske Legasjon, Stockholm, den 10.8.1944, RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII: 29677.

²⁸³ Olsen til Rettskontoret, Stockholm, 20.4.1945, NHM 306, Krigstidsdokumenter, MP 1.: 49221, s. 1-2.

²⁸⁴ Se: Protokoll hållet vid polisförhör den 25.7.1942, og Hansen til Socialstyrelsen, Kjesäter, den 27.7.1942, Centraldossiér O.V., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABB: 4378.

germanske frivillige til at svært mange lot seg dimittere.²⁸⁵

Det fantes også de krigsfrivillige som fant det å kjempe side om side med tyskere som upatriotisk. De hadde vervet seg av andre grunner enn ideologi, og opplevde at tysk krigstjeneste ikke var forenelig med deres politiske overbevisning. Dette virker kanskje selvmotsigende, men noen nordmenn vervet seg angivelig for å flykte. P.J.C. vervet seg for å flykte til Sverige, men ente opp med å tjenestegjøre i Polen. Han flyktet til Sverige fordi han ikke likte de politiske forholdene i Norge, og tyskernes brutalitet var uutholdelig. Han hadde i utgangspunktet sympati med engelskmennene.²⁸⁶ E.G.K. oppgav i to svenske rapporter å ha latt seg verve da han var dømt til 6 måneders tvangsarbeid på Grini. Han og et par kamerater fikk tilbud om å verve seg til Den Norske Legion for å slippe straffen. Bakgrunnen for dommen var at E.G.K. og hans kamerater hadde havnet i håndgemeng med tyske soldater. Han oppgav at han etter en tid i Holmestrand (leir) fikk permisjon som han da brukte til å flykte. Motivet for flukten var at han verken likte tyskerne (slik han sa til svenske myndigheter), eller hadde noen interesse av å hjelpe dem (det oppgav han til norske myndigheter). Det er grunn til å være skeptisk til denne historien da han ovenfor svenske og norske myndigheter oppgav ulike, men sentrale detaljer.²⁸⁷ Hvorfor holdt han tilbake viktige og relevante opplysninger til norske myndigheter som på sett og vis ville satt han i et langt bedre lys?

Andre vervet seg riktignok til tysk krigstjeneste frivillig, men angivelig uvitende om hva de hadde begitt seg inn i. Et slikt tilfelle var T.A.E. Han kom til Sverige i oktober 1943, og lyktes en god stund med å holde sin fortid som vaktssoldat skjult. Da T.A.E. hadde blitt avslørt oppgav han at han trodde han gikk inn i en sivil tjeneste som vakt ved en fangeleir. Da han skjønnte at tjenesten helt og holdent sto under tysk kommando rømte han. Det måtte tre rømningsforsøk til før han lyktes å komme seg over til Sverige, og grunnen var at han av patriotiske følelser for sitt land ikke kunne ha en slik tjeneste.²⁸⁸

I den grad man skal trekke bastante konklusjoner på bakgrunn av dette motivet, virker det troverdig at enkelte mistet troen på nasjonalsosialismen, NS og Norges framtid. Tyskernes arrogante holdning ovenfor norske krigsfrivillige er godt dokumentert. At krigsfrivillige

²⁸⁵ Emberland og Kott 2012: s. 231-233.

²⁸⁶ P.M. angående förhör med P.J.C. den 26.2.1943, RAS, SÄPO-arkivet: HD 282/43 P.J.C. s. 1-6.

²⁸⁷ Se: Rapport fra Medin, torsdag den 1.juni 1944. s. 1-4, Karlsson til Kungliga Socialstyrelsen, Uläningsbyrå, Stockholm den 7.10.1942, og Mellem til Socialstyrelsen, herr Horndahl, Kjesäter den 30.9.1942. Centraldossier E.G.K., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1: ABB: 2278.

²⁸⁸ Ansökan om svenskt främlingspass, den 6. oktober 1943, Centraldossier T.A.E., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA: 805. Se også dokument; Heber til SUK, den 19.2.1945, ad: T.A.E., i samme Centraldossier.

mistet troen på det de en gang trodde de hadde kjempet for er troverdig og et rimelig motiv for å flykte over grensen.

5.3.4 Flyktet for å unngå straff

De til nå analyserte motivene har vært nært knyttet til den tyske krigstjenesten nordmennene (i de fleste tilfeller) frivillig valgte å gå inn i. Det siste motivet som ble oppgitt av en betydelig andel var i større grad knyttet til den generelle flyktingestrømmen til Sverige.²⁸⁹ Av de 135 oppgav 38 krigsfrivillige at de valgte å flykte for å unngå straff. Hvilken straff de prøvde å unnsnippe varierte, men en del oppgav at de flyktet for å unngå bli arrestert av SD, Gestapo, Sipo eller andre tyske og norske politimyndigheter. En del påsto at de hadde bedrevet illegalt arbeid etter at de hadde kommet hjem fra endt fronttjeneste. Andre oppgav at de ble ettersøkt for tyveri, eller hadde kommet i bråk med tyske offiserer og soldater på byen. Å ha bedrevet illegalt arbeide var vanlig å oppgi i avhør med lokale landsfiskaler. Det kom trolig av at de ønsket å styrke sin stilling som politisk flykting.

31 av de 38 som oppgav en ventet arrestasjon eller straff som motiv, flyktet til Sverige i perioden 1944 - 8. mai 1945. Det alene gjør at man skal være ytterst skeptisk til at alle flyktet for å unngå angivelig arrestasjon og straff beordret av okkupasjonsregimet. Det er svært vanskelig å avgjøre om personen var oppriktig, eller bare diktet opp historier om at han var ettersøkt. I visse tilfeller hadde Rettskontoret i sitt kartotek tilgang på rullebladet til flyktinger. En Waffen-SS frivillig som trolig ble vervet på Grini, flyktet til Sverige da han mistenkte at han ville bli arrestert for å ha utnyttet familie-bidrag fra Waffen-SS. Han hadde fått utlevert en del penger urettmessig etter at han var dimittert. Etterforskeren var skeptisk til deler av historien avhørte fortalte, og mente han forsøkte å pynte på sannheten. Etterforskeren medgav at deler av historien trolig var sann, blant annet tiden på Grini, men mente at han ikke virket helt troverdig.²⁹⁰

Enkelte flyktet så sent som april 1945, og da er det kanskje mer naturlig å spørre om hvilken straff de egentlig prøvde å flykte fra? Var det virkelige en straff de ventet å få av okkupasjonsmyndighetene, eller var det rettsoppgjøret de trolig skjønnte ville komme etter krigen? Norske krigsfrivillige var heller ikke de eneste som prøvde å pynte på sin historie også andre «unasjonale» nordmenn som flyktet over til Sverige prøvde å framstille seg i et langt bedre lys. En norsk bokforlegger som hadde presentert seg som motstandsmann i Sverige september 1944 ble raskt avslørt som nasjonalsosialist. Rettskontoret på Kjesäter

²⁸⁹ Grimnes 1969: s. 88. Fram til 1942 var de som flyktet på grunn av illegalt arbeid i Norge en stor flyktinggruppe.

²⁹⁰ Torkildsen til Rettskontoret 18.11.1944, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII:37363 s. 1-7.

avslørte at han var NS-medlem og hadde utgitt mye nazistisk propagandamateriale på okkupasjonsmaktens vegne.²⁹¹

Selv om det å flykte fra straff er et ytterst vanskelig motiv å bekrefte, finnes det noen forklaringer som i større grad kan sannsynliggjøres. Sent i april 1945 ankom to frontkjempere Kjesäter. I sine første avhør nevnte de ikke at de hadde vært en del av den radikale Imerslund-konspirasjonen. Begge hadde vært ansatt i det norske politi etter endt frontinnsats. I en spesialrapport utbroderte J.G.T. to hendelser som begge virket å ha vært motivet for flukt. Et av medlemmene av Imerslund-konspirasjonen ble tatt av Stapo og skulle angivelig ha navngitt flere under avhør. De to frontkjemperne gjorde seg derfor klare til å reise over grensen, men intet skjedde. På tross av at de skal ha følt seg som mistenkte var det angivelig andre årsaker til at de valgte å flykte. J.G.T. oppgav at han nektet å underskrive et dokument om å la seg innrullere i Førergarden, noe som angivelig skal ha ført til at det begynte å brenne under bena hans. Mitt i april 1945 ble tilnærmet alle i prispolitiet arrestert, og J.G.T. fikk vite at det samme ville skje med han og Ø.O.B. Det ble sagt at de skulle arresteres av sikkerhetspolitiet.²⁹² Selv om det er litt uklart om hva de to fryktet å bli arrestert for, er de blant de mer troverdige med dette motivet. Å ha bedrevet illegalt arbeid var noe svært mange påropte seg da de ankom Sverige, men svært få kunne bevise det.

En av de mer besynderlige forklaringer som med stor grad av sannsynlighet er løgn, ble oppgitt av A.R.S. Da han kom over grensen oppgav han til den svenske landsfiskalen at han hadde flyktet fra Norge for å ha deltatt i den illegale propagandarørelsen og var ettersøkt av Gestapo. Han var likevel åpen om sitt NS-medlemskap, og sin tilhørighet til nasjonalsosialistiske og militære organisasjoner.²⁹³ Dagen etter blir han avhørt av en etterforsker ved Rettskontoret og skjuler ikke sin nasjonalsosialistiske fortid. Han oppgav at han av karrieremessige grunner valgte å gå inn i NS sommeren 1941. Han tjenestegjorde som reservekonstabel i Oslo politi, og ikke lenge etter at han var blitt NS-medlem ble han overflyttet til stillingens som Jonas Lies sjåfør. Da han sommeren 1942 overrasket sin kone

²⁹¹ Berglund og Sennertag, 2009: s. 186.

²⁹² Se avhørsrapportene: Mörkkåsa til Rettskontoret, Stockholm, den 26.4.1945, RAS, SUK, Andra världskrigets lägerarkiv – Kjesäter rapporter, EII: 49794. Ø.O.B. oppgav at han flyktet for å komme unna en mulig arrestasjon på bakgrunn av at hans navn skulle være nevnt i en sak med prispolitiet i Oslo.

Mörkkåsa til Rettskontoret, Stockholm, den 26.4.1945, NHM 306, Krigstidsdokumenter, MP 1.: 49795. J.G.T. oppgav at han flyktet til Sverige fordi han sto i fare for å bli arrestert på grunn av illegalt arbeid. Det illegale arbeidet må trolig ha vært Imerslund-konspirasjonen.

Evald O. Solbakken prater med denne duoen to dager etter de nevnte avhør. Solbakken belyser andre deler av historien deres. For Solbakken utbroderer de sitt illegale arbeid i Imerslund-konspirasjonen.

Spesialrapporter fra E.O.S. angående 49795 og 49794, den 28.4.1945 og 29.4.1945, RA/S-1725/1/ D/Da/ L0453, Spesialrapporter fra Kjesäter, nr. 44461-60667.

²⁹³ P.M. angående A.R.S., den 18. november 1944, Centraldossiér A.R.S., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 3670.

hjemme med en tysk mann, resulterte det i et basketak som ble innrapportert. Han fikk ordre av Jonas Lie om å melde seg til fronttjeneste og dro til fronten med 1. politikompani. A.R.S. kom tilbake til Norge i april 1943 og ble stormester for Akershus i Germanske SS Norge. Hans problematiske ekteskap var likevel ikke over, og høsten 1943 ble han angitt av sin kone for å ha illegale aviser og radio. Han ble sendt til Grini, og satt der til 15. mars 1944. Etter en tid slapp han ut før han på nytt ble anmeldt av sin da fraskilte kone. Da valgte han å flykte til Sverige.²⁹⁴

Det er i utgangspunktet to grunner til at denne historien trolig ikke er sann, i alle fall ikke alle deler av den. Jonas Lie hadde riktignok sjåfør under krigen, faktisk fire ulike personer mellom oktober 1940 og 1945.²⁹⁵ Dette til tross, A.R.S. var ikke en av dem. Det A.R.S. hadde til felles med tre av sjåførene til Lie var at de flyktet til Sverige! Henrik Hebo som jobbet for flyktningeorganisasjonen, var sjåfør for Lie i den perioden A.R.S. oppgav at han var det. Den andre grunnen til at opplysningene i avhøret trolig ikke var sant handler om hans tid på Grini. Flere kilder forteller om et topphemmelig verveprosjekt igangsatt i september 1943 av Germanske SS Norge. Flere pålitelige og ideologisk bevisste menn fra Germanske SS Norge skulle la seg arrestere av det tyske sikkerhetspoliti. De skulle så plasseres på Grini som ordinære fanger for deretter å innhente informasjon om motstandsarbeid fra virkelige fanger. De skulle også prøve å påvirke de andre fangene til å la seg verve som Waffen-SS frivillige.²⁹⁶ Det er altså grunn til å stille spørsmålsteget ved den oppgitte forklaring. At A.R.S. løy for etterforskerne virker svært sannsynlig.

Dette er bare noen av de 38 ulike avhørene som påroper seg å ha flyktet unna straff. I den grad man kan si noe sikkert om denne kategorien er at mange er lite troverdig. For Rettskontoret var slike påstander ofte svært vanskelige å tilbakevise, til tross for at kartoteket omfattet enorme mengder etterretning om nordmenn. Selv om de fortalte sannheten kan det hende Rettskontoret la lite arbeid i å få bekreftet historien. De krigsfrivillige var å anse som «unasjonale» og skulle uansett avvises.

5.4 Konklusjon

Ved å gjennomgå de oppgitte motivene for å flykte til Sverige danner det seg et bilde av en overraskende homogen gruppe. På tross av at svært få krigsfrivillige flyktet sammen til Sverige, eller på samme tidspunkt, oppgav svært mange tilnærmet identiske motiv. Såpass

²⁹⁴ Sjaastad til SUK, Kjesäter, den 19.11.1944, Centraldossier A.R.S., RAS, SUK, Kanslibyrån, F1:ABA 3670.

²⁹⁵ Sverre Rødder, *Politiminister Jonas Lie. Min ære er troskap*, Oslo 2009: s. 124-125.

²⁹⁶ Veum 2013 s. 850-851. Se også: Hansen til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, den 13.4.1944, S-1560/F/Fc/L0284, Sak. nr. 810, Den Norske Legion.

identiske var motivene at de lar seg kategorisere, og gir et ganske klart bilde av gruppen som helhet. Når det er sagt har denne analysen vist at det er svært vanskelig å fastslå at de oppgitte motiv er sanne. Unngå krigstjeneste og flukt fra straff er de absolutt mest oppgitte motiv, samtidig som de også er de vanskeligst å fastslå om er oppriktige eller ikke. Spesielt de som oppgav at de flyktet fra straff skal ses på med en stor grad av skepsis. Unngå mer krigstjeneste var et troverdig motiv, men det er like fullt vanskelig å si hva det innebar. Hvorfor de ønsket å unngå krigstjeneste kommer sjelden godt fram i dette kildematerialet.

Langt mer spesifikke var de som oppgav å ha et ideologisk motiv for å flykte. Motivet må sies å være troverdig, selv om det for mange krigsfrivillige kan ha vært fristende å framstille seg som en angrende synder. At enkelte fryktet strid mot landsmenn var velbegrunnet da det faktisk kom til kamp mellom nordmenn mot slutten av krigen. Likevel var også dette et motiv som indikerte en viss grad av patriotisme.

Selv om troverdigheten til motivene kan drøftes viser de at de 135 krigsfrivillige i hovedsak var en svært pragmatisk gruppe. De flyktet til Sverige da de opplevde sin egen situasjon som vanskelig. I hvilken grad Tysklands nederlag var en direkte årsak til det forblir uvisst selv om det virker sannsynlig.

6 Konklusjon

Minimum 135 nordmenn som hadde tjenestegjort i de tysk væpnede styrker flyktet til Sverige mellom 1941 og 1945. Norske krigsfrivillige var på bakgrunn av sine handlinger under andre verdenskrig ikke ansett for å være «gode» flyktninger. De var for den norske legasjonen i Stockholm og flyktningsamfunnet en uønsket gruppe, flyktninger som man ikke ønsket å vedkjenne seg. Som en konsekvens av dette henvendte norske myndigheter seg til sine svenske verter for en løsning. Svenske myndigheter aksepterte å ta over ansvaret for denne gruppen flyktninger. De tok likevel lite hensyn til Rettskontorets anbefalinger om internering av de krigsfrivillige for resten av krigen. På svensk jord var norske myndigheter nødt til å akseptere at deres ønsker og hensyn var av underordnet betydning. Som konsekvens ble mange krigsfrivillige sluppet fri fra internering for å arbeide. Økonomiske hensyn veide tyngre for svenske myndigheter enn Rettskontorets ønske om å ivareta sikkerheten til flyktningsamfunnet.

Det var på svensk jord og uten reel justis at Rettskontoret hadde ansvaret for å luke ut de uønskede elementene blant norske flyktninger. Angivere, provokatører, spioner, krigsfrivillige og okkupantens støttespillere måtte for all del avsløres og avvises. Rettskontoret hadde både virkemidlene og kompetansen som var nødvendig for å utføre denne oppgaven. At de fokuserte så sterkt på NS-medlemskap og mulig angiveri var trolig for å ha nok bevis ved et framtidig rettsoppgjør. Samtidig skal man ikke se helt bort ifra at Rettskontoret håpet at svenske myndigheter ville agere mer etter deres anbefalinger, om de kunne påvise at den avviste var svært farlig. Å avgjøre hvor farlig den krigsfrivillige flyktningen var, virker også å ha vært i fokus hos svenske etterforskere. Sverige hadde sine egne nasjonalsosialister og ønsket nok å unngå fraterniseringen mellom ideologiske venner og tyske spioner.

Denne oppgavens ønske har hele tiden vært å finne ut hvorfor 135 nordmenn med en fortid i tysk uniform valgte å flykte til Sverige. For å finne svar på denne problemstillingen har det vært nødvendig å benytte avhørsrapporter etter avhør på Kjesäter. Det er naturlig å anta at de krigsfrivillige gikk inn i avhøret med et ønske om å bli godtatt som norske flyktninger. I en slik situasjon må det å tone ned sine handlinger under okkupasjonen ha virket nødvendig. Det er derfor interessant å se at de oppgitte motivene, både for å verve seg og for å flykte, gir et bilde av en sterkt pragmatisk gruppe. De krigsfrivillige var relativt unge, men avviker ellers lite fra de kvantitative funn Sjøstad har gjort. De 135 nordmennene vervet seg hovedsakelig mens Tyskland var på høyden av sin makt, og tjenestegjorde hovedsakelig i de

samme enheter som resten av de krigsfrivillige. Derimot manglet angivelig denne gruppen de ideologiske motivene for å verve seg. Denne gruppen av soldater i SS-Vaktbataljon, Kriegsmarine og Waffen-SS gir i liten grad inntrykk av å ha vært ideologisk motivert for tysk krigstjeneste. Tilslutningen til Nasjonal Samling var også påfallende lav blant de 135. Avviket er såpass stort i forhold til tidligere forskning at løgn alene ikke kan forklare alt. Det til tross for at de ikke hadde noe å tjene på å være oppriktige i Sverige. Det må igjen presiseres at inkluderingen av SS-Vaktbataljon utgjør en betydelig andel av de 135 krigsfrivillige. Likevel er ikke denne gruppen stor nok til å forklare det ideologiske avviket. Samtidig er det betimelig å spørre seg om det egentlig er overraskende at motivene deres avviker fra de krigsfrivillige som helhet? De valgte i mange tilfeller å desertere fra tysk krigstjeneste, noe som indikerer at de ikke var ideologisk motiverte (nok).

De 135 krigsfrivillige preges av å ha vært svært pragmatisk innstilt til tysk krigstjeneste. Da krigslykken snudde og flere av de dimitterte soldatene igjen ble innkalt til tjeneste flyktet de. De oppgitte motivene for flukt viser en homogen gruppe med stor oppslutning om få motiv. De flyktet primært fordi de ikke ønsket mer krigstjeneste eller fordi de angivelig var på flukt fra okkupasjonsmyndighetene. At gruppen var sterkt pragmatisk underbygges av at 104 av 135 flyktet til Sverige i 1944-1945. Tysklands nederlag var trolig noe de krigsfrivillige hadde en formening om at ville komme. Mange hadde nok ikke noe ønske om å bli dratt med ned i dragsuget. I hvilken grad de fryktet et rettsoppgjør i Norge etter krigen er uvisst, men det er sannsynlig at de som flyktet rett før freden må ha spekulert i det.

Avhørene gjort i Sverige tegner et bilde av en gruppe krigsfrivillige som bryter med mye av forskningen på nordmenn i tysk krigstjeneste. Ideologi sto ikke sterkt blant de 135, noe som trolig er en medvirkende årsak til at de tok et valg om å flykte. De var med få unntak pragmatikere der egen skjebne hele tiden veide tyngst da de gjorde sine valg. De vervet seg da de så krigstjeneste som en løsning på «noe», men flyktet da krigstjenesten eller regimet de hadde støttet ble et problem. De orket ikke mer krig og ville unngå straff. At noen av dem påsto at de flyktet for å komme seg til England gir inntrykk av at de hadde et behov for å stå på seierherrens side.

I hvilken grad landssvikarkivet vil støtte opp denne konklusjonen er uvisst. Der de 135 avviker fra hva man vet om norske krigsfrivillige, støtter de opp om forskning på skandinavisk desertører. Til tross for at ikke alle de 135 var desertører gir de likevel en indikasjon på hva norske desertørers motiv var. Det hadde derfor vært interessant å se om man kunne funnet ut hvor mange nordmenn som begikk faneflukt fra tysk krigstjeneste. Var

det flere norske desertører fra den tyske krigsmakt enn danske desertører? Et annet forskningsspørsmål som peker seg ut er hvem de såkalt «unasjonale» i Sverige var? 1460 nordmenn ble avvist med den begrunnelsen, men ikke alle var krigsfrivillige. Hvem var de «unasjonale», og hvorfor flyktet de til Sverige? Dette spørsmålet viser i all tydelighet at forskning på avviste nordmenn i Sverige ikke bare er interessant, men også nødvendig. Av egen erfaring vet jeg kildematerialet fra Kjesäter er meget interessant og innholdsrikt. Forhåpentligvis vil videre forskning i arkivene etter det norske flyktningssamfunnet avdekke nye sider ved Norge under okkupasjonen.

7 Kilder

Riksarkivet i Oslo (RA)

S-1560 Rikspolisjefens arkiv – Dette arkivet er under bearbeiding etter at større deler av arkivet er forskjøvet i forhold til hva arkivnøkkelen oppgav. Det er derfor uvisst mappene vil være i de boksene jeg refererer til.

F/Fa/L0223, Avviste nordmenn

F/Fb/L0270, Div korrespondanse., Kartoteket, vedk., Personalet Kjesäter., Instruksler, reglement, m.m.

F/Fb/L0271, Rapporter: 3. Personellrapporten., Lister over unasjonale (mistenkte): 1. og 2.

Rapportlister flyktninger

F/Fb/L0272, Lister over unasjonale (mistenkte): 3., 4., 5. og 6. Etterretningslister

F/Fb/L0273, Lister over unasjonale (mistenkte): 7. og 8. Etterretningslister

F/Fc/L0278, Sak nr. 205 II. Promemoria ang. arresterte og internerte i Sverige

F/Fc/L0281, Sak nr. 402 IV, Øreryd forlegning., Sak nr. 406 I. Fengsler og konsentrasjonsleirer i Tyskland

F/Fc/L0282, Sak nr. 603, Rettsforhørene på Kjesäter

F/Fc/L0283, Sak nr. 706. Rettskontorets administrasjon, Sak nr. 701. Svenske myndigheters avhøring av norske flyktninger ved grensen, Sak nr. 802. Statsløse

F/Fc/L0284, Sak. nr. 810, Den Norske Legion

S-1725 Legasjonen i Stockholm

1/D/Da/L0451, Spesialrapporter Kjesäter, nr. 27802-30158., Spesialrapporter Kjesäter, nr. 30152-36770

1/D/Da/L0453, Spesialrapporter fra Kjesäter, nr. 44461-60667

Landssvikarkivet

RA, L-sak, Rogaland og Stavanger politikammer: Anr. 105.

Norges Hjemmefrontmuseum i Oslo (NHM)

NHM 306, Krigstidsdokumenter, MP 1 – kopier av avhørsdokumenter som man finner originalene til i SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII

Riksarkivet Sverige (RAS)

Marieberg:

SUK, Lägerarkiv – Kjesäter, EII

SUK, Kanslibyrån – Centralldossiéer

Arninge:

Säpo-arkivet

Trykte kilder:

Meldungen aus Norwegen nr. 56, 28.5.1943, gjengitt i Stein Ugelvik Larsen, Beatrice, Volker Dahm (red.), Meldungen aus Norwegen 1940-1945. Die geheimen Lageberichte des Befehlshabers der Sicherheitspolizei und des SD in Norwegen, München 2008, s. 1121.

Liste nr. 1 over mistenkte for grovere arter av landssvik. Mai 1945, Oslo: Vega 2014

Aviser og tidsskrifter

Bergens Tidende – 3. februar 2005, 19. februar 2005, 24. mars 2013, 4.april 2013, 14. mai 2013

Stavanger Aftenblad – 17. mars 2014

Litteratur

Berglund, Tobias og Sennertag, Niclas, *Svenska koncentrationsläger i tredje rikets skugga*, Stockholm: Natur & Kultur 2009

Brenden, Geir, Natedal, Tommy og Thoresen, Knut Flovik, *Norske offiserer i Waffen-SS*, Oslo: Historie & Kultur AS 2013

Blindheim, Svein, *Nordmenn under Hitlers fane*, Halden: Norges Boklag 1977

Bogen, Olav Christoffer, *Fremst I fylking. Germanske SS Norge. Organisasjonens historie, skoleringsvirksomhet og ideologi*, Masteroppgave i historie, Oslo: Universitet i Oslo 2008

Byström, Mikael, *Utmaningen. Den svenska välfärdsstatens möte med flyktingar i andre världskrigets tid*, Lund: Nordic Academic Press 2012

Christensen, Claus Bundgård, Poulsen, Niels Bo og Smith, Peter Scharff, Legion Norge. Forskelle og ligheder med de øvrige »germanske« legioner i Waffen SS, *Historisk Tidsskrift* (dansk) nr. 100 (2) 2000, s. 419-448

Christensen, Claus Bundgård, Poulsen, Niels Bo, Smith, Peter Scharff, *Under Hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen SS 1940-45*, København: Lindhardt og Ringhof 2013

Christensen, Claus Bundgård, Poulsen, Niels Bo og Smith, Peter Scharff, The Danish Volunteers in the Waffen SS and German Warfare at the Eastern Front, *Contemporary European History*, vol 8, No. 1 1999, s.73-96.

Christie, Nils, *Fangevoktere i konsentrasjonsleir*, Oslo: Pax Forlag 1972

Dahl, Ole Andreas, *Frontkjemperbevegelsen i Norge, med særlig vekt på «Den Norske Legion»*, hovedoppgave i historie, Oslo: Universitetet i Oslo 1972

Deland, Mats, *Purgatorium. Sverige och andra världskrigets förbrytare*, Stockholm: Atlas 2010

Ekman, Stig og Grimnes, Ole Kristian (red), *Broderfolk i ufredstid. Norsk-Svenske forbindelser under annen verdenskrig*, Oslo: Universitetsforlaget 1991

Ellingsen Harry A., *Regiment Norge. Historien om en frontkjemperenhet*, Oslo: Pax forlag 2011

Emberland, Terje og Kott, Matthew, *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*, Oslo: Aschehoug 2012

Emberland, Terje, og Rougtvedt, Bernt, *Det arisk idol*, Oslo: Aschehoug 2004

Estes, Kenneth Wil, *A European anabasis: Western European volunteers in the german army and SS, 1940-1945*, Ph.d. thesis, Baltimore: University of Maryland 1985

Figueiredo, Ivo de, De norske frontkjemperne. Hva litteraturen sier og veien videre, *Historisk Tidsskrift*, bind 80, Oslo 2001: s. 531-551

Frøshaug, Harald, A social-psychiatric examination of young front-combatants “(Norwegian volunteers in the German army)”, *Acta psychiatrica et neurologica Scandinavia*, vol 30/1955: 443-465

Gingerich, Mark Philip, *Toward a brotherhood of arms: Waffen-SS recruitment of Germanic volunteers 1940-1945*, Ph.d thesis, Madison: Wisconsin-Madison 1991

Grimnes, Ole Kristian, *Et flyktningsamfunn vokser fram. Nordmenn i Sverige 1940-45*, Oslo: Aschehoug 1969

Gyllenhaal, Lars, og Westberg, Lennart, *Svenskar i krig 1914-1945*, Lund: Historiska Media 2010

Heide, Eivind, *Deserteringer fra den tyske okkupasjons hæren i Norge 1940-1945*, Eidskog: Sollia forlag 1995

Heide, Eivind, *Tyske soldater på flukt*, Oslo: Sollia forlag 1988

Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, Oslo: Universitetsforlaget 2007

Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, Gjøvik: Justis- og politidepartementet 1962

Kolsrud, Ole, *En splintret stat. Regjeringskontorene 1940-1945*, Oslo: Universitetsforlaget 2004

Kroglund, Nina Drosalum, *Hitlers norske hjelpere. Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45*, Oslo: Historie & Kultur 2012

Lööw, Heléne, *Nazismen i Sverige 1924-1979. Pionjärerna, partierna, propagandan*, Stockholm: Ordfront förlag 2004

Nomeland, Terje, *Frontkjemperne fra Agder 1940-45 – Sosial bakgrunn og motiv*, Masteroppgave i historie, Bergen: Universitetet i Bergen 2008

Pryser, Tore, *Tyske hemmelige tjenester i Norden. Spionsaker og aktører 1930-1950*, Oslo: Universitetsforlaget 2012

Rehn, Siv, *Internerad i norra Sverige. Krigsmaktens och Utlänningskommissionens interneringsläger i Norr- och Västerbotten under åren 1940 – 1945*, Stockholm: Probus förlag 2002

Rødder, Sverre, *Politiminister Jonas Lie. Min ære er troskap*, Oslo: Aschehoug 2009

Sjåstad, Gunnar Sverresson, *Nordmenn i tysk krigsinnsats. En kvantitativ undersøkelse av*

- frontkjemperne under den andre verdenskrig*, Hovedfagsoppgave i historie. Bergen: Universitetet i Bergen 2006
- Skjønsvfjell, Jan, *Frontkjemperne fra Troms – Bakgrunn og motivasjon*, Masteroppgave i historie, Tromsø: Universitetet i Tromsø 2005
- Solbakken, Evald O., *I fengsel og landflyktighet*, Oslo: Tiden norsk forlag 1945
- Stein, George H., *The Waffen-SS. Hitler's elite guard at war 1939-1945*, Ithaca: Cornell university press 1966
- Stridsklev, Inger Cecile «Norske frontkjempere 1941-45 50 år senere. Erfaringer, belastninger, helsemessige og sosiale forhold», *Tidsskrift for Den norske legeförening* nr. 11, 1995: 115: 1379-84
- Styrvold, Sigurd Bakke, «*Heil og sæl. Jeg er en utdannet morder!*» -Den norske SS Vaktbataljon 1942-45, Masteroppgave i historie, Oslo: Universitetet i Oslo 2009
- Sæther, Vegard, «*En av oss*» *Norske frontkjempere i krig og fred*, Latvia: Cappelen Damm 2011
- Ulateig, Egil, *Jakten på masseorderne*, Lesja: Forlaget reportasje 2006
- Ulateig, Egil, *Veien mot undergangen. Historien om de norske frontkjemperne*, Oslo: Vega 2010
- Ursin, Rolf (red), *På liv og død. En frontkjempers erindringer. Ørnulf Bjørnstad med divisjon Wiking i Russland 1941-1943*, Tallin: Mapaid 2011
- Veum, Eirik, *Nådeløse nordmenn. Statspolitiet 1941-1945*, Oslo: Kagge forlag 2012
- Veum, Eirik, *Nådeløse nordmenn. Hirden 1933-1945*, Oslo: Kagge forlag 2013
- Wegner, Bernd, *The Waffen-SS. Organization, ideology and function*, Cambridge: Basil

Blackwell Ltd 1990

Åmark, Klas, *At bo grana med ondskan. Sveriges förhållande til nazismen, Nazityskland och förintelsen*, Pössneck: Albert Bonniers förlag 2011